

Sociaal-emotionele ontwikkeling in het basisonderwijs

Alle informatie uit de website

Colofon

Websitedocument

Dit document bevat alle informatiepagina's uit de website Sociaal-emotioneel van SLO. Deze website is eind 2018 uit de lucht gegaan. De relevante inhoudelijke informatie met betrekking tot de hoofdonderdelen Thema's en Problematieken is samengevoegd in dit document.

Let op: verwijzingen in de tekst kunnen naar boeken, lespakketten en films zijn die niet meer nieuw verkrijgbaar zijn. Mogelijk zijn ze wel te vinden in scholen en/of bibliotheken!

Navigeren

Met de pijlknoppen rechts kun je door de pagina's in dit document verder en terug bladeren.

Via het hoofdmenu en de keuzemenu 's links kun je ook snel naar de eerste pagina van een bepaald onderdeel toe.

Afdrukken

Het document laat zich goed afdrukken. Kies bij meerdere pagina's afdrukken voor 2 pagina's per papierzijde. En indien dubbelzijdig afdrukken gewenst is voor spiegelen langs de lange zijde.

Bronnen

Voor zover deze bekend zijn, zijn alle [geraadpleegde en genoemde bronnen](#) toegevoegd aan het eind van dit document.

Thema's

Het bevorderen van...

de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen kan aan de hand van onderstaande thema's. Elk thema biedt achtergrondinformatie, ontwikkel-schetsen en lessuggesties.

▶ Algemeen

▶ Conflictsituaties oplossen

▶ Gevoelens van jezelf en anderen

▶ Inlevingsvermogen in de ander

▶ Relaties en seksualiteit

▶ Waarden en normen

▶ Zelfvertrouwen en weerbaarheid

Problematieken

Als het niet vanzelf gaat...

vind je hier per problematiek mogelijke oorzaken, tips voor een goede aanpak en (indien nodig) aanwijzingen om een probleem te signaleren.

▶ Algemeen

▶ Agressie en geweld

▶ Concentratieproblemen

▶ Depressiviteit

▶ Faalangst

▶ Hyperactiviteit

▶ Mishandeling en seksueel misbruik

▶ Pesten

▶ Sociale angst en sociaal isolement

▶ Verdriet en rouw

► Algemeen

Thema's algemeen

Belangrijke onderwerpen

Iedereen stopt tijd en vooral energie in het stimuleren van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. Iedereen kent wisselende successen én teleurstellingen. Iedereen weet dat het de laatste jaren niet gemakkelijker wordt op school. Daar komt nog bij dat de resultaten van deze schoolinvloeden soms pas op langere termijn zichtbaar worden (zie [Situatieschets: Reünie](#))

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Om toenemende gevoelens van onmacht en teleurstelling te vermijden of om te buigen, is het zinvol eens na te gaan of we onze aandacht en energie professioneler kunnen inzetten. Natuurlijk met open oog voor de smalle marges. Als school ben je nu eenmaal sterk afhankelijk van maatschappelijke ontwikkelingen en thuissituaties. En ook in het kind gelegen beperkingen kunnen onze marges danig verkleinen. Toch moeten we de toevallige of bewuste invloed van situaties op school niet onderschatten (zie: [Situatieschets: Marjolein](#)).

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Van die situaties leren we. Als de ervaringen bruikbaar zijn, nemen we ze op in ons repertoire. Maar als we professioneler willen werken, kunnen we het natuurlijk niet van het toeval af laten hangen. We moeten dan op een meer systematische wijze gebruik maken van ervaringen van onszelf en anderen. Niet alleen maar gefocust op probleemgedrag en probleemsituaties, want daar kleven grote beperkingen aan. Vaak zijn probleemsituaties te geladen om er met enige afstand en objectiviteit naar te kijken. Bovendien blijken oorzaken heel vaak terug te wijzen naar een gebrekkig zelfbeeld en gebrekkige sociale vaardigheden.

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Natuurlijk is soms specifieke aandacht nodig voor sociaal-emotionele problemen die duidelijk afwijkend gedrag te zien geven. Maar op termijn kan het wel eens besparing van tijd en vooral van energie opleveren als we meer 'preventief' bezig zijn met een positieve ondersteuning van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. En dan niet alleen van probleemkinderen, maar van alle kinderen.

Sociale competentie

► Algemeen

Situatieschets: Reünie

Belangrijke onderwerpen

Een reünie van groep 8 na dertien jaar. De sterke behoefte om elkaar weer eens terug te zien. Op de plek waar het destijds allemaal gebeurde. Alle leraren die, 'ik kom maar een uurtje hoor!', toch de hele zaterdagmiddag blijven hangen. Die daarna nog meegaan om iets te eten en te drinken. En ... vooral om na te praten, te genieten van de resultaten waaraan zij hebben bijgedragen. De accu weer eens op te laden als ze zien dat al die (in)spanningen het meer dan waard zijn. De constatering na afloop dat je het hier toch in feite voor doet. Kinderen helpen bij hun ontwikkeling.

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Na zo'n dertien jaar lijkt het of alleen de belangrijke dingen in de geheugenzeef achterblijven: de bijzondere groeps sfeer die het sterkst tot uitdrukking kwam bij het maken van de musical. De betrokkenheid op elkaar bij teleurstellingen. Het langzaam uit de schulp kruipen van die verlegen en teruggetrokken jongen uit Bosnië. De afhankelijkheid van sommige kinderen. De grote doorzettingskracht van een achterblijver.

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Op zo'n moment blijkt dat vooral de sociaal-emotionele ontwikkeling telt. Natuurlijk ben je nieuwsgierig om te zien hoever ze het hebben geschopt, maar vooral wil je weten hoe het (sociaal-emotioneel) met hen gaat. Zijn ze verder uitgegroeid, zijn ze volwassen geworden? Kunnen ze zich staande houden in de veelkleurige samenleving?

Afstemming school-thuis

Deze confrontatie roept ook twijfels en vragen op. Als je bijvoorbeeld ziet dat een sublieme leerling van destijds geruisloos de basisschool doorliep en nu, nog even subliem, zich in sociaal opzicht volstrekt isoleert. Was dit destijds al merkbaar, heb ik alle mogelijkheden benut, had ik misschien ...?

Sociale competentie

► Algemeen

Situatieschets: Marjolein

Belangrijke onderwerpen

Elke dag mogen een paar kinderen in de poppenkast spelen.

Laatst was Marjolein aan de beurt: een meisje met zachte stem, met weinig zelfvertrouwen, die rustig haar gangetje gaat, zich weinig uit en niet zo veel contacten heeft.

Ontwikkelschetsen

Enkele kinderen zuchten. Ze doen dat ook als Marjolein iets in de kring vertelt.

Leerlijnen

Plotseling klinkt een luide, duidelijke stem. De kinderen vragen zich af wie het is: Marjolein of Elske die ook achter de poppenkast zit. Maar het blijkt Marjolein te zijn. Ze overvleugelt in het spel Elske volkomen. Iedereen is heel erg verbaasd. En sindsdien luisteren de kinderen veel bewuster als Marjolein iets zegt. Ze weten nu dat ze goed poppenkast kan spelen.

Effectieve benaderingen

Marjolein zelf is nu iets lossier geworden. Ze uit zich wat meer, hoewel het een stil, wat teruggetrokken meisje blijft.

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

► Algemeen

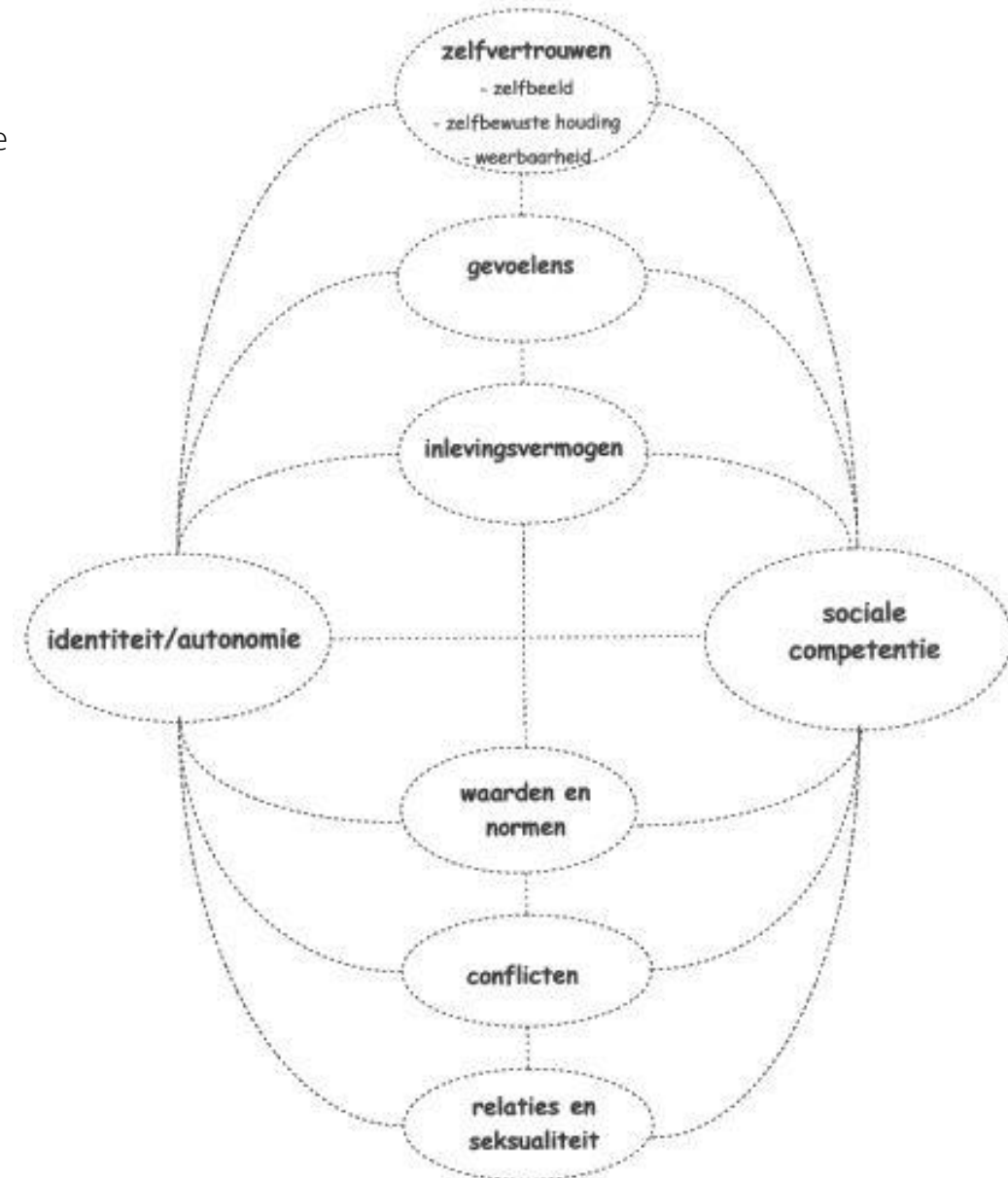
Belangrijke onderwerpen

Belangrijke onderwerpen

Alhoewel in de praktijk meestal alles met alles blijkt samen te hangen, is een pragmatische uitsplitsing naar inhoudelijke aspecten nuttig om onze aandacht en energie gericht in te zetten.

Deze inhoudelijke aspecten zijn:

- Zelfvertrouwen en weerbaarheid
- Gevoelens van zichzelf en anderen
- Inleven in de ander
- Waarden en normen
- Conflictsituaties oplossen
- Relaties en seksualiteit

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

► Algemeen

Belangrijke
onderwerpen

Ontwikkelchetsen

Voor de diverse leeftijdsgroepen geven we hier een korte schets van de ontwikkeling van kinderen: ontwikkeling/rijping, kritische momenten in de ontwikkeling, risico's.

Ontwikkelchetsen

Zowel de gesignaleerde kansen als de risico's zijn indicaties voor de wenselijkheid om de betreffende aspecten een plaats te geven in het onderwijsprogramma.

Leerlijnen

De ontwikkelchetsen zijn in feite profielschetsen van het gemiddelde van een bepaalde leeftijdsgroep. Daardoor is de gebruikswaarde beperkt. In de praktijk vragen deze profielschetsen om nadere invulling en differentiatie, omdat kinderen nu eenmaal grote verschillen vertonen: rijping, leeftijd, milieu. Naarmate de kinderen ouder worden, zien we deze verschillen vaak toenemen.

Effectieve
benaderingen

Gedrag leraar

Meer specifieke informatie krijg je door de achtergronden van ieder kind te leren kennen. En door de ontwikkeling van de kinderen op dit terrein goed te volgen, bijvoorbeeld met een leerlingvolgsysteem.

Sociaal-emotioneel
klimaat

Afstemming
school-thuis

Sociale competentie

► Algemeen

Belangrijke onderwerpen

Ontwikkelschets groep 1-2

Het toenemend ik-besef vraagt in deze periode om veel ondersteuning bij de ontwikkeling van een realistisch en positief zelfbeeld. Dit is ook bij uitstek de periode waarin kinderen door spel laten zien wat zij oppakken uit de socialisatie in gezins- en familieverband.

Als gevolg van het toenemend ik-besef worden kinderen zich bewust van de eigen kwetsbaarheid. Hierdoor hebben ze nogal eens last van angstgevoelens. Ook is er in deze periode vaak sprake van sterk wisselende emoties. Jonge kinderen uiten zich heel veel met hun lichaam en hebben grote behoefte aan lichamelijk contact. Door kinderen de gelegenheid te geven gevoelens en gedachten te uiten, er met elkaar over te praten, leren ze met eigen gevoelens en gedachten om te gaan. Deze ondersteuning door volwassenen is niet in elke groep gebruikelijk.

Kleuters zijn meestal nog te zeer op zichzelf gericht om zich in te kunnen leven in de ander. Ze gaan ervan uit, dat de ander net zo denkt en voelt als zij. Langzamerhand beginnen ze overeenkomsten en verschillen op te merken. Ze ontdekken het anders-zijn van de ander. Zeker in situaties waarin kinderen in contact komen met een omgeving waarin de verschillen samenhangen met etnische verschillen. Deze ontwikkeling kunnen leraren stimuleren door regelmatig sociaal gevoelig gedrag en het inlevingsvermogen te versterken.

Verder leren de kinderen al doende om te gaan met conflicten, afspraken en regels. En ontdekken ze het belang daarvan. Met name in de kleutergroepen gaan er vaak geen vijf minuten voorbij zonder 'sociaal verkeersongeval'. Deze situaties zijn belangrijke oefenmomenten voor het leren omgaan met conflicten.

Iedere kleuter brengt een eigen wereld met zich mee. Met name de school brengt hen in aanraking met andere opvattingen en gewoonten. Kleuters laten zich erg gemakkelijk beïnvloeden. Zowel positieve als negatieve invloeden krijgen alle ruimte, want waarden en normen beginnen zich nog maar net te ontwikkelen. Goed en slecht zijn nog vage begrippen en gedrag wordt beoordeeld op de materiële gevolgen en niet op de achterliggende bedoelingen. De dagelijkse praktijk biedt volop aanknopingspunten om kinderen te laten zien en ervaren dat mensen soms verschillende opvattingen hebben. Naarmate de verschillen tussen thuis en 'buiten' groter zijn of als groter beleefd worden door de ouders, zijn kinderen zich soms eerder bewust van 'wat hoort en wat niet'.

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

► Algemeen

Belangrijke onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

Ontwikkelschets groep 3-4

Door het toenemend ik-besef en het besef bij een bepaalde groep te horen, gaan de kinderen in deze periode steeds nadrukkelijker reflecteren op zichzelf: mogelijkheden, beperkingen, (uiterlijke) kenmerken, wensen, gevoelens en eigenschappen. Nieuw daarbij is dat ze zichzelf ook steeds nadrukkelijker gaan vergelijken met anderen. Deze nadere kennismaking vraagt veel ondersteuning, gericht op de ontwikkeling van een realistisch en positief zelfbeeld. Bij allochtone kinderen spreken we ook wel van een positieve etnische identiteit.

Aanvankelijk zijn stemmingswisselingen nog heel gewoon. Langzaam maar zeker worden de kinderen evenwichtiger. In het begin kennen ze vaak nog veel angsten die voor een deel samenhangen met de veranderende schoolsituatie: andere en tegenstrijdige eisen, meer pressie thuis om toch vooral maar goed je best te doen.

Kinderen in deze leeftijdsgroep identificeren zich nog heel sterk met hun ouders of verzorgers en ook met oudere kinderen (imiteren van gedrag). Daarnaast gaan ze zich meer richten op en identificeren met leeftijd- en seksegenootjes. Ze doen hierbij steeds meer ervaring op met agressief gedrag, eer ophouden, conflicten, wedijver, opkomen voor eigen recht en rekening houden met anderen.

Door de voortgaande sociale ontwikkeling kan in deze leeftijdsperiode belangrijke vooruitgang worden geboekt in het leren omgaan met conflicten, afspraken en regels.

Deze vooruitgang is mogelijk omdat de kinderen in toenemende mate in staat zijn zich te verplaatsen in de gevoelens, wensen, opvattingen en de situatie van anderen. De voortgang is mede afhankelijk van de inzet van volwassenen die oog hebben voor de culturele verschillen tussen gezin en omgeving.

Ze worden wat onafhankelijker en gaan eigen gedrag en dat van anderen meer vanuit ethisch oogpunt beoordelen. Aanvankelijk worden spelregels en normen nog zeer star toegepast. In toenemende mate wordt gedrag echter beoordeeld op de bedoeling die er achter ligt.

► Algemeen

Ontwikschets groep 5-6

Belangrijke onderwerpen

Kinderen vertonen in deze periode over het algemeen een toenemende mate van emotionele stabiliteit en een redelijke dosis zelfvertrouwen.

Ze worden zich ervan bewust dat eigenschappen en vaardigheden niet vastliggen, maar zich ontwikkelen onder invloed van leeftijd, oefening en sociale omgeving.

Ontwikschetsen

Leerlijnen

Ze richten zich in het algemeen steeds sterker op leeftijd- en seksegenoten (identificatie) en zijn ook steeds beter in staat zich in te leven in de ander en daarmee rekening te houden.

Effectieve benaderingen

Het verwerven van een plaats en van status binnen de groep geeft nogal eens nabootsing van gedrag van de meest actieve of dominante groepsleden te zien. Soms ontstaat de neiging stoer te doen of indruk te maken (verhoogd veiligheidsrisico).

Gedrag leraar

Ze vertonen een toenemende mate van onafhankelijkheid, laten steeds meer een eigen mening horen en claimen meer eigen verantwoordelijkheid. Dit gaat vaak gepaard met een grotere gevoeligheid voor ethische consequenties van gedrag en een grotere interesse voor achterliggende bedoelingen en opvattingen (veel waarom-vragen). Daarnaast laten ze in toenemende mate zien wat in de eigen etnische groep waardevol/nastrevenswaardig gevonden wordt. Door de confrontatie met de 'eisen' van de Nederlandse samenleving kan de situatie optreden van niet goed kunnen kiezen tussen twee culturen.

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

Onder invloed van ouders, leerkrachten, vrienden en media nemen in deze periode ook de vooroordelen toe. Dit is vaak sterker bij kinderen met een autoritaire persoonlijkheid en met een etnische identiteit waarin de eigen groep als dominant wordt beschouwd.

► Algemeen

Belangrijke onderwerpen

Ontwikschets groep 7-8

In het algemeen zien we in deze periode de behoefte aan zelfstandigheid, privacy, een eigen mening en eigen verantwoordelijkheid sterk toenemen. Kinderen worden vaak als oudsten aangesproken: medeverantwoordelijkheid voor jongere kinderen, corveewerkzaamheden.

Bij allochtone kinderen kan de gerichtheid op de eigen groep / de eigen etniciteit zich bijvoorbeeld uitdrukken in terughoudendheid of in het beschermen van de eer van de eigen groep.

De toegenomen zelfstandigheid uit zich vaak in een kritische houding tegenover voorschriften en gedragingen van opvoeders en andere volwassenen.

Daarnaast is er een toenemende behoefte aan conformering aan leeftijdgenoten. Normen en gewoonten van de leeftijdsgroep worden hierdoor belangrijker.

Voor allochtone kinderen geldt daarnaast een sterker wordend bewustzijn van de etnische elementen in de eigen identiteit.

Verder doet ook de puberteit langzamerhand zijn intrede. Doordat sommige kinderen enkele jaren eerder of later de puberteit binnenstappen, bestaan er grote onderlinge verschillen.

De heroriëntatie op andere waarden en normen, wijzigingen in de omgang met leeftijdgenoten, toegenomen verantwoordelijkheid en veranderingen op het hormonale vlak zorgen vaak tijdelijk voor een zekere emotionele instabiliteit en verminderd zelfvertrouwen.

Hierdoor is extra aandacht gewenst voor het zelfbeeld en het omgaan met gevoelens die voortkomen uit: lichamelijke veranderingen (beugel, borstontwikkeling, menstruatie), de relatie met leeftijdgenoten (voor paal staan, erbij willen horen, stoer gedrag, rolpatronen) en de toenemende druk van ouders en de confrontatie met eigen mogelijkheden en beperkingen (CITO-toets, schoolkeuze).

Ontwikschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

► Algemeen

Leerlijnen

Belangrijke onderwerpen

Een leerlijn is een reeks van samenhangende doelen voor de diverse leeftijdsgroepen.

Ontwikkelschetsen

De leerlijnen vinden hun motivatie in de verschillende ontwikkelschetsen. Ze laten zien wat er van en door kinderen in een bepaalde leeftijdsgroep wordt verwacht.

Leerlijnen

Het is aan scholen te bepalen welke aanpassingen gewenst zijn, gelet op de eigen schoolpopulatie en de sociaal-emotionele problematiek in school en in de gezinnen.

Effectieve benaderingen

Het toeschrijven van doelen aan bepaalde leeftijdsgroepen betekent niet dat andere groepen daar niet mee bezig zouden kunnen zijn. Wat in eerdere leeftijdsgroepen is geleerd, klinkt vaak in geïntegreerde vorm door in doelen/activiteiten van latere leeftijdsgroepen.

Gedrag leraar

De leerlijnen zijn rechtstreeks afgeleid van de kerndoelen (1998): leergebiedoverstijgende kerndoelen (zelfbeeld en sociaal gedrag) en de kerndoelen voor gezond en redzaam gedrag en samenleving (groepen). Daardoor zijn ze op een tamelijk globaal niveau geformuleerd.

Sociaal-emotioneel klimaat

Om ze wat meer duidelijkheid te geven, zijn ze nader gespecificeerd in vragen uit de belevingswereld van kinderen/jongeren. Deze vragen zijn overgenomen uit de methode 'Sociale redzaamheid en gezond gedrag' (Thema: Ik, jij, wij), die op basis van deze leerlijnen is ontwikkeld (Houterman, e.a., 1993-1994).

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

Bij deze leerlijnen is het terrein sociaal-emotionele ontwikkeling verdeeld in:

Zelfvertrouwen Bevorderen van het zelfvertrouwen en de sociale weerbaarheid (zelfbeeld, zelfbewuste houding).

Gevoelens, wensen en opvattingen Leren omgaan met gevoelens, wensen en opvattingen van jezelf en anderen (positieve en negatieve gevoelens, seksuele gevoelens, rolname en rolgedrag, vooroordelen en discriminatie).

Sociale vaardigheden en relaties Ontwikkelen van sociale vaardigheden (samenwerken, omgaan met conflicten) en relaties (vriendschap, verliefdheid, liefde).

► Algemeen

Belangrijke onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

Leerlijn zelfvertrouwen

4 - 6 jaar: Ontdekken dat iedereen uniek is

Hoe zie je eruit? Hoe weten anderen dat jij het bent? Waaraan herken je anderen? Waarin lijkt je op anderen, of juist niet? Wat is speciaal aan jou en anderen? Wat is gelijk? Waar hou je van? En anderen? Wat vind je leuk of fijn? Wat zijn je hobby's? Van wie hou je of wie vind je aardig? Wie zijn je vriendjes? Waarom vind je iemand eigenlijk aardig? Wat vinden anderen aardig aan jou?

6 - 8 jaar: Ontdekken de eigen mogelijkheden, kenmerken, wensen, gevoelens, beperkingen en voorkeuren

Hoe weten anderen dat jij het bent? Waaraan kunnen ze je herkennen? Waarin lijkt je op anderen, of juist niet? Wat is er speciaal aan jou en anderen? Wat is hetzelfde? Hoe voelt het dat je anders bent dan anderen? Waarin lijken mensen op elkaar? Wat vind je fijn, waaraan heb je een hekel? Wat zijn je hobby's? Wat kun je al? Wat kun je (nog) niet, maar wil je wel graag? Hoe kun je dat bereiken? Wat mag je (nog) niet, maar wil je wel? Hoe kan dat veranderen? Van wie houdt je of wie vind je aardig? Waarom vind je iemand aardig? Wat vinden anderen aardig aan jou?

8 - 10 jaar: Ontdekken dat veel eigenschappen en vaardigheden niet vastliggen, maar ontwikkeld kunnen worden en ontwikkelen een zelfbewuste houding.

Hoe ben je veranderd sinds je een baby en peuter was? Waardoor ontstaan die veranderingen? Wat kun je nu wel, wat je eerder niet kon? Hoe voelt het als je iets gedaan hebt wat nieuw voor je was of heel moeilijk?

Hoe kun je gevoelens van verlegenheid en onzekerheid steeds meer de baas worden? Kun je op een zelfbewuste manier verzoeken doen en weigeren, complimenten geven en aannemen, kritiek geven en ontvangen?

10 - 12 jaar: Ontdekken dat veel eigenschappen en vaardigheden niet vastliggen, maar ontwikkeld kunnen worden en ontwikkelen een zelfbewuste houding.

Wat vind je van de veranderingen die er in en aan jouw lichaam en dat van anderen optreden? Verlopen die veranderingen bij jou hetzelfde of anders dan bij je vrienden?

Wie en wat is belangrijk voor je? Waar ben je goed in? Waar maak je je zorgen over? Wat zijn je toekomstverwachtingen? Maak je je zorgen over je toekomst? Wat kun je daaraan veranderen?

Kun je op een zelfbewuste manier verzoeken doen en weigeren, complimenten geven en aannemen, kritiek geven en ontvangen? Waar ben je al verantwoordelijk voor? Wat vind je daarvan?

► Algemeen

Belangrijke onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

Leerlijn gevoelens, wensen en opvattingen

4 - 6 jaar:

- Gaan bewust om met gevoelens, wensen en opvattingen en kunnen deze voor anderen begrijpelijk uiten.
- Staan open voor gevoelens, wensen en opvattingen van anderen.
- Ontdekken dat er verschillen in opvattingen bestaan.
- Zien in dat thuis, op school en op straat verschillende regels nodig zijn.

Wat maakt je blij of verdrietig? Wat doe je als je geplaagd wordt? Hoe voel je je als iemand dood gaat? Wat kun je doen om je weer beter te voelen? Waarom wordt je wel eens boos? Wanneer ben je flink en durf je wel en wanneer ben je bang? Wie kan je dan helpen? Wat doe je als je je alleen voelt? Wat doe je als niemand je aardig vindt? Wat doe je als je geen vriend(innet)je hebt? Hoe kun je vriend(innet)jes maken?

Wat vind jij mooi/lelijk, fijn/vervelend, lekker/vies, gewoon/raar, goed/slecht? En wat vinden anderen? Welke regels gelden er thuis, op school, op straat? Welke verschillen zijn er en wat is de zin van die regels?

6 - 8 jaar:

- Gaan bewust om met gevoelens, wensen en opvattingen en kunnen deze voor anderen begrijpelijk uiten.
- Staan open voor gevoelens, wensen en opvattingen van anderen.
- Kunnen zich inleven in gevoelens, wensen en opvattingen van anderen.
- Zien in dat regels door mensen zijn bedacht en ook door mensen kunnen worden veranderd of afgeschaft.

Wanneer was je boos, verdrietig of juist blij? Wanneer was je verlegen of onhandig? Wanneer ben je flink en durf je iets wel en wanneer juist niet? Hoe kun je weten hoe iemand zich voelt? Hoe weten anderen hoe jij je voelt? Waaraan kun je dat zien of horen? Hoe kun je dat vragen? Hoe kun je iemand blij of juist boos maken?

Wat vind jij mooi/lelijk, fijn/vervelend, lekker/vies, gewoon/raar, goed/slecht? Hoe kun je te weten komen wat anderen vinden? Wat wil je wel of niet en waarom? Hoe kun je weten wat anderen willen? Welke regels ken je? Door wie zijn die regels bedacht en waarom? Worden regels wel eens veranderd of afgeschaft en waarom?

► Algemeen

Belangrijke onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

Leerlijn gevoelens, wensen en opvattingen

8 - 10 jaar:

- Gaan bewust om met gevoelens, wensen en opvattingen en kunnen deze voor anderen begrijpelijk uiten.
- Kunnen zich inleven in gevoelens, wensen en opvattingen van anderen.
- Houden rekening met de ander en staan open voor de opvattingen van anderen.
- Onderkennen vooroordelen en discriminatie.
- Ontdekken de relatie tussen rol en verwachtingspatroon en de wijzigingen in beide onder invloed van tijd en (sub)cultuur.

Hoe voel je je als je iemand verliest die veel voor je betekent (door verhuizing, dood, ruzie en dergelijke)? Wie kan je helpen? Wat kun je doen om dat verdriet beter aan te kunnen? Wie kun je in vertrouwen nemen als je een vervelend geheim hebt, ergens heel erg bang voor bent of als iemand je pijn probeert te doen?

Hoe kun je rekening houden met anderen? Wat kun je doen als je jaloers bent? Hoe kun je gevoelens, wensen en opvattingen uiten? Helpt het als je je gevoelens, wensen en opvattingen uit? Wanneer voel je je verlegen, onzeker, eenzaam, in de steek gelaten? Wat kun je daar aan doen? Hoe kun je anderen helpen die daar last van hebben?

Hoe denk je over mensen die anders zijn dan jij of die je niet goed kent? Hoe anders zijn ze en waarin zijn ze gelijk? Wordt het beeld dat je van anderen hebt soms ook bepaald door vooroordelen en hoe ontstaan die? Hoe kun je dat beeld eerlijker maken?

Gedraag je je hetzelfde tegenover je vader, moeder, juf, meester, broer, zus, vriend, bakker, enzovoort? Hoe komt dat en wat vind je daarvan? Gedragen meisjes zich in bepaalde situaties anders dan jongens? Wat vind je daarvan? Is het nu anders dan vroeger? Is het overal zo?

► Algemeen

Belangrijke onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

Leerlijn gevoelens, wensen en opvattingen

10 - 12 jaar:

- Gaan bewust om met gevoelens, wensen en opvattingen en kunnen deze voor anderen begrijpelijk uiten.
- Houden rekening met de ander en staan open voor de opvattingen van anderen.
- Houden rekening met verschillen en overeenkomsten tussen etnische groepen.
- Noemen uitingsvormen van discriminatie en weten waardoor discriminatie kan ontstaan.
- Zien in hoe sekse-rollen ontstaan en worden aangeleerd.

Wanneer voel je je goed, sterk, vol zelfvertrouwen, humeurig, onzeker, verliefd, (on)aantrekkelijk, verlegen? Wat kun je doen om jezelf te helpen? Hoe kun je anderen helpen? Wie kun je om hulp vragen als je met problemen rondloopt? Hoe kun je rekening houden met anderen? Hoe kun je vriendschappen in stand houden en versterken? Wat kun je doen als je je buitengesloten voelt? Zijn je houding en je gevoelens ten opzichte van meisjes of jongens aan het veranderen? Hoe komt dat?

Hoe kun je andere mensen leren kennen en begrijpen? Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen mensen uit verschillende etnische groepen? Hoe kun je daarmee rekening houden? Kun je voorbeelden geven van discriminatie en hoe zou dat ontstaan kunnen zijn?

Hoe komt het dat meisjes/vrouwen zich in bepaalde situaties anders gedragen dan jongens/mannen?

► Algemeen

Belangrijke
onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve
benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel
klimaatAfstemming
school-thuis

Sociale competentie

Leerlijn sociale vaardigheden en relaties

4 - 6 jaar:

- Zien in hoe conflictsituaties in de eigen omgeving ontstaan en welke oplossingen mogelijk zijn.
- Ervaren dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben.
- Kennen verschillende leefvormen.

Heb je wel eens ruzie? Waarom? Wat voel je of denk je dan? Hoe kun je zo'n ruzie weer goed maken? Wat voel je en doe je als je ziet dat anderen ruzie maken?

Hoe kun je samenwerken? Wat moet je dan afspreken? Waarom heb je elkaar nodig? Kun je opkomen voor jezelf?

6 - 8 jaar:

- Zien in hoe conflictsituaties in de eigen omgeving ontstaan en welke oplossingen mogelijk zijn.
- Zien in dat conflicten veroorzaakt worden door tegenstellingen in belangen, opvattingen en gevoelens.
- Ontdekken dat iedereen deel uitmaakt van verschillende groepen waarin verschillende rollen worden vervuld.

Heb je wel eens ruzie en waarom? Waar gaan ruzies over? Hoe kun je zo'n ruzie oplossen? Is ruzie ook wel eens ergens goed voor? Kun je ruzie voorkomen en hoe?

Pest je wel eens en waarom? Word je wel eens gepest en waarom? Hoe voel je je als je gepest wordt. Wat doe je als je ziet dat er gepest wordt? Waar hoor je bij?

Hoe gedraag je je in verschillende situaties?

► Algemeen

Belangrijke onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

Leerlijn sociale vaardigheden en relaties

8 - 10 jaar:

- Kunnen omgaan met conflictsituaties in de eigen omgeving door voor alle partijen passende oplossingen te vinden.
- Kunnen samenwerken in een groep.

Hoe kun je meningsverschillen en belangentegenstellingen oplossen op een voor alle partijen aanvaardbare manier?
 Hoe kun je conflictsituaties oplossen die zijn ontstaan door negatieve gevoelens (jaloezie, afkeer, enzovoort)?
 Kun je bij het samenwerken in een groep taken verdelen en uitvoeren, afspraken maken en nakomen, hulp vragen en accepteren?

10 - 12 jaar:

- Kunnen omgaan met conflictsituaties in de eigen omgeving door voor alle partijen passende oplossingen te vinden.
- Kunnen samenwerken in een groep.
- Geven van de diverse leefeenheden kenmerken, overeenkomsten en verschillen aan.

Kun je conflictsituaties in je eigen omgeving oplossen op een voor alle partijen aanvaardbare manier?
 Kun je bij het uitvoeren van taken in een groep plannen maken en de uitvoering organiseren?

Welke leefeenheden ken je? Wat zijn daarvan de kenmerken en in welk opzicht lijken ze op elkaar of zijn ze verschillend?

► Algemeen

Belangrijke onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

Effectieve benaderingen

NB Het hangt vaak sterk af van de situatie welke benadering de beste effecten oplevert.

Enkele tips op basis van succeservaringen uit de praktijk:

- Geef ieder kind positieve aandacht en probeer positief gedrag te versterken. Negatieve aandacht leidt doorgaans alleen maar tot verdere escalatie, gering zelfvertrouwen, slechte sfeer en verminderde motivatie.
- Volg en stimuleer alle kinderen in hun ontwikkeling, niet alleen als er sprake is van belemmeringen of storingen.
- Toon interesse in de ervarings- en leefwereld van de kinderen.
- Stel je op de hoogte van essentiële leefgewoonten/leefregels die voor elk kind in je klas gelden en informeer naar de taal-achtergrond. Met die kennis kun je de contacten met en tussen de kinderen verdiepen.
- Werk aan je eigen professionele ontwikkeling door te reflecteren op de eigen praktijkervaringen: Wat gaf me vandaag veel voldoening? Wat ging er mis? Wat vond ik lastig? Wat stoorde me? Wat verraste me?

Doe dit bij voorbaat samen met een collega. Je kunt dan praktijkervaringen uitwisselen, aanpakken vergelijken, er samen over nadenken en daardoor elkaar helpen.

Bij het stimuleren van kinderen gaat het altijd om een mix van geplande aandacht (in lessen), incidentele aandacht (inschieten op actuele situaties) en aandacht voor factoren in de omgeving die het sociaal-emotioneel functioneren van kinderen kunnen bevorderen, zoals:

- het sociaal-emotioneel klimaat;
- het voorbeeld dat jij en jouw collega's geven;
- de wijze waarop in de inrichting van de school(omgeving) en in de organisatie van het schoolprogramma de kinderen worden gestimuleerd tot zelfstandig en sociaal gedrag;
- de kwaliteit van de communicatie tussen school en ouders/verzorgers.

► Algemeen

Gedrag leraar

Belangrijke onderwerpen

Als leerkracht zet je een stempel op het doen en laten van kinderen. Je beïnvloedt de groepssfeer, je oefent invloed uit op het zelfbeeld en zelfvertrouwen van kinderen.

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

De hoeveelheid en de soort aandacht die je aan een bepaald kind geeft, bepaalt mede diens sociale positie in de groep. Veel en positief gekleurde aandacht geeft kinderen een sterkere positie ten opzichte van groepsgenoten. Kinderen zien in hun leerkracht vaak een voorbeeld dat ze willen navolgen: 'Onze juf zegt...'. Kinderen kunnen hun leerkracht ook ervaren als iemand aan wie ze schoolvrees en slapeloze nachten te danken hebben. De vraag of kinderen zich identificeren met een leerkracht is sterk afhankelijk van de ervaren afstand tussen het gedrag van de leerkracht en wat thuis gebruikelijk is.

De meeste invloed heeft je gedragsgemiddelde in de klas: de manier waarop je je gewoonlijk in de klas gedraagt. Uitschieters, zowel in positieve als in negatieve zin, zijn in dit verband niet zo interessant, omdat ze relatief weinig voorkomen. Een voor de hand liggende vraag is dan: met welk gedragsgemiddelde kun je als leerkracht een positieve invloed uitoefenen op de sociaal-emotionele gesteldheid en ontwikkeling van kinderen?

Een aantal voorbeelden zijn te vinden op de volgende pagina's:

- Voorbeeld 1 Benader elk kind met respect
- Voorbeeld 2 Leef met de kinderen mee
- Voorbeeld 3 Wees op school zoveel mogelijk jezelf
- Voorbeeld 4 Heb realistische en vooral positieve verwachtingen van kinderen

Het kan nuttig zijn het eigen gedragsgemiddelde eens tegen het licht te houden (zie Vragenlijst: Eigen voorbeeld). Maak bij deze reflectie gebruik van geluids- of video-opnamen van een aantal onderwijsactiviteiten. Beluister/bekijk deze opnames steekproefsgewijs alleen of samen met een collega. Of vraag een klassenassistent of een stagiair deze activiteiten met behulp van de vragenlijst te observeren. Omdat kinderen vaak met meerdere leerkrachten te maken hebben, is het belangrijk na te gaan of er een gemeenschappelijke lijn zit in het voorbeeldgedrag.

► Algemeen

Belangrijke onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

Voorbeeld 1: Benader elk kind met respect

Door kinderen met hetzelfde respect te behandelen als waarmee jezelf behandeld wil worden, laat je voortdurend zien, hoe naar jouw idee mensen met elkaar om moeten gaan.

Je voorbeeldgedrag zal zijn uitwerking op kinderen niet missen.

Om misverstanden te voorkomen: kinderen met respect tegemoet treden, is niet hetzelfde als ze op een voetstuk plaatsen en alles maar goed vinden wat ze uitspoken. Het betekent wel dat we kinderen niet proberen op hun plaats te zetten met kleinerende of onnodig kwetsende opmerkingen. Het betekent ook: kinderen niet bij voorbaat wantrouwen, flauwe grapjes maken over hun uiterlijk, ze continu onderschatten of pret hebben om de fouten die ze maken.

We moeten ons hierbij wel realiseren dat respect in verschillende culturen anders vorm krijgt. Respect is soms sterk gebaseerd op leeftijd en hiërarchie. Zo kan een Marokkaans meisje haar ogen neerslaan wanneer meester haar aanspreekt, terwijl een ander kind uit respect meester juist in de ogen kijkt.

Omkeerbaar gedrag

Je gedraagt je respectvol als de ander in principe hetzelfde tegen je kan zeggen en ook op dezelfde manier als jezelf deed.

Serius nemen

Respect tonen is ook: iemand serieus nemen. Naar kinderen toe betekent dit: echt op hun vragen en opmerkingen ingaan, ze niet uitlachen of ze op zogenaamde grapjes trakteren, vertrouwen in ze tonen zonder hun mogelijkheden te overschatten.

Een periodieke klassenvergadering over het reilen en zeilen in de klas is een mooi voorbeeld van het serieus nemen van de kinderen.

► Algemeen

Belangrijke onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

Voorbeeld 2: Leef met de kinderen mee

Belangstelling tonen voor het wel en wee van kinderen kan op velerlei manieren. Daarbij gaat het niet alleen om zaken die rechtstreeks met school te maken hebben, maar ook om aandacht voor zaken uit de privésfeer die kinderen als belangrijk ervaren. Kinderen voelen meestal aan, of je alleen maar belangstelling voorwendt dan wel echt geïnteresseerd bent. Bijvoorbeeld door er later nog eens op terug te komen.

Meeleven kost tijd. Dat klinkt akelig zakelijk, maar het is wel zo. Je moet er dus tijd voor durven nemen ondanks de druk van het schoolprogramma. Natuurlijk gaan kinderen naar school om te leren, maar toch. Ze zijn niet van steen en soms lopen de emoties zo hoog op, dat er toch niets van leren komt. Dan kun je maar beter wat tijd spenderen om de gevoelens te helpen kanaliseren. Dit schijnbare tijdverlies blijkt op wat langere termijn een tijdsinvestering die de onderwijsresultaten ten goede komt.

Veel scholen beginnen de schoolweek met een open kringgesprek. Dat geeft de mogelijkheid een redelijk beeld te krijgen van wat kinderen bezig houdt. Veel valt ook te beluisteren bij het begin en het einde van de schooltijd. Stille kinderen vragen geen aandacht: je hebt geen kind aan ze. Het risico is dan ook groot dat je ze over het hoofd ziet en ze in dagen, misschien wel weken niet spreekt.

Soms biedt de OALT-leerkracht uitkomst. In eigen taal en in een meer vertrouwde omgeving komen de echte zaken eerder en beter op tafel.

► Algemeen

Belangrijke
onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve
benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel
klimaatAfstemming
school-thuis

Sociale competentie

Voorbeeld 2: Leef met de kinderen mee

Actief luisteren

Meeleven is in hoofdzaak een kwestie van 'actief luisteren'. Actief 'luisteren' bestaat uit het in eigen woorden samenvatten van wat je het kind hoort zeggen en het onder woorden brengen van impliciete gevoelens van het kind.

Andere luistertips:

- toon je begrip door te knikken, voorover te leunen, te glimlachen, je voorhoofd te fronsen. Realiseer je hierbij wel dat gebaren niet altijd eenduidig zijn;
- nodig het kind uit verder te praten met korte reacties als: 'Dat is interessant.' 'Oh ja?' 'Ik ben benieuwd.' 'Uuhuh.' 'Nou, nou';
- praat zelf niet te veel en te lang achtereen: een luisterend oor stimuleert kinderen vaak al voldoende tot verder praten;
- stiltes zijn zinvol: nadenken, moed vatten;
- stel vragen (geen suggestieve vragen als 'Vind je ook niet dat...');
- bekritiseer of ontken geen gevoelens die het kind naar voren brengt.

► Algemeen

Belangrijke onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

Voorbeeld 3: Wees op school zoveel mogelijk jezelf

Als leerkracht jezelf zijn, heeft aantrekkelijke kanten, zowel voor jezelf als voor anderen. Je hoeft jezelf niet flinker, handiger, slimmer of sterker voor te doen dan je bent. Anderen weten wat ze aan je hebben. Ze zullen daardoor eerder geneigd zijn ook gewoon zichzelf te zijn.

Dat geldt met name voor kinderen. Als ze merken dat hun leraar naturel is (voorbeeldfunctie), zullen ze ook eerder hun gedachten en gevoelens aan hem toevertrouwen. Zo krijgen ze een duidelijker beeld van wat hun gedrag bij de leerkracht oproept.

Leerkrachten kunnen hun privé-opvattingen, gedachten en gevoelens het best in ik-zinnen formuleren: 'Ik houd van lila' en 'Ik vind je niet aardig' in plaats van 'Lila is een mooie kleur' en 'Jij bent niet aardig'. 'Ik vind lila een mooie kleur' is niet meer dan een mening, waarover je dus ook over van mening kunt verschillen. De uitspraak 'Lila is een mooie kleur' heeft ten onrechte het karakter van een natuurwet, die geen tegenspraak duldt.

Jezelf zijn kent ook grenzen. Het geeft geen pas je slechte humeur op kinderen af te reageren. Wat oudere kinderen begrijpen de mededeling: 'Jongelui, ik merk dat ik vanmorgen met het verkeerde been uit bed ben gestapt. Willen jullie me tot half tien de tijd geven weer wat vriendelijker te worden. Zeg tot die tijd maar even niets tegen me. Okay?' Je zou een dergelijk verzoek eigenlijk alleen kunnen doen, als kinderen in principe dat ook zouden mogen! (Looy, e.a., 1998)

► Algemeen

Belangrijke
onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve
benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel
klimaatAfstemming
school-thuis

Sociale competentie

Voorbeeld 4: Heb realistische en vooral positieve verwachtingen van kinderen

Als mens ben je er trots op als nieuwe activiteiten succesvol verlopen. Dit motiveert je bij het aanpakken van nieuwe uitdagingen. Als deze motivatie ontbreekt, omdat kinderen niet of nauwelijks in eigen kunnen geloven, zijn er weinig successen te verwachten.

Faalangst en vermijdingsgedrag kunnen vaak nieuwe negatieve ervaringen voorkomen.

Niet zelden spelen ouders en leerkrachten een negatieve rol bij het ontstaan van deze problemen.

Realistische en bovenal positieve verwachtingen bij ouders en leerkrachten zijn essentieel voor het welzijn, de leermotivatie en de doorgaande ontwikkeling van kinderen (zie hiervoor bevorderen van het zelfvertrouwen).

Met name bij allochtone kinderen is het van doorslaggevend belang of we daarbij rekening houden met de specifieke kenmerken van de etnische identiteit, zoals trots, bescheidenheid, en dergelijke. Wanneer we die eigenheid negeren, werkt dat contraproductief.

► Algemeen

Belangrijke
onderwerpen

Ontwikkelingschetsen

Leerlijnen

Effectieve
benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel
klimaatAfstemming
school-thuis

Sociale competentie

Vragenlijst 'Eigen voorbeeld'

Benader ik elk kind met respect?

- Neem ik kinderen doorgaans serieus? Probeer ik bijvoorbeeld achter de vragen, wensen, interesses en gevoelens van de kinderen te komen?

Geef hier een voorbeeld waaruit duidelijk blijkt dat je een kind serieus nam en een voorbeeld waarbij je een kind niet serieus nam.

- Is mijn gedrag sociaal omkeerbaar, dat wil zeggen: kan een kind datgene wat ik tegen hem/haar zeg in principe ook tegen mij zeggen, zonder dat ik dat als brutaal of kwetsend ervaar?

Geef hier weer een positief en negatief voorbeeld.

Leef ik met de kinderen mee?

- Neem ik doorgaans de tijd om belangstelling te tonen voor het wel en wee van de kinderen?

Geef drie voorbeelden waaruit dit volgens jou blijkt.

- Luister ik vaak actief? Met andere woorden: probeer ik de gevoelens van de kinderen onder woorden te brengen, zodat ze zich begrepen voelen?

Wat zou je doen/zeggen in de volgende situatie?

Sander uit groep 2 huult. Hij is met zijn knie tegen de rand van de zandbak gevallen. Je loopt naar hem toe, en ...

Ben ik in de klas zoveel mogelijk mezelf?

- Vertel ik zo nu en dan iets over mezelf? Geef drie voorbeelden.
- Gebruik ik doorgaans ik-zinnen om mijn eigen mening, gedachten of gevoelens onder woorden te brengen?
Bijvoorbeeld: 'ik vind dat gemeen' in plaats van 'dat is gemeen'.

Schrijf de gevonden positieve (uitspraken met ik-zinnen) en negatieve uitspraken (uitspraken zonder ik-zinnen) op.

► Algemeen

Sociaal-emotioneel klimaat

Belangrijke onderwerpen

De school moet een veilige plaats zijn, waar kinderen zich op hun gemak voelen, zichzelf durven zijn, zich geaccepteerd weten, vertrouwen in zichzelf en anderen kunnen hebben. Als het daar aan schort, leren ze niet lekker, zien ze er tegen op om naar school te gaan, hun leerprestaties blijven achter en het regent conflicten. Dat is niet goed voor de ontwikkeling en voor het welzijn van kinderen. En ook niet voor je werkplezier. (Looy, e.a., 1998)

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Reden genoeg om eens na te gaan of het sociaal-emotioneel klimaat, de sfeer op school/in de klas voor verbetering vatbaar is. Deze investering loont volop de moeite. Niet alleen omdat het werkplezier en de motivatie toenemen, maar ook omdat je minder tijd hoeft te besteden aan het beslechten van ruzies, het optreden tegen ordeverstoringen en het motiveren van kinderen. In klassen met een slechte sfeer blijkt alleen al 50% van de beschikbare onderwijstijd verloren te gaan aan ordehandhaving.

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

- Stap 1 Analyseer de sfeer in de groep
- Stap 2 Analyseer je eigen rol hierbij
- Stap 3 Voer regelmatig nieuwe sfeerversterkers in

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Op de volgende pagina's zijn deze stappen uitgewerkt.

Sociale competentie

► Algemeen

Belangrijke onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

Stap 1: Analyse van de groepssfeer

Gebruik bij de analyse van de groepssfeer de onderstaande vragenlijst of andere beschikbare instrumenten, zoals bijvoorbeeld: sociogram, klassenklimaatschaal, observatie-instrumenten.

A Kwaliteit van de groepssfeer

1. Ervaren de kinderen de school als 'hun' school? Herkennen zij de school als een plek die elementen uit de vertrouwde sfeer van thuis laat terugkomen
2. Hoe vind ik de sfeer in mijn klas? (totaalindruk)
3. Waarop baseer ik dit oordeel?
4. Wat vind ik positieve aspecten van de groepssfeer?
5. Welke aspecten van de groepssfeer beoordeel ik negatief?
6. Hoe worden de uitvoering van het schoolprogramma en de schoolprestaties door de groepssfeer (positief en negatief) beïnvloed?

B Relatie leerkracht - kinderen

1. Met welke kinderen heb ik een goede, prettige relatie?
2. Wat vind ik goed of prettig aan die relaties?
3. Met welke kinderen laat de relatie te wensen over?
4. Waarom vind ik die relaties niet prettig?

C Relaties tussen kinderen

1. Welke kinderen gaan plezierig met elkaar om?
2. Waarom vind ik dat?
3. Waarom zouden deze kinderen zo met elkaar omgaan?
4. Welke kinderen hebben voortdurend of vaak problemen met elkaar?
5. Waarom vind ik hun relatie problematisch?
6. Kan ik er mogelijke oorzaken voor aanwijzen?

D Relatie onderwijsprogramma - groepssfeer

1. Welke positieve invloeden heeft het onderwijsprogramma (inhoud, werkvormen, groeperingvormen, leer- en hulpmiddelen, programmadruck) op het functioneren van de groep en van mijzelf?
2. Waarom vind ik die invloeden positief?
3. Welke negatieve invloeden heeft het onderwijsprogramma op het functioneren van de groep en van mijzelf?
4. Waarom vind ik die invloeden negatief?

► Algemeen

Belangrijke onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Stap 2: Analyseer je eigen rol

Het is een misverstand ervan uit te gaan dat een goede groepssfeer te danken is aan de leerkrachten en dat een slechte sfeer te wijten is aan een paar etterbakken in de groep. Er is altijd sprake van een samenspel met de leerkrachten in de rol van spelverdeler. Dat betekent dat leerkrachten het meeste gewicht in de schaal leggen.

Ook als het percentage aandachttrekkers, ruziezoekers en dwarsliggers tot onwaarschijnlijke hoogten stijgt, bepalen de leerkrachten hoe ze daar mee omgaan. En die keuze is sfeerbepalend, namelijk sfeerverbeterend of sfeerbederwend.

Leerkrachten met een positieve basisinstelling blijken een gunstige uitwerking op de groepssfeer te hebben:

- ze leggen verhoudingsgewijs meer nadruk op de vorderingen van kinderen dan op hun tekortkomingen;
- ze tonen vertrouwen in de ontwikkeling van kinderen: hoge maar niet onrealistische verwachtingen stimuleren het zelfvertrouwen van kinderen;
- ze gaan uit van de goede bedoelingen van kinderen totdat het tegendeel blijkt.

Leerkrachten die zichzelf vooral als ordehandhaver zien en voortdurend bedacht zijn op kinderen die de rust verstoren, zijn vaak star in hun optreden en dragen zo ongewild bij aan het ontstaan van een gespannen sfeer in de klas.

Zelfanalyse

Te veel programmadruck maakt je gehaast en ongeduldig. Onverwachte gebeurtenissen ervaar je vooral als storend en doen een aanslag op je incasseringsvermogen. De spanning in de klas neemt toe en de kans dat kinderen problemen gaan veroorzaken eveneens.

Werken aan sfeerverbetering omvat daarom ook kijken naar de belangrijkste sfeerbepaler van de klas: jezelf. Zit je als leerkracht goed in je vel? Kun je je werk aan? Laat je je misschien gek maken door CITO-toets of door overvragende, onredelijke ouders?

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

► Algemeen

Belangrijke
onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve
benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel
klimaatAfstemming
school-thuis

Sociale competentie

Stap 2: Analyseer je eigen rol

Vragenlijst

1. Heb ik het naar mijn zin op school?
2. Voel ik me onder druk staan van het schoolprogramma, ouders, schoolleiding en/of collega's?
3. Stel ik me flexibel op in de klas of moet altijd het programma dat ik in mijn hoofd heb, worden uitgevoerd?
4. Zijn er kinderen voor wie ik eigenlijk een beetje bang ben?
5. Spreid ik mijn aandacht evenwichtig over alle kinderen?
6. Hoe zijn mijn werkrelaties met collega's?
7. Hoe is mijn werkrelatie met de schoolleiding?
8. Hoe vind ik de sfeer in het team?
9. Hoe zijn de contacten met ouders?
10. Voel ik me een professional (= iemand die het vak verstaat en hoge kwaliteit levert)?
11. Komen mijn sterke punten voldoende tot hun recht in mijn werk?
12. Gebruik ik de mogelijkheden om me verder te ontwikkelen?

(Uit: Looy, e.a., 1998)

► Algemeen

Stap 3: Lijst met sfeerversterkers

Belangrijke onderwerpen

Het is niet zo moeilijk de groepssfeer wat op te peppen. Onderstaande lijst met sfeerversterkers laat zien dat het vaak in kleine dingen zit.

Ontwikkelschetsen

1. De kinderen elke dag aan de deur begroeten
2. De kinderen veel bij hun voornaam noemen
3. Medeleven tonen, zowel bij succes als bij verdriet en tegenslag
4. Grapjes maken, maar niet ten koste van kinderen
5. Regelmatig vragen: 'Vonden jullie het leuk wat we vandaag deden?' en 'Wat kunnen we voor morgen afspreken om het opnieuw interessant of leuk te maken?'
6. Regelmatig in een klassenvergadering het reilen en zeilen van de klas tegen het licht houden

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

7. Weekopeningen en weeksluitingen invoeren. Ontspannende tussendoortjes opnemen in de lessen: liedje, quizje, mop, raadsel, spelletje
8. Ondersteunen van het wij-gevoel: onze klas, ons werk, onze ideeën
9. Regelmatig foto's maken voor het klassenplakboek
10. Bij ruzies en andere bedrijfsongevallen de verschillende kanten van de zaak belichten
11. Accentueren van het positieve
12. Verder uitbouwen van samenwerkend leren
13. Inrichten van interessehoeken
14. De kinderen de mogelijkheid bieden even te blijven plakken na schooltijd

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

15. Proberen te begrijpen waarom kinderen iets doen
16. Regelmatig korte 'doe-maar-wat-je-leuk-vindt'-momenten inlassen, bijvoorbeeld als bepaald werk is afgerond
17. Tevredenheid tonen als iets goed loopt
18. Programmaonderdelen zoveel mogelijk koppelen aan de schoolomgeving en andere situaties die voor kinderen bekend terrein zijn
19. Programmaonderdelen zoveel mogelijk koppelen aan toekomstige situaties, waardoor de relevantie van het geleerde duidelijk wordt
20. Letten op je gesprekstonen tegenover kinderen
21. Voortdurend zoeken naar nieuwe vormen voor oude inhouden: kinderen houden van variatie, van het ongewone, van verrassingen
22. Het lokaal attractief en 'veelkleurig' inrichten
23. Regelmatig de prikborden (laten) veranderen
24. Een prikbord voor de kinderen zelf voor hun mededelingen, foto's van popartiesten en andere zaken die ze interessant of grappig vinden
25. Verlevendigen van het onderwijs met speelse situaties en doe-activiteiten
26. Geen huiswerk of dat tot een minimum beperken
27. Ruimte geven voor de meertaligheid van kinderen.

► Algemeen

Afstemming school-thuis

Belangrijke onderwerpen

"School is school en thuis is thuis" is zo'n gevleugelde uitspraak van ouders die proberen de invloed van school buiten de huisdeur te houden. In sommige gevallen leven kinderen in twee zeer verschillende werelden. Maar stimuleren van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen kan niet zonder een zo goed mogelijke samenwerking tussen school en ouders/verzorgers.

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Een goede samenwerking is alleen maar mogelijk op basis van wederzijds respect en vertrouwen. Dat vraagt uiteraard kennis en inzicht in de verwachtingen van de ouders.

Effectieve benaderingen

Tip 1

Zorg voor een duidelijke en goed gespecificeerde rapportage over de kinderen en denk na of een schriftelijke rapportage de enige vorm moet zijn

Gedrag leraar

De manier waarop je als school rapporteert over de ontwikkeling van kinderen laat duidelijk zien wat je belangrijk vindt:

- Of je op een open en begrijpelijke manier rekenschap van je handelen geeft door een compleet en onderbouwd beeld van ieder kind, of dat je je beperkt tot een gering aantal gegevens over bereikte resultaten bij een aantal vakken/leergebieden.
- Of het eindresultaat alleen doorslaggevend is, of dat vooral de voortgang in ontwikkeling telt.

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

In ieder geval zou je als school ook de leergebiedoverstijgende kerndoelen in de rapportage moeten betrekken: Werkhouding, Zelfbeeld en Sociaal gedrag (zie [Praktijkvoorbeeld: leerlingrapport voor groep 3](#)).

► Algemeen

Afstemming school-thuis

Belangrijke onderwerpen

Tip 2**Verlaag de schooldrempel**

Ontwikkelschetsen

Denk binnen het team weer eens na over nieuwe mogelijkheden of over uitbreiding/wijziging van bestaande ideeën, bijvoorbeeld:

Leerlijnen

- Stimuleer kinderen om hun ouders voor of na schooltijd in de klas te laten zien waar ze mee bezig zijn.
- Richt een ouderhoekje in waar ouders op hun gemak op hun kinderen kunnen wachten, even met elkaar kunnen praten en door bulletins, foto's, presentaties en dergelijke over actuele schoolzaken worden geïnformeerd en de school zien leven.

Effectieve benaderingen

- Vooral presentaties met veel beeld en weinig tekst zijn een goed communicatiemiddel.

Gedrag leraar

- Laat ouders kennisnemen van de schoolpraktijk door middel van bijvoorbeeld instuifochtenden, openbare lessen, videofilms van buitenschoolse activiteiten als schoolreisjes en sportdagen, onderwijsmarkten en tentoonstellingen.

Sociaal-emotioneel klimaat

- Ga eens na of contactavonden, kennismakingsavonden en themabijeenkomsten een interactiever karakter kunnen krijgen. Meer gericht kunnen worden op het uitwisselen van opvattingen en ervaringen tussen de opvoeders thuis en op school (zie ook tip 4).
- Schakel hierbij eventueel ook de wijkinstellingen in die de ouders op een andere manier al benaderen. Bijvoorbeeld via gezinsinterventieprogramma's.

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

- Organiseer activiteiten die in het belang van hun kinderen zijn en waarbij ouders een rol kunnen vervullen, zoals vertellen over hun beroep.
- Schuw informele contacten niet, maar houd ook geen leerlingenbespreking op de markt.
- Laat in de aankleding van de school zien dat je waarde hecht aan verschillen, bijvoorbeeld: meertalige aanduidingen, interculturele materialen, boeken en schoolkrant in meertalige versies.

► Algemeen

Belangrijke onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

Afstemming school-thuis

Tip 3**Verbeter je vaardigheid in het voeren van moeilijke gesprekken met ouders**

Bij het voeren van een zogenaamd 'slecht-nieuws-gesprek' spelen inlevend vermogen en goede gesprekstechnieken een beslissende rol. Maar ook kennis en inzicht in de verschillen tussen de verwachtingen van school en ouders.

Om jezelf op dit punt verder te ontwikkelen, kan het nuttig zijn om een dergelijk gesprek eens samen met een collega te voeren en na te bespreken. Dit is zeker nuttig voor leerkrachten die nog weinig ervaring op dit punt hebben.

Dit onderwerp is belangrijk genoeg om er een deel van de scholingstijd in teamverband aan te besteden. In het [rollenspel 'gesprek met ouders'](#) staat een voorbeeld uitgewerkt, samen met concrete aanwijzingen voor de spelcoördinator. Op meertalige scholen betrek je natuurlijk de allochtone leerkracht bij de gesprekken of een tolk van een tolkencentrum.

Tip 4**Organiseer interactieve ouderavonden**

Als dat op jou school mogelijk is, is een thema-avond over sociaal-emotionele ontwikkeling een prachtige kans om ouders op een actieve manier kennis te laten maken met wat je hier op school aan doet en hoe je dit doet. Zo'n bijeenkomst heeft alleen zin als het geen éénrichtingsverkeer is, maar er volop prikkels zijn voor ouders om met eigen meningen, ervaringen en problemen naar voren te komen.

Realiseer je dat dit laatste in meertalige scholen van ouders soms iets vraagt wat ze juist niet kunnen/willen. Veiligheid is hier te creëren door met homogene groepen te werken, als het even kan in de eigen taal (zie voorbeeld: [Interactieve ouderavond](#))

► Algemeen

Belangrijke onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

Afstemming school-thuis

Tip 5**Speel een actieve rol bij gewenste advisering/hulpverlening aan ouders**

Op school is hier lang niet altijd ruimte voor. Het bieden van een luisterend oor en meedenken op basis van eigen ervaringen en inzichten kost tijd en bovenal energie. Vooral ook omdat het nogal eens op onverwachte momenten speelt en dan soms ongelegen komt. Voor een deel kan dit probleem worden ondervangen door te proberen advies- en hulpvragen zoveel mogelijk te kanaliseren:

- Besteed in het informatiebulletin van de school regelmatig aandacht aan sociaal-emotionele onderwerpen. Bijvoorbeeld vuistregels voor de hulp aan faalangstige kinderen.
- Organiseer samen met hulpverleners een spreekuur voor ouders met vragen op dit terrein.
- Nodig zo nu en dan een gast uit met veel kennis en ervaring op een terrein dat volgens jou om extra aandacht vraagt: iemand van het RIAGG of de kindertelefoon, een psycholoog, een vertrouwensarts. Zorg hierbij voor tweerichtingsverkeer. Video-opnamen van situaties in klaslokalen en op het plein kunnen een uitstekende start voor de discussie vormen.
- Verwijs door / bemiddel naar professionele hulpverleners. Zorg hierbij voor goede afspraken binnen de school en voor een actuele en goed gespecificeerde sociale kaart. Een sociale kaart is een overzicht van hulpverlenende instanties: aanbod, werkwijze, adresgegevens, en dergelijke.

► Algemeen

Belangrijke
onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve
benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel
klimaatAfstemming
school-thuis

Sociale competentie

Een praktijkvoorbeeld uit een leerling-rapport voor groep 3

Zelfbeeld

- heeft nog moeite met het verwerken van teleurstellingen / kan teleurstellingen goed verwerken
- heeft een beetje zelfvertrouwen / heeft veel zelfvertrouwen
- kan gedragsimpulsen niet beheersen / kan gedragsimpulsen beheersen
- heeft nog moeite met het opkomen voor zichzelf en anderen / kan en durft voor zichzelf en andere op te komen

Sociaal gedrag

- heeft nog moeite met het respectvol omgaan met leeftijdsgenoten / gaat respectvol om met leeftijdsgenoten
- voelt zich minder prettig in de groep / voelt zich prettig in de groep

Om gespecificeerd te kunnen rapporteren is het aan te bevelen kinderen op dit terrein goed te volgen in hun ontwikkeling. Maak bijvoorbeeld twee keer per jaar een profiel van alle kinderen. Gebruik hiervoor een leerlingvolgsysteem of eigen profiellijst.

► Algemeen

Belangrijke
onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve
benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel
klimaatAfstemming
school-thuis

Sociale competentie

Rollenspel: gesprek met ouders

Aanwijzingen voor de spelcoördinator

- Vermeld vooraf de bedoeling en beknopte inhoud: Dit rollenspel is een concrete oefenmogelijkheid voor een oudergesprek. In dit rollenspel gaat juf Geke van groep 3 op kennismakingsbezoek bij de familie Jespers. Het is haar eerste ouderbezoekje dit schooljaar. Hun zoontje Mark zit nog maar enkele weken bij haar in de klas, maar ze ziet nu al dat er grote problemen aankomen. Het is dus niet zomaar een vrijblijvend bezoekje.
- Verdeel de rollen en laat de spelers een maatje kiezen met wie ze samen de rol voorbereiden. Het is de bedoeling dat dit maatje tijdens het spel in de buurt blijft zitten en door de speler geraadpleegd kan worden tijdens een time-out.
- Geef de spelers voldoende tijd om hun rol door te lezen en zich in te leven in de situatie. Deze rolinformatie blijft geheim tot aan het nagesprek.
- Instrueer intussen de overige teamleden voor hun rol als toeschouwer. Verdeel de toeschouwers zo mogelijk in drie groepen. Iedere groep / ieder teamlid krijgt de opdracht vooral te letten op één van de spelers: juffrouw Geke, meneer Jespers of mevrouw Jespers. Laat ze hierbij aantekeningen maken over zaken die hen in positieve of negatieve zin opvallen.
- Zorg voor een soepele start van het rollenspel door een duidelijk startpunt aan te geven als iedereen er klaar voor is. Bijvoorbeeld: 'Het is zeven uur en juffrouw Geke belt aan bij de familie Jespers.'
- Geef ruimte voor time-outs als één van de spelers daar behoefte aan heeft.
- Probeer het rollenspel ook op een soepele wijze te beëindigen.

► Algemeen

Belangrijke
onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve
benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel
klimaatAfstemming
school-thuis

Sociale competentie

Rollenspel: gesprek met ouders

Nabespreking

Geef na afloop eerst de spelers de gelegenheid terug te kijken op hun rol:

- Vonden ze het moeilijk?
- Zijn ze tevreden met hun aanpak?
- Zouden ze het een volgende keer weer zo doen?

Geef vervolgens de toeschouwers de gelegenheid hun reacties naar voren te brengen. Vraag bij deze reacties een positieve toon te kiezen. Vertrek hierbij vanuit de aantekeningen die ze hebben gemaakt of stel vragen als:

- Denk je dat er voldoende informatie op tafel is gekomen om een goede diagnose te stellen en te zoeken naar een oplossing?
- Zijn er goede afspraken gemaakt? Wat vond je daaraan goed? Hoe zou je het nog beter kunnen doen?
- Denk je dat er voldoende vertrouwen is (ontstaan) tussen juffrouw Geke en beide ouders? Maak zo nodig duidelijk dat een goede vertrouwensbasis een essentiële rol speelt.

Vraag eventueel ook reacties op belangrijke momenten. Bijvoorbeeld: `Wat vond je van de manier waarop A op dat moment op B reageerde?

► Algemeen

Rollenspel: gesprek met ouders

Belangrijke onderwerpen

Rollen*Mevrouw Jaspers*

Je bent 34 jaar en werkt parttime als receptioniste bij een administratiekantoor. Je man is 36 jaar en bouwvakker. Jullie hebben een dochtertje van 3 jaar, Maaïke, en een zoon van 6 jaar, Mark. Mark zit nu enkele weken in groep 3 bij juffrouw Geke.

Met Mark heb je wat problemen. Hij heeft de laatste tijd vaak last van buikpijn en hoofdpijn en is dan onhandelbaar. Hij slaapt soms slecht en speelt bij vriendjes altijd de baas. Op school gaat het volgens jou ook niet echt goed. Juffrouw Geke komt weliswaar op kennismakingsbezoek, maar er zit vast meer achter. Je maakt je zorgen.

Meneer Jaspers

Je bent 36 jaar en bouwvakker. Je vrouw is 34 jaar en parttime receptioniste. Jullie hebben een dochtertje van 3 jaar, Maaïke, en een zoon van 6 jaar, Mark. Mark zit sinds kort in groep 3 bij juffrouw Geke.

Voor Mark is nu de echte schooltijd begonnen: lezen, rekenen, schrijven. Je houdt je goed op de hoogte van zijn vorderingen, want je wilt graag dat Mark verder komt dan de bouw. Daar is hij overigens ook niet sterk genoeg voor: hij heeft vaak last van buikpijn en hoofdpijn. Je hoopt dat hij wat sterker wordt en stimuleert hem zich niet op z'n kop te laten zitten. Je hebt hoge verwachtingen van Mark op school. Je bent dan ook benieuwd naar de eerste ervaringen van juffrouw Geke die op kennismakingsbezoek komt.

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming
school-thuis

Sociale competentie

► Algemeen

Rollenspel: gesprek met ouders

Belangrijke
onderwerpen*Juffrouw Geke*

Je bent 26 jaar en hebt twee jaar ervaring in groep 3. Je hebt een afspraak gemaakt met de familie Jespers. Hun zoon Mark zit bij jou in de klas. Je gaat voor een eerste kennismaking en wilt graag weten hoe ze wonen en leven, wat voor werk ze doen, enzovoort. Voor je kennismakingsronde ga je als eerste naar de familie Jespers, omdat je je nogal zorgen maakt. Mark heeft vaak last van buikpijn en hoofdpijn en zijn prestaties blijven flink achter. Hij heeft een grote drang om zijn best te doen, maar kan zich slecht concentreren en heeft flinke last van faalangst. Op het speelplein heeft hij een grote geldingsdrang en slaat er soms flink op los.

Je wil er achter zien te komen waar dit toch vandaan komt en hoe de situatie is te verbeteren.

Uit ervaring weet je dat goede afspraken met de ouders op basis van vertrouwen onmisbaar zijn. Natuurlijk heb je eerst wat meer informatie van de thuissituatie nodig, maar je neigt er nu al naar voor Mark een aparte aanpak te kiezen: lager tempo, kleinere leerstapjes, positieve stimulering en vermindering van de prestatiedruk. Maar eens kijken hoe het gesprek loopt.

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve
benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel
klimaatAfstemming
school-thuis

Sociale competentie

► Algemeen

Interactieve ouderavond

Belangrijke onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

- Zet door de school een route uit met genummerde opdrachten.
- Vraag in deze opdrachten naar ervaringen, meningen en suggesties van de ouders. Ze worden hierbij ook aan het denken gezet hoe zij ook in de thuissituatie de sociaal-emotionele ontwikkeling kunnen stimuleren.
- Laat de opdrachten in groepen van vier tot vijf personen uitvoeren. Dit maakt onderlinge discussie mogelijk.
- Geef iedere groep een startnummer en laat ze bij de opdracht met dat nummer beginnen. Hierdoor wordt een goede spreiding van de ouders over de route verkregen.
- Niet alle opdrachten hoeven te worden afgewerkt.
- Zo nodig kunnen de ouders een beroep doen op de over de route verspreide teamleden.

Opdrachtvoorbeelden

Stelling 1 Zelfvertrouwen wordt bepaald door het beeld dat je van jezelf hebt.

Opdracht: Hoe zie jij jezelf? Met andere woorden: hoe is je zelfbeeld? Omcirkel de woorden op het 'Ik-lint' die bij je passen. Durf je voor jou zelfbeeld uit te komen? Speld het Ik-lint dan op.

Organisatie: Zorg voor voldoende kleurstiften of markeerpennen, spelden of tape en kopieën van [kopieerblad 6 - Ik-lint](#).

Stelling 2 Het is voor het zelfvertrouwen van een kind belangrijk dat het de eigen mogelijkheden, kenmerken, wensen, gevoelens, beperkingen en voorkeuren leert kennen.

Opdracht: Wij doen dat in groep 7 en 8 onder andere door deze lessen. Je commentaar?

Organisatie: Leg bijvoorbeeld (kopieën van) de activiteiten 1 tot en met 4 voor groep 7 en groep 8 neer. Zorg ervoor dat iemand van het team aanwezig is.

Stelling 3 Een goed contact tussen leerkracht en ouders is in het belang van de gezondheid van het kind.

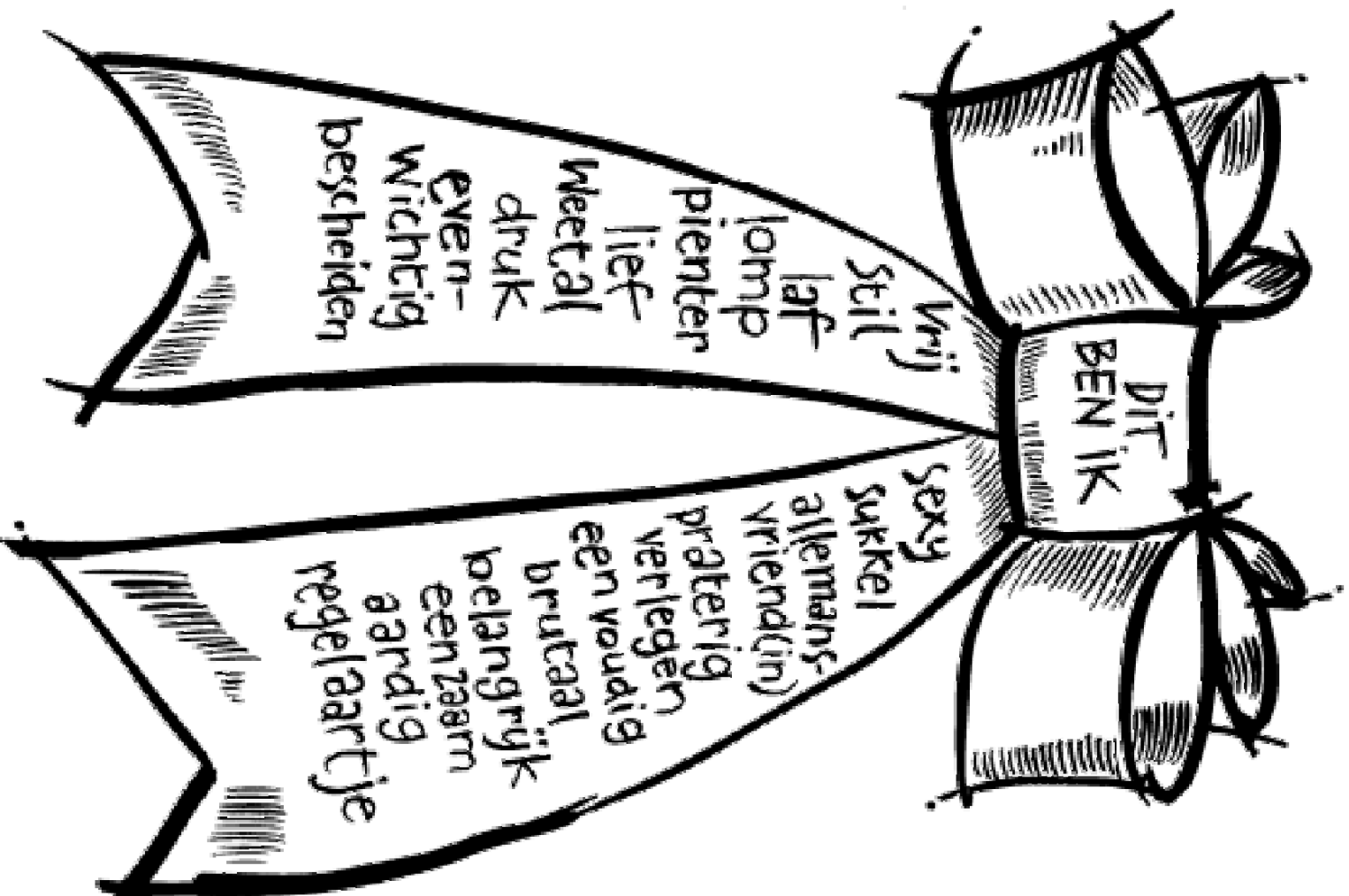
Toelichting: Vooral als er zich problemen voordoen is het noodzakelijk daarover op het juiste moment met elkaar te overleggen (verdriet, faalangst, geen vriendjes of vriendinnen, stress, enzovoort).

Opdracht: Jou ervaringen en suggesties?

(voorbeelden uit de schoolkatern *Ik, jij, wij van het programma 'Sociale redzaamheid en gezond gedrag' (De Ruiter, 1993)*).

Kopieerblad 6 Ik-lint

► Algemeen

Sociale competentie

Belangrijke onderwerpen

Om op een adequate wijze te participeren in de maatschappij is het van belang dat kinderen zich een aantal sociaal-emotionele vaardigheden eigen maken (Oomen, C., Walraven, M. & Hulsen, M. (2009). Sociale competentie in beeld. Een begrippen- en analysekader voor de voorschoolse periode).

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Al vroeg maken kinderen deel uit van een groep. Eerst is dit enkel het eigen gezin en naaste familie, later gaan ze veelal naar de peuterspeelzaal of kinderdagverblijf waar ze met andere kinderen en leidsters te maken hebben. Aansluitend gaan ze naar de basisschool en kunnen sportverenigingen en de vriendenkringen een belangrijke rol gaan spelen. Binnen al deze situaties is het van belang dat kinderen op een juiste manier met zichzelf en anderen (leren) omgaan (Ploeg, J. van der (2010). De sociale ontwikkeling van het schoolkind). Sociaal competent gedrag bestaat niet uit losse vaardigheden, het zijn sociale, emotionele en cognitieve elementen die onderling met elkaar verbonden zijn.

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Op de volgende vaardigheden die bijdragen aan sociaal competent gedrag gaan we wat dieper in:

- Zelfsturing/autonomie
- Communiceren
- Samenwerken

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Vaardigheden op het gebied van sociale competentie sluiten aan op de kerndoelen in het domein 'Oriëntatie op jezelf en de wereld' ([kerndoel 34, 35 en 37](#)). Tot dit domein behoren doelen als respectvol omgaan met andere mensen en conflicten op te lossen.

Sociale competentie

► Algemeen

Zelfsturing

Belangrijke onderwerpen

Zelfsturing heeft betrekking op je eigen kennis en vaardigheden. Je geeft richting aan je eigen ontwikkeling in wisselwerking met de omgeving. De basis voor zelfsturing is zelfvertrouwen, zelfkennis en zelfrespect. Een belangrijke voorwaarde voor zelfsturing is dat je je eigen emoties beheerst, over zelfcontrole beschikt.

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Kinderen zijn van nature nieuwsgierig en willen dingen uitzoeken, proberen en ervaren. Zelfstandig keuzes maken en beslissingen nemen en dus zelf doen en leren! Activiteiten waarbij ze veel gestuurd worden door volwassenen en waarbij weinig ruimte is voor eigen inbreng, dammen die nieuwsgierigheid in en zorgen voor frustratie. Sturing in bepaalde mate vanuit volwassenen (leidsters/leerkrachten/ouders) zorgt voor een veilige basis, maar als deze sturing constant plaatsvindt, worden kinderen niet voorbereid op autonomie of zelfsturing [1].

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Het beschikken over zelfsturing houdt in dat kinderen in staat zijn hun eigen gedrag te sturen; ze zijn dus eigenaar over hun eigen gedrag. Daarbij moeten we denken aan vaardigheden zoals geconcentreerd werken, plannen van en reflecteren op je werk, keuzes maken, problemen oplossen, flexibel van taak/rol kunnen wisselen, samenwerken met andere kinderen en het onderdrukken van irrelevante impulsen. Het blijkt dat het ontwikkelen en stimuleren van een goede zelfsturing bij jonge kinderen een stevig fundament vormt voor het leervermogen [2].

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

► Algemeen

Zelfsturing

Belangrijke onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Zelfsturing en schoolsucces

Uit onderzoek [3] blijkt dat goed ontwikkelde executieve functies en zelfsturing een voorwaarde zijn voor succes op zowel cognitief als sociaal-emotioneel gebied. Kijken we naar zelfsturing en executieve functies vanuit een neurobiologisch perspectief dan hebben we het over systemen in de hersenen met uitvoerende taken, waaronder het werkgeheugen [2]. Dit werkgeheugen zorgt voor de opslag van verbale en visueel-ruimtelijke informatie en de bewerkingen die deze informatie ondergaat. Deze bewerkingen noemt men de executieve functies. De volgende functies worden onderscheiden:

- inhibitie: het onderdrukken van irrelevante informatie bij uitvoering van een taak (bv. concentreren);
- shifting: flexibel richten van aandacht;
- updating: bijhouden van tussentijdse tussenstappen (bv. het plot volgen bij het lezen van een verhaal).

Bij het verhelpen van leer- en/of gedragsproblemen van een kind wordt al snel de aandacht gericht op een mogelijke gebrekkige zelfsturing. Wat als men het ontwikkelen van zelfsturing niet alleen bij ontstane problemen inzet, maar ook ter voorkoming ervan? Wanneer zelfsturing kan bijdragen aan schoolsucces, is het erg nuttig om het zelfsturend vermogen bij alle kinderen te stimuleren. Dat kan voor het onderwijs uiteindelijk betekenen dat er minder leerlingen worden doorverwezen naar het SO [4].

Sociale competentie

► Algemeen

Zelfsturing

Belangrijke onderwerpen

Lessuggesties

Hoe kun je het trainen van zelfsturing aanpakken? Het is, zoals gezegd, van belang dat kinderen zichzelf leren sturen in een situatie die voor hen van betekenis is. Dit houdt niet in dat je een lesje 'leren plannen' geeft, maar dat het in activiteiten verweven zit. Een voorbeeld is het vooraf laten verwoorden van het verloop van de activiteit (plannen) en ze naderhand laten vertellen wat ze gedaan hebben en hoe dat ging (reflecteren). Ook het verwoorden van gevoelens en meningen bij het werken in groepjes tijdens het samenwerken [2].

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Het rollenspel is een ideale vorm om te werken aan zelfsturing. Doordat spelsituaties aansluiten bij de belevingswereld van kinderen, ontwikkelen ze zich hierin het beste. In het geavanceerde rollenspel maken kinderen vooraf afspraken over wie welke rol speelt en hoe het scenario gaat verlopen. De rol van de leider/leerkracht is ondersteunend en soms sturend van aard, voor en tijdens het spel (sturing van buitenaf gaat vooraf aan zelfsturing). De leider/leerkracht zorgt voor een stapsgewijze begeleiding wat bij de kinderen leidt tot resultaten op een hoger niveau (vanuit de zone van naaste ontwikkeling van Vygotsky), langere aandachtsspanne, grotere creativiteit en het leggen van complexere verbanden [5].

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Literatuurverwijzing

- Boom, W. de, Corstanje, P., Dijkstra, K., Dulk, H. den, Frouws, M., Hazes, R., Kamp, A. van der, Klabbers, W., Meijer, W., Otter, M. den, Otterdijk, R. van, Pauw, R. de, Peters, L. & Wilt, M. de. (2005). *De leraar als coach*. Apeldoorn/Antwerpen: Garant.
- Leseman, P. (2010). Executieve functies als basis voor het leervermogen. *Sardes speciale Editie*, 9 (16-20). Utrecht: Sardes.
- Diamond, A., Barnett, W. S., Thomas, J., & Munro, S. (2007). Preschool program improves cognitive control. *Science*. November 30, 2007: 1387-1388.
- Bolt, L. van der & Aarssen, J. (2010). Inleiding. *Sardes Speciale Editie*, 9 (7-8). Utrecht: Sardes.
- Aarssen, J. & Bolt, L. van der (2010). Zelfsturing van jonge kinderen stimuleren. *Sardes Speciale Editie*, 9 (9-15).

Sociale competentie

► Algemeen

Communiceren

Belangrijke onderwerpen

Communicatief handelen heeft betrekking op je kennis en vaardigheden in relatie tot de ander(en). Je kunt eigen competenties in sociale situaties zo in zetten dat je individuele en sociale doelstellingen kunt bereiken. Een belangrijke basis voor communicatief handelen is betrokkenheid en empathie (inlevingsvermogen).

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Communiceren is niet slechts de boodschap van zender naar ontvanger, maar het delen en uitwisselen van gedachten en ideeën met elkaar. Wanneer er zich een dialoog vormt, kan de ander er met jouw betekenis van een idee van door gaan en er iets anders van vinden [1].

Effectieve benaderingen

Menselijke communicatie is voornamelijk gebaseerd op taal. Daarin hebben we in de eerste plaats te maken met het puur technisch overbrengen van de boodschap (syntaxis van de communicatie) en de betekenis van de boodschap (semantiek van de communicatie) [2].

Gedrag leraar

Conflicten kunnen ontstaan wanneer de ander de woorden snapt, maar niet begrijpt wat er mee bedoeld wordt. Denk maar eens aan spreekwoorden, bijvoorbeeld "schrijf dat maar op je buik". Als de ander de symboliek achter de woorden niet kent, wordt het moeilijk de boodschap te begrijpen.

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

In de tweede plaats kun je zeggen dat communicatie het gedrag beïnvloedt (pragmatiek van communicatie), maar ook visa versa [2]. Vaak worden 'communicatie' en 'gedrag' als gelijke begrippen beschouwd. Gedrag betreft niet alleen spreken, maar al het menselijk gedrag (gelaatsuitdrukkingen, gebaren, etc.). Eigenlijk vindt er voortdurend communicatie tussen mensen plaats. De syntaxis, semantiek en de pragmatiek van communicatie zijn dus onderling verbonden.

Sociale competentie

► Algemeen

Communiceren

Belangrijke onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

Vaardigheden

Duidelijke communicatie is dus niet (alleen) afhankelijk van een goed taalgebruik, maar ook van andere communicatieve vaardigheden en kennis van kinderen. Daarbij kan men denken aan respect tonen voor de ander, jezelf presenteren, je inleven in een ander, aardig zijn voor een ander, de dialoog aangaan, anderen helpen, je gedrag op de situatie afstemmen en omgaan met sociale spanningen [3].

Conflicten kunnen dus ontstaan doordat niet iedereen exact dezelfde gedachten en behoeften heeft [4]. Kinderen zullen meemaken dat hun eigen belangen soms in conflict komen met die van een ander. Misvattingen tijdens de communicatie tussen mensen horen erbij en daar moet je mee leren omgaan, bijvoorbeeld door bepaalde situaties te vermijden of de dialoog aangaan en het conflict op te lossen. Dit vraagt van een kind dat het naast zijn eigen gevoelens en belangen ook die van de ander in beschouwing neemt.

Lessuggesties

Jonge kinderen leren communicatief vaardig te zijn o.a. middels het rollenspel. Het stimuleren om te praten over de rollen die ze spelen in het kader van het gezamenlijke spel is van belang [5]. Zo leren ze hun activiteit samen te organiseren, rekening te houden met de rol die anderen spelen, ze vergroten hun woordenschat en leren meer woorden gebruiken en leren omgaan met de symboliek van de voorwerpen die ze toepassen [5,6]. Door het doen-alsof leren kinderen maatschappelijke regels [7]. Ook gezelschapsspellen leren een kind veel over hoe je met anderen communiceert. Wachten op je beurt, omgaan met verlies en rekening houden met elkaar [7]. Voor oudere kinderen is debatteren een activiteit bij uitstek om met kinderen te praten over maatschappelijke kwesties (burgerschap). In een debat (bv. als spel) leren kinderen een mening vormen en uiten en de mening van een ander te respecteren [8].

► Algemeen

Communiceren

Belangrijke onderwerpen

Literatuurverwijzing

- Pompert, B., Hagenaar, J. & Brouwer, L. (2009). *Zoeken naar woorden: gespreksactiviteiten in de onderbouw*. Assen: Van Gorcum.
- Watzlawick, P., Beavin, J. H. & Jackson, D. D. (2001). *De pragmatische aspecten van de menselijke communicatie*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Walraven, M., Oomen, C., Klein, T. & Appelhof, P. (2006). *Sociale competentie en participatie in beeld. Een begrippen- en analysekader*. Utrecht: Oberon.
- Ploeg, J. van der (2010). *De sociale ontwikkeling van het schoolkind*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Janssens-Vos, F. (1997). *Basisontwikkeling in de onderbouw*. Assen: Van Gorcum.
- Janssens-Vos, F. & Brandwijk, D., van (2006). *Spel en ontwikkeling: spelen en leren in de onderbouw*. Assen: Van Gorcum.
- Delfos, M. (2004). Werken is nep spelen. *De wereld van het jonge kind*, januari 2004.
- Bron, J., Langberg, M. & Bloemberg, F. (2010). *De basisschool als oefenplaats voor burgerschap*. Enschede: SLO.

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Sociale competentie

► Algemeen

Samenwerken

Belangrijke onderwerpen

Samenwerken is te definiëren als het gezamenlijk op een intensieve manier nadenken over onderwerpen [1]. Kinderen bij elkaar zetten met de opdracht samen een opdracht te maken, heeft vaak geen echte samenwerking tot gevolg. Samenwerken moet je leren en begeleiding en ondersteuning door de leerkracht hierbij is dan ook noodzakelijk.

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Waarom leren kinderen door samen te werken met anderen? Samenwerkend of coöperatief leren is voor steeds meer scholen regelmatige of zelfs dagelijkse kost (zie ook coöperatief leren). De basis ligt in het sociaal constructivisme: leren komt met name tot stand door interactie met de omgeving [1]. Kinderen kunnen leren van ontwikkelingsgelijken (symmetrische interactie), maar ook van oudere kinderen en volwassenen met een kennisvoorsprong (asymmetrische interactie) [2]. Het leereffect wordt veroorzaakt doordat kinderen in interactie met elkaar hun eigen mening verwoorden en coördineren, deze vergelijken met die van anderen en gezamenlijk tot nieuwe standpunten komen, bijvoorbeeld middels discussiëren. Kinderen die goed kunnen samenwerken, tonen o.a. betere toetsresultaten en zijn sociaal gezien ook meer gewaardeerd door anderen [2].

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Vaardigheden

Afstemming school-thuis

Adequaat samenwerken houdt dus in dat kinderen communicatief en oplossingsgericht handelen [3]. Dat betekent dat ze kennis en vaardigheden ontwikkelen gerelateerd aan het uitvoeren van taken, waarbij het met name gaat om sterke communicatieve vaardigheden maar cognitieve aspecten, bijvoorbeeld inzet en motivatie. Te denken valt aan vaardigheden zoals plannen en organiseren, je aan de regels, houden, overleggen en afspraken maken, omgaan met culturele en maatschappelijke verschillen, samenspelen en samenwerken, oplossingen zoeken en omgaan met ruzie conflicten oplossen.

Sociale competentie

► Algemeen

Samenwerken

Belangrijke onderwerpen

Ontwikkelschetsen

Leerlijnen

Effectieve benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel klimaat

Afstemming school-thuis

Lessuggesties

Het toekennen van rollen bij een samenwerkingsopdracht bevordert de verantwoordelijkheid van elk groepslid voor het resultaat [4]. In een groepje van 4 kinderen kan er bijvoorbeeld één gespreksleider (leest de opdracht en helpt de anderen) zijn, een ander de materiaalmeester (zorgt dat alle benodigdheden aanwezig zijn), weer een ander de tijdsbewaarder (houdt de tijd in de gaten en zorgt dat alle leden meedoen) en de vierde kan het verslag maken (schrijft een verslag van het resultaat en het samenwerkingsproces). Dit kan bijvoorbeeld tijdens projectwerk worden in gezet. Andere coöperatieve werkvormen gericht op het bijdragen aan het samen denken en leren zijn 'denken, delen, uitwisselen' (de leerkracht stelt een vraag, de leerlingen denken zelf na over een antwoord, vervolgens delen ze hun antwoord met een maatje en daarna vindt er een klassikale uitwisseling plaats) en 'genummerde hoofden' (groepjes van 3/4 leerlingen krijgen van de leerkracht een nummer, de leerkracht stelt hen als groepje een vraag en de leerlingen bedenken een gezamenlijk antwoord [5]. Ze weten vooraf nog niet wie het antwoord moet geven. Tijdens de uitwisseling noemt de leerkracht een nummer en de leerling met dit nummer verwoordt het gezamenlijk antwoord).

Werken aan samenwerken kan ook middels spellen gericht op het stimuleren van coöperatief leren. Deze spellen versterken het gevoel van eigenwaarde, stimuleren samenwerking en overleg, zetten aan tot flexibeler denken en het vinden van creatieve oplossingen van problemen, emotionele onafhankelijkheid en het bevordert een sfeer van plezier en openheid in de groep [6].

Sociale competentie

► Algemeen

Samenwerken

Belangrijke
onderwerpen

Literatuurverwijzing

- Dekker, R. & Elshout-Mohr, M. (2007). *Niveauperhoging door samenwerkend leren*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kuiper, E. & Haan, D. de (2008). *Leerkracht in beeld: ontwikkelingsgericht onderwijs: theorie, onderzoek en praktijk*. Assen: van Gorcum.
- Walraven, M., Oomen, C., Klein, T. & Appelhof, P. (2006). *Sociale competentie en participatie in beeld. Een begrippen- en analysekader*. Utrecht: Oberon.
- Hans, A. (2003). *Kinderen maken het verschil*. Gent: Academia Press.
- Förrer, M., Damhuis, R., Tomesen, M., Blauw, A., de, Kleef, M., van, Kienstra, M. (2000). *Coöperatief leren binnen interactief taalonderwijs*. Amersfoort: CPS.
- Harten, A.M., van (2003). *Visie op coöperatief spel*.

Ontwikkelingschetsen

Leerlijnen

Effectieve
benaderingen

Gedrag leraar

Sociaal-emotioneel
klimaat

Afstemming
school-thuis

Sociale competentie

► Conflict-
situaties oplossen

Conflictsituaties oplossen

Aanpak

Conflicten zijn soms onvermijdelijk. We kunnen niet altijd 'ruiken' wat de ander wil of prettig vindt. Ook hoeven we onze eigen behoeften niet altijd ondergeschikt te maken aan die van een ander.

Ontwikkeling
en tussendoelen

Veel mensen krijgen bij het woord 'conflict' negatieve gedachten. Dat komt vooral door de nare gevolgen van veel conflicten: ruzie, agressie en dergelijke. Toch is het hebben van een conflict op zich niet negatief. Conflicten kunnen zelfs positief opgevat worden, omdat ze duidelijkheid scheppen: beide partijen weten dat er (op het eerste gezicht) onverenigbare wensen zijn. De problemen ontstaan pas als een conflict, ten koste van één van de partijen wordt opgelost of niet uit de wereld wordt geholpen.

Lessuggesties

In school zijn grote en kleine conflicten aan de orde van de dag. In een kleine ruimte samenleven met veel mensen, leer je niet zomaar. Ruzies kunnen de sfeer in de klas verpesten, maar het is niet aan te raden om ze uit de weg te gaan. Later komen kinderen ongetwijfeld in aanraking met conflicten. In plaats van deze conflicten af te doen als lastig, kunnen we ze onder het motto 'al doende leert men' ook aangrijpen als oefenmomenten voor het leren omgaan met conflicten. Dit geldt zowel voor conflicten tussen kinderen als voor conflicten tussen volwassenen en kinderen.

Meer informatie: [Tips voor taalverwerving](#)

► Conflict-
situaties oplossen

Tips voor taalverwerving

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Taal speelt een belangrijke rol bij het leren. Kinderen zijn vaak druk bezig met het verwerven en verfijnen van taal. Veel kinderen leren verschillende talen naast elkaar. Hieronder staat een aantal tips voor het lesgeven in een klas, waarin meer kinderen met dezelfde talige achtergrond zitten.

1. Laat kinderen hun eigen taal gebruiken in situaties waarin ze met elkaar mogen praten

Heb je meertalige kinderen in de klas, laat ze dan hun eigen taal gebruiken in situaties waarin kinderen (zachtjes) met elkaar mogen praten. Je stimuleert hiermee:

- dat kinderen kunnen ervaren dat meertaligheid gewoon is;
- dat meertalige kinderen kunnen ervaren dat hun taal ook belangrijk gevonden wordt;
- dat meertalige kinderen betere kansen hebben om te leren, omdat ze de taal die ze het beste beheersen kunnen gebruiken voor het ontwikkelen van concepten.

2. Neem eens een dag je taalgebruik in de klas op

Bij het beluisteren (van de cassette) kun je jezelf de vraag stellen of alle kinderen optimale gelegenheid krijgen om te leren. Een les bestaat vaak voor 70% uit spreektaal. Dat betekent vaak dat er snel gesproken wordt en dat zinnen niet afgemaakt worden. Vaak ontbreken pauzes in instructies, die nodig zijn om de kinderen de gelegenheid te geven aan wat ze gehoord hebben betekenis te geven en te verbinden met wat ze al weten.

3. Controleer je spreekgedrag op verschillen die te maken hebben met de culturele achtergrond van de kinderen in de klas

Het spreken in dergelijke specifieke patronen kan opvattingen van kinderen versterken dat bepaalde culturele aspecten hoger gewaardeerd worden dan andere. In de interactie tussen leerkrachten en kinderen met verschillende culturele achtergrond speelt de attitude van de onderwijsgevende een rol. Een Engels onderzoek in 70 meertalige klassen leverde op, dat de meest intolerante leerkrachten veel minder individuele aandacht gaven aan West-Indische kinderen in hun klas, dan de meest tolerante leerkrachten.

► Conflict-
situaties oplossen

Tips voor taalverwerving

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

4. Overschat de taalvaardigheid van de meertalige kinderen niet

Vaak wordt taalvaardigheid beoordeeld op basis van oppervlakkige waarnemingen die betrekking hebben op uitspraak, zelfverzekerdheid en vlotheid van spreken. Het gevaar bestaat dat meertalige kinderen beschouwd en behandeld worden als eentalige kinderen. Ze krijgen dan niet de extra aandacht die ze als leerders van het Nederlands als tweede taal nodig hebben. Het verwerven van een taal, ook van een tweede taal, is immers een proces dat jaren in beslag neemt.

5. Om de betekenis van een woord duidelijk te maken, is vaak gedetailleerde informatie nodig

Er zijn schattingen dat er een kans van maar 1 op 20 is dat een eenmaal aangeboden woord uit een geschreven context geleerd wordt. Voor het afleiden van de juiste betekenis moet een nieuw woord in vier verschillende contexten worden aangeboden. Voor het beklijven daarvan is het nodig het woord bij drie volgende gelegenheden te herhalen, bijvoorbeeld in drie daarop volgende lessen.

6. Vraag je bij elk te behandelen woord af of de kinderen het woord moeten leren of niet

Bepaal of een korte betekenis aanduiding voldoende is, zodat de les kan doorgaan, of dat het woord verder behandeld moet worden. Beperk de leerdoelen van woorden die geleerd moeten worden. Voor veel woorden is het voldoende dat kinderen het woord begrijpen, zonder dat ze het zelf kunnen gebruiken. In ieder geval moet passieve verwerving altijd vooraf gaan aan actief gebruik. Leer woorden in de juiste contexten en met de juiste betekenissen aan. Maak onderscheid tussen belangrijke en minder belangrijke betekenisaspecten.

Kies gevarieerde manieren van woorden aanbieden en oefenen, bijvoorbeeld verschillende combinaties van betekenisomschrijving en contextzinnen. Gebruik bij het uitleggen van woordbetekenissen visuele ondersteuning in de vorm van afbeeldingen, mimiek, gebaar, enz. Als de kinderen de betekenis van een woord moeten verwoorden, dan moet de betekenis omschreven worden met woorden en begrippen die de kinderen kennen. Noteer de woorden die je behandelt, zodat je ze in de volgende lessen kunt herhalen. Gebruik bijvoorbeeld bordrijen van woorden. Daarbij kunnen gekende woorden uitgeveegd worden. De lijst wordt aangevuld met nieuwe woorden.

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Tips voor taalverwerving

7. Laat de kinderen een meertalig schrift bijhouden

In een alfabetisch geordend schrift noteren de kinderen moeilijke Nederlandse woorden. Bij elk woord komt een omschrijving, plus een of meer synoniemen, een of meer voorbeeldzinnen en synoniemen in de moedertaal van meertalige kinderen. Eentalige kinderen mogen deze synoniemen overnemen. Voor meertalige kinderen is het waardevol te ervaren dat hun taal de moeite van het leren waard is. Eentalige kinderen leren speels een andere taal.

(Uit: Relaties en seksualiteit)

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Omgaan met conflicten hangt sterk samen met de waarden en normen die kinderen van huis uit meekrijgen (zie: [Aandachtspunten bij het aanleren van sociale vaardigheden in allochtone groepen](#))

1. Grijp alleen in als je merkt dat kinderen niet zelf in staat zijn om naar behoren een conflict op te lossen

Onderschat de eigen vaardigheid van kinderen bij het bedenken van oplossingen niet. Neem een afwachtende houding aan en grijp pas in als een conflict dreigt te ontaarden in agressief gedrag. Of als je merkt dat een conflict wordt 'opgelost' ten koste van de zwakste partij (zie [Situatieschets: Slingers in de kerstboom](#)).

2. Help kinderen een stapje vooruit bij het zelfstandig leren oplossen van conflicten

Bied een halve oplossing. Help de kinderen op weg, maar laat ze er zelf ook nog wat mee doen. Deze benadering is geschikt bij jonge kinderen en in conflictsituaties waarvan de achterliggende oorzaken bekend zijn. Is dat laatste niet het geval, dan is de kans groot dat één van de partijen (maar vaak beide) zich tekort gedaan voelt (zie [Situatieschets: Een halve oplossing](#)).

3. Bemiddelen

Bied geen (halve) oplossing, maar probeer te bemiddelen. Doel is de kinderen op weg te helpen hun conflict zelf op te lossen. Dit vraagt om een neutrale rol, die vooral bestaat uit het verhelderen van de omstandigheden die aan het conflict vooraf gingen of uit het beschrijven van de probleemsituatie zelf. Door deze zakelijke benadering kunnen de kinderen even 'afkoelen' en komen ze meestal uit zichzelf met oplossingen aan (zie [Situatieschets: Tekening](#)).

4. Lijfelijke nabijheid

Bied geen oplossing en probeer niet te bemiddelen, maar probeer door in de buurt te blijven (sociale druk) de kinderen aan te zetten tot het zoeken van een oplossing (zie [Situatieschets: Schommelen](#)).

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

AanpakOntwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

5. Klok terugdraaien

Veel conflicten zijn het gevolg van misverstanden of van ongelukkige manoeuvres in het sociale verkeer. We kunnen dit soort conflicten vaak oplossen door terug te gaan in de tijd en nog een keer opnieuw te beginnen. Deze benadering lijkt alleen geschikt voor wat oudere kinderen die het spel doorhebben (zie [Situatieschets: Verkeerd been](#)).

6. Zoek in geval van een ernstig of steeds terugkerend conflict samen met de betrokken partijen naar een voor ieder aanvaardbare oplossing

Sommige conflicten draaien uit op een machtsstrijd, met als resultaat een winnaar en een verliezer. Soms worden hier ook de vuisten bij gebruikt. De verliezer blijft dan vaak met wraakgevoelens zitten en de sfeer is meestal danig verziekt. Reik op dat moment gedragsalternatieven aan, maar dwing ze niet af. Bijvoorbeeld problemen bespreekbaar maken. Dat lost het probleem vaker op dan dat er geweld gebruikt wordt. Een hulpmiddel hierbij is het kiezen van een methode die geen verliezers kent. Volg daarbij de onderstaande procedure:

- Omschrijf het probleem of laat het omschrijven.
- Nodig iedereen uit om oplossingen te bedenken. Deze worden zonder commentaar op het bord geschreven.
- Bespreek de voor- en nadelen van elke suggestie.
- Alle oplossingen die voor een van de partijen onaanvaardbaar blijven, vallen af.
- Kies gezamenlijk voor een oplossing die voor iedereen aanvaardbaar is.

Dat hoeft niet te betekenen dat iedereen volmaakt gelukkig is met de gekozen oplossing.

Deze methode lijkt minder geschikt voor de jongste kinderen. Door de tijd die de hele procedure vraagt, is de methode vooral aan te bevelen bij ernstige of steeds terugkerende conflicten. Met name is deze methode uiterst bruikbaar bij conflicten tussen een leerkracht en één of meer kinderen (zie [Situatieschets: Gym](#)).

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

7. Voorkom dat conflicten escaleren

Zorg voor een goed sociaal emotioneel klimaat. Als er een goede relatie bestaat tussen de leerkracht en de kinderen en tussen de kinderen onderling, zullen kinderen eerder hun conflicten in de klas bespreekbaar maken dan wanneer er een 'onveilig' sociaal emotioneel klimaat in de klas is.

Trek aan het eind van de middag eventueel tijd uit voor reflectie op de dag: wat waren de positieve en negatieve gebeurtenissen. Zo kun je tijdig conflicten op het spoor komen als het klimaat goed is en de 'bedreiging' niet te zwaar.

8. Probeer conflicten die al geëscaleerd zijn binnen of zelfs buiten de school (deelname ouders en dergelijke) zo snel mogelijk te bevriezen door alle betrokkenen een time-out te laten nemen

Conflicten die al in een geweldspiraal terecht zijn gekomen (grof verbaal geweld, spugen, slaan, schoppen of erger) zijn in de hitte van de strijd niet op te lossen. De emoties zijn daarvoor te hoog opgelopen. Een afkoelingsperiode (time-out) is hier nodig om tijd te nemen voor reflectie en overleg, maar ook regels of afspraken die het conflict tijdelijk bevriezen om verdere escalatie te voorkomen (zie [Situatieschets: Pokémon](#)).

Enkele voorbeelden van dergelijke regels of afspraken zijn:

- tot die tijd geen contact/afstand bewaren;
- geen verdere actie;
- nog eens nadenken over de eigen rol bij het ontstaan en verloop van het conflict en alvast nadenken over mogelijke oplossingen;
- afspraken voor gesprek(ken).

9. Moedig kwetsbare kinderen aan voor zichzelf op te komen

Zie thema [zelfvertrouwen > aanpak](#)

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Slingers in de kerstboom

Bij het maken van slingers voor de kerstboom in groep 4 is de hele klas actief. De kinderen werken in groepjes van drie. Dan stelt Marlies voor: 'Zullen we alle slingers aan elkaar plakken? Dan krijgen we een heel lange slinger.' Instemming alom. Enthousiast worden alle stukken bij elkaar gevoegd. Opeens zegt dezelfde Marlies: 'Ik wil mijn slinger terug.' Iedereen is verbaasd. Marlies heeft wel meer van dat soort nukken, maar deze keer was zij nota bene zelf de initiatiefneemster. Wat de andere kinderen ook tegen haar zeggen, ze is niet te vermurwen. Marlies pakt haar stuk van de slinger beet en wil dat er tussenuit scheuren. Agnes en Karim zijn duidelijk ontdaan en maken heftige gebaren, terwijl ze op Marlies inpraten: 'Je maakt zo de hele slinger kapot! Niet doen stommerd!' Maar Marlies maakt aan de discussie abrupt een eind door plotseling haar stuk uit de slinger te trekken. Agnes: 'Wat flauw van je! Als je maar niet denkt dat je er straks nog weer bij mag.' Marlies loopt naar haar plaats met een gezicht van 'kan mij wat schelen.'

Iedereen gaat weer verder. Ook Marlies. De slinger groeit gestaag. De kinderen worden steeds enthousiaster. Marlies gaat stilletjes haar gang. Na een poosje loopt ze met haar slinger naar de kinderen die alle stukken aan elkaar plakken. Ze zegt niets, maar blijft maar om het groepje heen draaien. Agnes kijkt een paar keer op. Dan vraagt ze royaal: 'Moet jouw slinger er ook bij?' Marlies knikt opgelucht. Even aan Karim en Hanneke vragen', zegt Agnes. Die maken geen bezwaren. Even later is de slinger klaar. Iedereen is apetrots en steekt dat niet onder stoelen of banken. Alleen Marlies houdt zich nog een beetje op de vlakte.

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Een halve oplossing

Het is speelkwartier. Twee meisjes rennen naar de schommels. Beiden willen op de enige schommel die nog vrij is. Ik zie dat Fieke sneller is dan Yasmine. Fieke gaat op de schommel zitten en Yasmine loopt weg. Ik zeg tegen Fieke: 'Petra en Janina schommelen samen. Zouden jij en Yasmine dat ook niet kunnen doen?' Fieke ziet dat Petra en Janina elkaar duwen als ze aan het schommelen zijn. Zo kan het dus ook. Vervolgens bedenken Fieke en Yasmine zelf een spelregel: terwijl de één schommelt, rent de ander vier keer om de zandbak heen en dan wordt er geruild.

► Conflict-
situaties oplossen

Situatieschets: Tekening

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ik zie dat jullie allebei een mooie tekening aan het maken zijn. Jammer genoeg hebben jullie maar één mapje met viltstiften. Dat is lastig. Vooral als je allebei tegelijk die blauwe stift nodig hebt. Hoe denken jullie dat probleem op te lossen?

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Schommelen

Op het plein zijn twee schommels die voortdurend bezet zijn. Maikel staat al een tijdje te wachten en vraagt: 'Mag ik nu?' Younes zegt niets. Maikel wacht weer en zegt nogmaals: 'Nou ik, hè Younes?' Younes stopt en stelt voor: 'Even aftellen.' Hij telt zó af dat hij op de schommel kan blijven. Dit herhaalt zich nog een keer.

Ik ga nu wat dichterbij staan, kijk de jongens vriendelijk aan en doe of ik het gebeuren niet heb gevolgd. Maikel vraagt weer: 'Nou ik Younes?' 'Nee hoor, nog even wachten tot ik ja zeg', antwoordt Younes.

Ik zeg: 'Wat aardig van jou Younes, dat Maikel ook mag schommelen.' Younes gaat nu naar de andere schommel waar Bert op zit. Even later roept Bert 'ja' en laat Younes op de schommel. Zo gaan de drie jongens door tot we op moeten ruimen.

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Verkeerd been

Stel: je komt 's morgens de klas binnen, enigszins gehaast, want je hebt je verslapen. Bovendien voel je je niet optimaal. Plotseling valt je oog op twee kinderen die kennelijk hun tikspel binnen voortzetten. Voor je het weet, schiet je flink uit je slof. De klas verbouwereerd, beide 'slachtoffers' verongelijkt en jij geneert je een beetje. Wat nu?

Natuurlijk had je gelijk: volgens afspraak horen pleinspelletjes niet in de klas thuis. Maar die uitval was ook niet erg gelukkig. Je kunt de situatie laten voor wat hij is. Maar dat zou niet eerlijk zijn, niet voor de kinderen en niet voor jezelf. Bovendien: de sfeer is aardig verziekt.

Daarom zeg je: 'Wat jullie deden was niet in de haak. Maar zoals ik reageerde klopte ook niet. Laten we de klok terugdraaien en opnieuw beginnen. Laten we doen alsof ik net de klas binnenkwam.'

Vervolgens loop je de gang in. Even later kom je de klas weer binnen. De twee kinderen spelen weer tikkertje en je probeert daar nu adequater op te reageren.

► Conflict-
situaties oplossen

Situatieschets: Gym

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Het komt nogal eens voor dat mijn groep 6 in een nare, ruzieachtige stemming van gymles terug komt. Ook nu was dat het geval. Het had zelfs een vervolg in de vorm van een pestpartij, waarbij Martin na twaalfen het slachtoffer werd.

Ik heb het conflict besproken als probleem van mij. Ik vond het niet prettig als de sfeer ruziechtig en onsportief was en ergerde me als er dan ook nog gepest werd na twaalfen. Mijn voorstel was om samen een oplossing te zoeken. Daarbij bleek al gauw dat het ook een probleem van de klas was. De kinderen waren ook gemotiveerd om een oplossing te zoeken.

Allereerst bleek in het gesprek dat het één het gevolg was van het ander. Martin had niet opgelet bij slagbal, waardoor de lopers tegen hem opliepen. Er ontstond een valpartij en Martin werd ten onrechte beschuldigd van pootjeslichten. Verder was er groot ongenoegen over het feit dat de partijen niet tegen elkaar opgewassen waren. De kinderen waren het niet eens met de manier van kiezen. Tenslotte konden sommigen slecht tegen hun verlies en werden kwaad als ze 'uit' waren.

Na deze analyse van de oorzaken zijn we overgegaan tot het zoeken van oplossingen. Iedereen wilde dat ook wel. Naast simplistische oplossingen als 'geen ruzie maken' kwamen er ook bruikbare suggesties los, zoals:

- als je aan het pesten bent, moet je eens denken hoe het is als ze jou zouden pesten;
- Martin gaf aan dat hij beter op zou letten bij het spel;
- je moet niet zo snel boos zijn als iemand iets verkeerd doet, want ze doen het dikwijls niet met opzet;
- probeer eerst te praten voor je ruzie zoekt.

**► Conflict-
situaties oplossen****Aanpak**Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Gym

Daarna hebben we gepraat over mogelijkheden bij het partijkiezen: aftellen, om de beurt kiezen, jongens-meisjes, ik maak partijen, poten. Om de beurt kiezen bleek uiteindelijk de meest eerlijke en efficiënte methode. Ik heb toen gewezen op het gevaar van vriendjespolitiek en het vervelende van het achterblijven van de slechtsten.

Tenslotte hebben we de volgende afspraken gemaakt:

- de kinderen zouden goed opletten bij het spel;
- ze zouden proberen niet te snel boos te zijn bij tegenslagen;
- er zou gekozen worden bij de partijvorming. De kinderen zouden dan proberen te letten op de slagvaardigheden, niet op 'vriendje/niet-vriendje' en ik zou de laatste acht zelf verdelen.

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Pokémon

In het speelkwartier speelt een groepje kinderen met hun Pokémon-kaarten. Nick wint op een handige manier een paar dure kaarten van Job. Job vindt dat niet leuk. Als zijn vader hem 's middags van school haalt, vertelt Job het verhaal. Job's vader wordt ontzettend boos. 'Die kaarten kosten een klap geld en dan zal hij ze zeker zo even overnemen. Daar komt niks van in', zegt Jobs vader. Hij vraagt aan Job welk kind Nick is. 'Die daar', huilt Job. Job's vader loopt op Nick af en grijpt hem in zijn kraag. 'Wil jij wel eens heel snel die kaarten teruggeven', zegt Job's vader. 'Maar ik heb ze eerlijk gewonnen!' schreeuwt Nick. 'Niks ervan, het is ook altijd hetzelfde met jullie.... Stelletje criminelen! En nu die kaarten terug.' Hij pakt het stapeltje kaarten uit de handen van Nick en vraagt aan Job welke kaarten van Job waren. Die haalt hij eruit en geeft ze terug aan Job. 'Hier heb je de rest terug en je blijft in het vervolg van de kaarten van Job af', zegt de vader van Job. Nick blijft beteuterd achter.

's Avonds belt de vader van Nick de vader van Job. 'Dit kun je niet maken', zegt de vader van Nick. 'Je moet met je vingers van mijn zoon afblijven, anders zal ik jouw zoon ook eens even aanpakken. Wie denk je wel dat je bent mijn zoon een crimineel te noemen. Als je dit nog een keer waagt, dan zal ik ...'

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Aandachtspunten bij het aanleren van sociale vaardigheden in allochtone groepen

De etnische afkomst van kinderen bepaalt in sterke mate het sociale gedrag van het kind.

Op vier manieren kunnen culturele verschillen doorwerken in het aanleren van sociale vaardigheden (uit: Interculturele vaardigheden op de basisschool).

1. Individuele oriëntatie versus groepsoriëntatie

Centraal staat de vraag of mensen hun denken, gevoelens en gedrag laten leiden door de groep of door individuele doelen. Collectivistische culturen zijn bijvoorbeeld Turkije, Marokko en Aziatische landen als Indonesië en Japan. In deze culturen staat het voldoen aan groepswaarden, zoals groepsverantwoordelijkheid, coöperatie, harmonie in de groep, groeps sfeer centraal. Voorbeelden van individualistische culturen zijn westerse landen waaronder Nederland en de Verenigde Staten. In deze culturen staan zelfontplooiing en assertiviteit centraal. Een kind dat gewend is om zich te gedragen naar wat de groep verlangt, kan moeite hebben met het programma om het eigen gedrag via individueel gerichte instructies te ontwikkelen. Een eigen mening vormen en geven kan dan lastig zijn. Het kan dan een oplossing zijn om kinderen met dezelfde culturele achtergrond samen een oefening te laten doen.

In een klas met veel kinderen uit hetzelfde land, kan het zinvol zijn om een groepsopdracht als werkvorm te hanteren (zie [Situatieschets: Bezoek](#)).

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Aandachtspunten bij het aanleren van sociale vaardigheden in allochtone groepen

2. Directe versus een indirecte manier van omgaan met conflicten

In individualistische culturen is er sprake van een confronterende manier van omgaan met conflicten in tegenstelling tot een indirecte manier in een collectivistische cultuur. Iemand openlijk bekritisieren is een aantasting van collectieve, normatieve regels en uit den boze. Het betekent eerverlies voor beide partijen. Bij het leren omgaan met conflicten is het belangrijk dat er niet alleen directe oplossingen aangeleerd worden om op een verbaal assertieve wijze problemen aan te pakken. Soms is het goed om 'nee' te zeggen, als je het er niet mee eens bent of om 'erop af te gaan en actief informatie te verkrijgen'. Kinderen met een collectivistische culturele achtergrond zullen geneigd zijn, zich meer afwachtend op te stellen. Er zijn vele verbale en non-verbale manieren om 'ja', 'nee' of 'misschien' te zeggen. Ook meer indirecte strategieën zoals informatie zoeken, kijken hoe een ander met een probleem omgaat, sociaal vergelijken, steun zoeken bij een ander of naar de juf gaan bij een ruzie, kunnen positief werken (zie [Situatieschets: Speelkwartier](#)).

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Aandachtspunten bij het aanleren van sociale vaardigheden in allochtone groepen

3. Directe versus een indirecte manier van expressie van emoties en gedachten

In Nederland bestaat waardering voor het uiten van positieve en negatieve gedachten en gevoelens. We beschouwen dat als sociaal vaardig gedrag. We noemen dit een directe communicatiestijl.

De indirecte communicatiestijl, refereert aan verbale boodschappen die de ware wensen en behoeften verhullend weergeven. De betekenis van de boodschap kan alleen begrepen worden binnen de context van de boodschap.

Een antwoord als 'ja' en een glimlach erbij van een Indonesisch of Turks kind lijkt instemming te betekenen. In de praktijk betekent het echter niet meer dan 'Ik heb je gehoord'.

Individualistische landen kennen een schuldcultuur: als je je niet houdt aan de regels voel je je schuldig.

Collectivistische landen kennen een schaamtecultuur. Overtreden van regels tast de eer van de groep aan.

Schaamte is sociaal van aard en schuld is iets individueels.

Belangrijk hierbij is dat kinderen zowel verbaal als non-verbaal hun emoties kunnen uiten. De expressie van emoties verschilt namelijk per cultuur. Dat kinderen dezelfde taal spreken, betekent overigens niet dat er sprake is van dezelfde cultuur. Ook binnen culturen met dezelfde taal zijn er vele verschillen in subculturen. Om het begrip voor kinderen met een andere culturele achtergrond te verhogen, kun je bijvoorbeeld gebaren laten zien uit andere landen en de bijbehorende betekenissen. Kennismaken en groeten bijvoorbeeld kan op veel verschillende manieren (zie [Situatieschets: Kennismaken](#)).

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Aandachtspunten bij het aanleren van sociale vaardigheden in allochtone groepen

4. Gelijkwaardige versus hiërarchische relaties

In Nederland wordt een kind gezien als een individu met een eigen mening en keuzemogelijkheden. Daardoor is de vraag in hoeverre zij ouders of een leerkracht beschouwen als autoriteit of als iemand aan wie ze kritische vragen mogen stellen.

In collectivistisch georiënteerde landen wordt het sociale gedrag van het kind bepaald door gehoorzaamheid aan ouders en leerkrachten. Op school luister je naar de leerkracht en stel je je niet te kritisch op. Bij het aanleren van sociale vaardigheden is het daarom van belang om de status en de rol te onderkennen die het kind aan de leerkracht of de ouders toekent.

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Bezoek

Er wordt een rollenspel gespeeld, waarbij twee Marokkaanse meisjes en een Turks meisje een grootmoeder verwelkomen die ze lang niet hebben gezien. Daarna wordt hetzelfde rollenspel gespeeld door drie kinderen met een andere culturele achtergrond. Tijdens het rollenspel blijkt dat de Marokkaanse meisjes zich meer op de achtergrond plaatsen dan de Nederlandse kinderen die meer 'meedoen' in het gesprek met volwassenen. Daarna volgt een gesprek over de verschillen en de overeenkomsten. Het gesprek verhoogt bij kinderen het begrip over het sociale gedrag bij andere kinderen.

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Speelkwartier

Het is speelkwartier. Op het schoolplein speelt een aantal kinderen voetbal. Plotseling is er een opstootje. Raoul ligt op de grond en Ali ligt er bovenop. Hij slaat als een wilde op Raoul in. De pleinwacht haalt de jongens uit elkaar. Als de pleinwacht de jongens hun verhaal laat vertellen, blijkt dat Ali Raoul getackeld heeft, waardoor hij balverlies leed. Raoul werd toen boos en zei vervelende dingen over de broer van Ali. Ali begon toen te slaan. De reactie van Ali was, gezien zijn etnische achtergrond, begrijpelijk. Het opkomen voor je groep of je familie is voor hen erg belangrijk.

Bewerkt naar: Interculturele sociale vaardigheden op de basisschool. Basisboek voor leerkrachten en hulpverleners.

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Kennismaken

We hebben het in de klas over kennismaken. Kwok Hoi doet voor hoe in een Chinees gezin wordt gegroet. De andere kinderen kijken geïnteresseerd toe. Daarna komen andere kinderen, die ook iets willen uitbeelden, aan bod. De kinderen geven zelf aan welke situaties ze willen naspelen: je bent jarig en je oom en tante komen langs om je te feliciteren, in de stad kom je een tante tegen, op vakantie zie je een vriendje dat je al een jaar niet gezien hebt enz. Op deze manier leren kinderen dat er verschillen zijn in de manier van kennismaken.

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Voor de diverse leeftijdsgroepen geven we hier een korte schets van de ontwikkeling van kinderen: ontwikkeling/rijping, kritische momenten in de ontwikkeling, risico's.

Zowel de gesignaleerde kansen als de risico's zijn indicaties voor de wenselijkheid om de betreffende aspecten een plaats te geven in het onderwijsprogramma, bijvoorbeeld door ze op te nemen in een leerlijn.

De ontwikkelschetsen zijn in feite profielschetsen van het gemiddelde van een bepaalde leeftijdsgroep. In de praktijk vragen deze profielschetsen om nadere invulling en differentiatie, omdat kinderen nu eenmaal grote verschillen vertonen: rijping, leeftijd, milieu. Naarmate de kinderen ouder worden, zien we deze verschillen vaak toenemen.

Door de ontwikkeling van de kinderen op dit terrein goed te volgen, bijvoorbeeld met een leerlingvolgsysteem, krijg je de specifieke informatie die de eigen situatie in beeld brengt.

Ontwikkelschets	Tussendoelen
Groep 1-2	
Kinderen leren al doende omgaan met conflicten, afspraken en regels. En ze ontdekken het belang daarvan. In de kleutergroepen gaan er vaak geen vijf minuten voorbij zonder 'sociaal verkeersongeval'. Deze situaties zijn belangrijke oefenmomenten voor het leren omgaan met conflicten.	– Kinderen zien in hoe conflictsituaties in de eigen omgeving ontstaan en welke oplossingen mogelijk zijn.

► Conflict-
situaties oplossen

Ontwikkeling en tussendoelen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkelschets

Tussendoelen

Groep 3-4

Kinderen in deze leeftijdsgroep identificeren zich aanvankelijk nog heel sterk met hun ouders of verzorgers en ook met oudere kinderen (imiteren van gedrag). Gaandeweg gaan ze zich echter meer richten op en identificeren met leeftijd- en seksegenootjes. Ze doen hierbij steeds meer ervaring op met agressief gedrag, conflicten, wedijver, opkomen voor eigen recht en rekening houden met anderen. Door de voortgaande sociale ontwikkeling kan in deze leeftijdsperiode belangrijke vooruitgang geboekt worden in het leren omgaan met conflicten, afspraken en regels.

Deze vooruitgang is mogelijk omdat de kinderen in toenemende mate in staat zijn zich te verplaatsen in de gevoelens, wensen, opvattingen en de situatie van anderen.

- Kinderen zien in hoe conflictsituaties in de eigen omgeving ontstaan en welke oplossingen mogelijk zijn.
- Kinderen zien in dat conflicten veroorzaakt worden door tegenstellingen in belangen, opvattingen en gevoelens.

► Conflict-
situaties oplossen

Ontwikkeling en tussendoelen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkelingschets

Tussendoelen

Groep 5-6

Kinderen in deze leeftijdsgroep richten zich vooral op en identificeren zich met leeftijd- en seksegenootjes en met de eigen etnische groep. Ze doen ervaring op met agressief gedrag, conflicten, wedijver, opkomen voor eigen recht of groepsrechten en rekening houden met anderen. Kinderen zijn steeds meer in staat zich te verplaatsen in de gevoelens, wensen, opvattingen en de situatie van anderen. Ze willen steeds meer verantwoordelijkheid dragen. Dit gaat vaak gepaard met een grotere gevoeligheid voor ethische consequenties van gedrag en een grotere interesse voor achterliggende bedoelingen en opvattingen (veel waaromvragen).

- Kinderen kunnen omgaan met conflictsituaties in de eigen omgeving door voor alle partijen passende oplossingen te vinden.
- Kinderen onderkennen vooroordelen en discriminatie.

► Conflict-
situaties oplossen

Ontwikkeling en tussendoelen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkelschets

Tussendoelen

Groep 7-8

Bij kinderen in deze leeftijdsgroep zien we een grotere behoefte aan zelfstandigheid, privacy, een eigen mening en verantwoordelijkheid. Dit is vaak wel zelfstandigheid binnen de waarden en normen van de etnische groep waartoe men behoort. In de individualistische cultuur uit die zelfstandigheid zich vaak in een kritische houding tegenover voorschriften en gedragingen van opvoeders en andere volwassenen.

Daarnaast is er een toenemende behoefte aan conformering aan leeftijdgenoten en of de eigen etnische groep. Normen en gewoonten van de (leeftijds-)groep worden hierdoor belangrijker.

- Kinderen kunnen omgaan met conflictsituaties in de eigen omgeving door voor alle partijen passende oplossingen te vinden.
- Kinderen noemen uitingsvormen van discriminatie en weten waardoor discriminatie kan ontstaan.

► Conflict-
situaties oplossen

Lessuggesties

Aanpak

In de lessuggesties wordt vaak een beroep gedaan op de luister- en spreekvaardigheid van kinderen. De lessuggesties hebben dan ook een directe en sterke relatie met taalontwikkeling en taalverwerving.

Ontwikkeling
en tussendoelen

[Lessuggesties groep 1-2 ►](#)

Lessuggesties

[Lessuggesties groep 5-6 ►](#)

[Lessuggesties groep 3-4 ►](#)

[Lessuggesties groep 7-8 ►](#)

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 1-2

Maak gebruik van opdrachten waarin de kinderen de volgende vragen beantwoorden:

Heb je wel eens ruzie? Waarom? Wat voel of denk je dan? Hoe kun je zo'n ruzie weer goedmaken? Wat voel je en doe je als je ziet dat anderen ruzie maken?

Ruzie

Speel eenvoudige conflictsituaties samen met de kinderen na. Gebruik hiervoor bij voorkeur situaties die zich zojuist hebben voorgedaan in de klas of op het speelplein. Op die manier kunnen de kinderen zich goed in hun rol inleven. Stel na afloop vragen als:

- Wat gebeurde er precies?
- Wat voelde je toen?
- Waarom voelde je dat?
- Wat deed je daarna?
- Waarom?
- Hoe zou het opgelost kunnen worden?
- Wie heeft er ook wel eens zoiets meegemaakt?

Herhaal de spelsituatie eventueel met andere spelers.

**► Conflict-
situaties oplossen**

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen**Lessuggesties**

Lessuggesties groep 3-4

Maak gebruik van opdrachten waarin de kinderen de volgende vragen beantwoorden:

Heb je wel eens ruzie? Waarom? Waar gaan ruzies over? Hoe kun je zo'n ruzie oplossen? Is ruzie ook wel eens ergens goed voor? Kun je ruzie voorkomen? Hoe?

Speel eenvoudige conflictsituaties met de kinderen na en laat ze al improviserend proberen het conflict op te lossen. Gebruik hiervoor recente conflictsituaties of situatieschetsen die allemaal uitmonden in een conflict.

Een variant is gebruik te maken van conflictsituaties die kinderen zelf aandragen. Laat ze deze bijvoorbeeld eerst in stripvorm tekenen of laat ze beschrijven. Stel na afloop vragen als:

- Wat gebeurde er precies / Waardoor ontstond het probleem?
- Wat vind je van de gevonden oplossing?
- Was het een oplossing ten koste van één van de partijen?
- Wat waren de sterke kanten van de gekozen oplossing?
- Zijn er ook andere oplossingen mogelijk?

Zie de situatieschetsen op de volgende pagina.

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 3-4

Situatieschetsen

Pootje lichten

Samarja zit te rekenen. Ze heeft één been niet onder haar tafel. Lex loopt langs haar heen, struikelt over haar been en valt. Hij wordt erg boos.

Viltstiften

Jamal heeft voor zijn verjaardag een set viltstiften gekregen. Hij is er erg zuinig op. Joosie vraagt of zij de viltstiften van Jamal even mag lenen. Dat vindt Jamal niet goed, omdat hij bang is dat Joosie er veel te slordig mee omgaat. Als Jamal zich even omdraait, pakt Joosie vlug de stiften. Jamal ziet dat en wil de stiften terug hebben. Maar Joosie zegt: 'Straks'.

Knikkers

Sharon en Miryam zijn aan het knikkeren. Sharon stoot met haar voet tegen een knikker aan. 'Nu ben ik aan de beurt', zegt Miryam. Sharon zegt dat ze per ongeluk de knikker aanraakte. Daarom is zij aan de beurt. Maar Miryam houdt vol dat zij aan de beurt is.

Touwtje springen

Een paar kinderen zijn aan het touwtje springen. Een paar andere kinderen spelen tikkertje. Ze lopen telkens door het touw heen.

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 5-6

Maak gebruik van opdrachten waarin de kinderen de volgende vragen beantwoorden:

Hoe kun je meningsverschillen en belangentegenstellingen oplossen op een voor alle partijen aanvaardbare manier? Hoe kun je conflictsituaties oplossen die zijn ontstaan door negatieve gevoelens (jaloerie, afkeer enzovoort)?

Vraag enkele kinderen conflictsituaties na te spelen en daarbij improviserend het conflict op te lossen. Laat ze daarbij eventueel gebruik maken van enkele rekwisieten. Gebruik hiervoor recente conflictsituaties die de kinderen zelf aandroegen of situatieschetsen. In het nagesprek kunnen de volgende vragen aan de orde komen:

- Was het een goede oplossing of was het een oplossing die ten koste ging van een van beide partijen?
- Wat waren de sterke kanten van de oplossing?
- Wat waren de minder sterke kanten van de oplossing?

Situatieschetsen

Knikker

Ilja laat Renate een knikker zien die ze net op het plein heeft gevonden. Het is een hele mooie. Renate zegt: 'Die is van mij. Ik heb hem gisteren verloren'. Maar Ilja denkt er niet over de knikker aan Renate te geven. Ze zegt: 'Ik heb hem toch eerlijk gevonden?' Maar Renate denkt daar anders over.

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 5-6

Verfkwasten

De meester of juf (speel deze rol zelf) vraagt aan Simone of ze na schooltijd even de verfkwasten wil schoonmaken. Simone heeft daar niet zoveel zin in. Ze vindt het een vervelend werkje. Bovendien is het knikkertijd. Daarom wil ze zo snel mogelijk naar buiten. Ze zegt: 'Liever niet, meester (juf)'. De meester (juf) had dit antwoord niet verwacht, kijkt verbaasd en zegt dan: 'Nou, je doet het toch maar even, hoor Simone'. Daarop zegt Simone: 'Ik heb geen zin meester (juf)'.

Luchtje

De ouders van Kwok Hoi hebben een restaurant. Een Chinees restaurant. Regelmatig komt het voor dat Kwok Hoi een raar luchtje bij zich draagt. Daar is weinig aan te doen. Hij ruikt het zelf niet, hij is er aan gewend. Sommige kinderen in de klas noemen hem 'stinkdier' en trekken rare gezichten als Kwok Hoi bij hen in de buurt komt. Nu heeft de meester Kwok Hoi gevraagd een stapel schriften uit te delen. Terwijl hij dat doet, ziet hij sommige kinderen half onder de tafel duiken als hij in de buurt komt. Ook hoort hij telkens: 'Stinkdier, stinkdier'. Plotseling wordt het Kwok Hoi teveel. Hij geeft Bas, die ook met een vies gezicht wegduikt, met z'n schrift een harde pets. Het schrift raakt er door in de kreukels. Kwok Hoi schrikt er van, Bas is kwaad en de meester komt kijken wat er aan de hand is.

Touwtje springen

Vier kinderen zijn aan het touwtje springen. Henrie vraagt of hij ook mee mag doen. Anouk, die altijd een beetje de baas speelt, vindt dat niet goed. Daarop loopt Henrie telkens door het touw heen.

**► Conflict-
situaties oplossen**

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen**Lessuggesties**

Lessuggesties groep 7-8

Maak gebruik van opdrachten waarin de kinderen de volgende vraag beantwoorden:

Kun je conflictsituaties in je eigen omgeving oplossen op een voor alle partijen aanvaardbare manier?

Vraag enkele kinderen conflictsituaties na te spelen en daarbij improviserend het conflict op te lossen. Laat ze daarbij eventueel gebruik maken van enkele rekwisieten. Gebruik hiervoor recente conflictsituaties die de kinderen zelf aandragen of situatieschetsen. In het nagesprek kunnen de volgende vragen aan de orde komen:

- Was het een goede oplossing of was het een oplossing die ten koste ging van een van beide partijen?
- Wat waren de sterke kanten van de oplossing?
- Wat waren de minder sterke kanten van de oplossing?

Zie de situatieschetsen op de volgende pagina.

► Conflict-
situaties oplossen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 7-8

Situatieschetsen

Eitje

Joost wordt telkens uitgescholden voor 'eitje' en 'slome'. Tijdens het speelkwartier hebben een paar kinderen hem weer flink geplaagd. Anne gaat er zelfs mee door als ze de klas binnenkomen. Joost wordt zo kwaad dat hij een tekening, waar Anne juist zo trots op was, doormidden scheurt.

Klassendienst

Achim en Samantha hebben samen klassendienst. Samantha heeft geen zin om de planten water te geven, ze maakt liever het bord schoon. Achim wil ook de planten niet verzorgen, want dat vindt hij meidenwerk.

Hulp bij rekenen

Marouska vraagt John telkens of hij haar even met een rekensom wil helpen. John heeft dat al een paar keer gedaan, maar wil nu een poosje ongestoord werken. Dat vindt Marouska vervelend, want ze kan weer niet alleen uit een som komen. Ze stoot John telkens aan en zegt: 'Doe niet zo flauw John. Help nou even'. Daardoor kan John niet opschieten en dat wil hij juist.

Spannend stripboek

Nienke heeft een spannend stripboek mee naar school genomen. Iedere keer haalt ze het tevoorschijn om er stiekem in te lezen. De juf of meester (speel deze rol zelf) heeft haar al een paar keer gewaarschuwd: eerst moet ze haar taalwerk afmaken. Als Nienke weer met het stripboek voor haar neus zit, moet ze het aan de juf geven. Om 12 uur vraagt Nienke of ze het boek terug mag hebben. De juf voelt daar niets voor en zegt: 'Nee, nu niet. Vraag het vanmiddag nog maar een keer'. Nienke schrikt. Ze heeft het stripboek van haar oudere broer geleend. Die heeft vanmiddag vrij en dan zal hij het vast missen. Daarom wil Nienke het boek nu terug hebben.

► Gevoelens

Gevoelens

Aanpak

Gevoelens heb je de hele dag. Ook op school. Daarom kunnen we in school gewoon niet om die gevoelens heen. Of het nu gaat om eigen emoties dan wel om de gevoelens van onze leerlingen, we mogen ze niet negeren. Proberen we dat toch, dan komt dat de geestelijke gezondheid van alle betrokkenen niet ten goede. Zelfs de schoolprestaties kunnen er nadelig door worden beïnvloed.

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Om erachter te komen welke gevoelens een kind heeft, is het nodig het kind te stimuleren zijn gevoelens te uiten. Dat kan door middel van gesprekken, maar ook drama, muziek, dans en beeldende expressie zijn middelen waarmee gevoelens geuit kunnen worden. We mogen kinderen echter nooit dwingen hun gevoelens en gedachten aan derden te laten weten. Ook kinderen hebben recht op privacy. Soms kan het zelfs geboden zijn al te openhartige kinderen tegen zichzelf te beschermen. Immers, niet in elke omgeving wordt even zorgvuldig omgesprongen met de gevoelens en gedachten die je uit. Ook dat moeten kinderen leren.

Bij het omgaan met gevoelens zijn twee zaken belangrijk. Het eerste is dat rekening gehouden wordt met verschillen tussen kinderen. In sommige culturen is het helemaal niet gebruikelijk om je gevoelens te uiten en in andere culturen juist wel. Het vragen naar gevoelens en het uiten van gevoelens is geen universeel gegeven. In Nederland wordt het direct uiten van gevoelens gewaardeerd. Voor ons betekent het, dat iemand sociaal competent is. In collectivistische culturen wordt sociale competentie anders ervaren. Sociaal competent zijn betekent daar juist het beheersen en indirect uiten van gevoelens, het begrijpen van de context van de boodschappen en eerlijkheid naar de groep. Vragen stel je indirect. Een kind dat teveel vragen stelt is nieuwsgierig. De mening van je vader of moeder niet overnemen is brutaal. Dit in tegenstelling tot de Nederlandse situatie waar vragen stellen juist wordt gewaardeerd. Uit: Kayser, D. (1996). Interculturele sociale vaardigheden op de basisschool. Basisboek voor leerkrachten en hulpverleners. Utrecht: De Tijdstroom.

Ten tweede is het belangrijk dat rekening gehouden wordt met de bron van de gevoelens. Hoe komt het dat een kind zich zo voelt? Wat is de aanleiding? Daarbij gaat het niet alleen om negatieve ervaringen, maar ook om positieve ervaringen.

► Gevoelens

Aanpak

AanpakOntwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

1. Accepteer kinderen zoals ze zijn en probeer je in te leven in hun gedachten en gevoelens

Essentieel is, dat we in staat zijn de gevoelens en gedachten van kinderen serieus te nemen. Hoe vaak wordt er niet, dikwijls overigens met de beste bedoelingen, over de gevoelens van kinderen heen gewalst: 'Kop op meid. We kopen wel weer een nieuw hondje.' Misschien gebeurt dat wel, omdat verdriet en angst niet passen bij het beeld van het gelukkige, zorgeloze kind. Om dezelfde reden wordt het overlijden van opa of oma vaak met een waas van geheimzinnigheid omgeven. Niet zelden met averechts gevolg. Een kind dat huilend naar je toekomt met de mededeling 'Mijn vinger doet zeer' is niet gebaat met de reactie: 'Toe wees nou een flinke vent. Om zo'n klein schrammetje huil je toch niet.' Met zo'n reactie zeggen we eigenlijk: 'Je voelt niet wat je voelt. Houd je gevoelens maar voor je. We nemen ze toch niet serieus.'

Kinderen die vaak met dergelijke reacties worden geconfronteerd, leren hun gevoelens te verbergen, niet alleen voor anderen, maar ook voor zichzelf. Op den duur weten ze met hun emoties geen raad.

In het geval van het huilende kind zouden we kunnen zeggen: 'Ik zie dat je een schrammetje hebt. Dat kan pijn doen.' Daarmee erkennen we de gevoelens van het kind en geven het de aandacht waar het in feite om vroeg. Deze benadering is ook geschikt voor kleinzerige kinderen. We zeggen namelijk niet dat de schram pijn doet, maar dat het pijn kan doen. Op die manier vertalen we wel de boodschap, maar zonder die zelf te bestrijden of te onderschrijven.

► Gevoelens

Aanpak

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

2. Wees alert op emotionele signalen van kinderen

Emotionele signalen kunnen opvallen. Zo kan een kind huilend van school komen. Het kind kan dan gerust even apart worden genomen om te kijken wat er aan de hand is, maar emotionele signalen vallen niet altijd op. Zo valt het nauwelijks op als een rustig kind nog stiller is dan anders. Rustige kinderen zien we toch al gemakkelijk over het hoofd. Teruglopende schoolprestaties als gevolg van toegenomen spanningen in het gezin zijn ook vaak moeilijk als zodanig te herkennen. Anders gezegd: Soms zien we bepaalde signalen wel, maar herkennen we ze niet als emotionele signalen.

Kinderen die hierbij apart aandacht verdienen, zijn de kinderen die vanuit een ander land naar Nederland komen en hier naar school gaan (asielzoekerskinderen). Het zijn kinderen die soms een verleden hebben met veel negatieve ervaringen. Signalen bij deze kinderen dien je dan ook extra serieus te nemen. Het is zaak om je als leerkracht te verdiepen in de achtergrond van deze kinderen om erachter te komen wat deze kinderen hebben meegemaakt. Vraag dat echter niet direct aan het kind zelf, maar bevrraag de personen uit de omgeving van het kind.

Emotionele signalen hoeven overigens niet alleen betrekking te hebben op nare zaken. Sommige kinderen zijn erg druk of wispelturig rond hun verjaardag of in de Sinterklaastijd.

3. Probeer, als daar aanleiding voor is, de gevoelens van de kinderen onder woorden te brengen

Door de gevoelens die we bij kinderen vermoeden, onder woorden te brengen, helpen we hen zich van die gevoelens bewust te worden. Kinderen vatten het vaak op als een blijk van medeleven: iemand heeft belangstelling voor wat hen bezig houdt. Het gaat dan zowel om positieve (blij, trots) als negatieve (bang, naar) gevoelens (zie [Situatieschets: Spelen bij een vriendje of vriendinnetje](#)).

► Gevoelens

Aanpak

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

4. Soms zijn woorden overbodig

Een kind met een enorme huilbui heeft helemaal niet zo'n behoefte aan woorden. Het schreeuwt gewoon zijn verdriet uit. Alleen een blik van medeleven is voldoende: Een blik van verstandhouding, een glimlach, een knipoog, een beweging met het hoofd.

Soms werkt het heel positief als je in zo'n situatie een kind gewoon tegen je aandrukt. Daar gaat geborgenheid en begrip van uit. Meer is soms niet nodig. Je merkt het vanzelf of het kind over de oorzaak van het verdriet wil praten of toch maar liever niet (zie [Situatieschets: Bjorn](#)).

5. Stimuleer de kinderen met gevoelens en gedachten van anderen rekening te houden

Het is belangrijk dat er op school aandacht is voor het uiten van gevoelens. Alleen daardoor al ervaren de leerlingen, dat gevoelens belangrijk zijn. Zo belangrijk zelfs dat er op school aandacht aan wordt besteed. Het uiten van gevoelens en het praten hierover, leert kinderen ook, dat ze met bepaalde emoties niet alleen staan: anderen zijn ook wel eens bang in het donker of zenuwachtig voor een proefwerk. Verder krijgen de kinderen gaandeweg in de gaten, wat klasgenoten bezig houdt en hoe zij op bepaalde situaties reageren. Die informatie is nodig om met de gevoelens en gedachten van anderen rekening te kunnen houden. Een belangrijk aspect hierbij is de diversiteit van de sociale en culturele achtergronden van kinderen. Bang zijn in het donker kan bijvoorbeeld verschillende oorzaken hebben.

De beste stimulans gaat uit van het voorbeeld dat we zelf geven. Als uit het gedrag van kinderen blijkt, dat ze met de gevoelens en gedachten van anderen rekening proberen te houden, kunnen we dat gedrag bekrachtigen door opmerkingen als 'Ik vind het aardig van je dat je even met Simone meeding, toen je merkte dat ze niet alleen durfde.'

► Gevoelens

Aanpak

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

6. Steek je gevoelens niet altijd onder stoelen of banken

We pleiten er niet voor, dat je de kinderen in je klas steeds met jou gevoelens op schept. Ten eerste heb je als leerkracht recht op privacy. Ten tweede mogen de gevoelens van de leerkracht niet steeds het klassengebeuren domineren. Soms echter hebben kinderen informatie nodig over jou gemoedstoestand, omdat ze je gedrag anders niet kunnen begrijpen. Ook kan het kinderen helpen eigen gevoelens te accepteren en er mee leren om te gaan, als ze merken dat hun leerkracht soms dezelfde gevoelens heeft (zie [Situatieschets: Bang zijn](#)).

7. Houd de emotionele kant van leren en onderwijzen even goed in de gaten als de verstandelijke kant

Aan leren zitten zowel verstandelijke als emotionele kanten. Het zijn vooral de emoties die een persoonlijke dimensie aan het leren geven. Deze emoties zijn van belang, al was het alleen maar, omdat ze het effect van leren en onderwijzen (zowel positief als negatief) kunnen beïnvloeden. Zo kunnen bijvoorbeeld stresssituaties die het gevolg zijn van een slechte classesfeer, het leren en denken van kinderen blokkeren.

Enkele suggesties om de emotionele kant van leren en onderwijzen beter tot zijn recht te laten komen, zijn:

- Ga niet voorbij aan wat kinderen emotioneel bezig houdt. Dat kan van alles zijn: de aankomst van Sinterklaas, de knikkertijd, de eerste sneeuw, Ramadan, etc. Probeer deze zaken terug te laten komen als onderwerp in bijvoorbeeld klassengesprekken of andere activiteiten (zie [Situatieschets: Sneeuw](#)).
- Probeer leerstof en kinderleven aan elkaar te ritsen. Laat de kinderen ervaren, dat wat ze op school leren ook buiten de schoolmuren te gebruiken is en dat ervaringen buiten de schoolsituatie opgedaan aansluiten bij de leerstof.
- Doe er alles aan om leren en onderwijs aantrekkelijk te houden.
- Vraag de kinderen naar de gevoelens die de inhoud van bepaalde lessen bij hen oproepen en praat er met elkaar over. Een geschiedenisverhaal of bijvoorbeeld een onderwijsfilm of schooltelevisieles kan soms heel wat emoties bij kinderen losmaken: enthousiasme, verbazing, afschuw, plezier.

► Gevoelens

Aanpak

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

8. Ga emotioneel geladen onderwerpen in school niet uit de weg

Door emotioneel geladen onderwerpen consequent uit de weg te gaan, lijken we te zeggen: daar besteden we geen aandacht aan, dus is het niet belangrijk.

Algemene richtlijnen wanneer emotioneel geladen onderwerpen het best kunnen worden aangesneden zijn moeilijk aan te geven. Vaak zal de actualiteit bepalen wat het beste tijdstip is: een opmerking tijdens een kringgesprek, de aankomst van Sinterklaas, de opname van een klasgenoot in het ziekenhuis, het stiekem doorgeven van 'blote plaatjes' of de dood van een ouder van één van de kinderen. Veel van dit soort onderwerpen kan echter op andere momenten worden aangesneden op voorwaarde dat de kinderen er over willen praten.

Soms brengt een kind een onderwerp in en haken andere kinderen er op in. Het is dan zaak het gesprek niet zonder meer te kappen en de kinderen zoveel mogelijk zelf aan het woord te laten; het gaat tenslotte om hun gevoelens. De rol van de leerkracht is die van gespreksleider en zo nodig die van informant, als de inbreng van een kind feitelijk onjuist is of als er anderszins misverstanden uit de weg kunnen worden geruimd.

Soms kan het nodig zijn een gesprek te kappen of een andere wending te geven om op die manier een al te openhartig kind tegen zichzelf te beschermen of om de privacy van ouders te waarborgen.

► Gevoelens

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Spelen bij een vriendje of vriendinnetje

Suze is aan de beurt om iets in de kring te vertellen. Ik vraag haar of ze het leuk heeft gehad bij Sharon (een klasgenoot, waar ze voor het eerst ging spelen). Suze vertelt dat ze wel bij Sharon is geweest, maar met haar moeder terug is gegaan. Ze is niet blijven spelen. Op mijn vraag 'Het was er zeker anders dan bij jullie, hè?', knikt ze bevestigend. 'En je kende het bij Sharon natuurlijk nog niet zo goed. Was je een beetje bang?' 'Ja, ik moest huilen.'

Ik vraag aan andere kinderen, of ze ook wel eens bang of verdrietig zijn geweest, als ze bij iemand gingen spelen. Enkele kinderen reageren: 'Ja, toen ik ging logeren bij opa en oma, want ik moest alleen slapen op zolder. En ik was alleen en toen ging ik huilen.' vertelt Tom. Olaf vertelt dat hij niet verdrietig was, want zijn zusje was bij hem toen hij ging logeren. Suze: 'De volgende keer mag mijn broertje ook mee spelen.'

Sommige boeken suggereren kinderen, nadat ze iets over zichzelf hebben verteld, te vragen: 'Hoe voelde je je toen?' Veel leerkrachten vinden het moeilijk deze vraag te stellen. Ook omdat jonge kinderen vaak niet weten hoe ze hun emoties onder woorden moeten brengen. Soms zijn ze zich niet eens bewust, welke gevoelens ze hadden. Het kan daarom beter zijn om te vragen 'Was je een beetje verdrietig?' of 'Was je toen blij?' Als dit het geval was, ondervindt het kind daardoor begrip. Voelde het kind zich niet verdrietig, dan is een simpele ontkenning voldoende, terwijl uit de vraag toch medeleven blijkt.

► Gevoelens

Situatieschets: Bjorn

AanpakOntwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Het is half 2. De kinderen komen allemaal de klas binnen. Bjorn loopt een beetje witjes rond. Ik houd hem wat beter in de gaten. Hij gaat aan zijn tafel zitten en pakt een leesboek. Eva zegt tegen Bjorn: 'We gaan vanmiddag taal doen hoor, je mag niet lezen.' Bjorn kijkt haar aan, kijkt naar mij en barst in tranen uit. Eva kijkt beteuterd. Zo had ze het niet bedoeld.

Ik loop naar Bjorn toe en geef een aai over zijn hoofd. 'Kom maar even mee' zeg ik. We lopen de gang op. We gaan even zitten. Langzaam kalmeert Bjorn wat. 'Heb je zo'n verdriet?' zeg ik. Bjorn knikt. 'Wil je vertellen wat er is gebeurd?' Bjorn schudt nee. 'Goed' zeg ik. 'Wil je dan een glaasje water?' Bjorn knikt. Ik geef hem een glas. Plotseling zegt Bjorn 'Papa is weg ...'

► Gevoelens

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Bang zijn

Het gesprek in de klas komt op bang zijn. Sylvana vertelt dat ze soms bang is, als ze 's avonds naar bed gaat. Dan kijkt ze boven overal of er niemand is om vervolgens snel in bed te kruipen met het hoofd onder de dekens. Ook andere kinderen komen met soortgelijke verhalen. Ik vertel ze, dat ik na het zien van een spannende film ook wel eens bang ben en allerlei geluiden denk te horen.

We pleiten er overigens niet voor, dat een leerkracht gevoelens van teleurstelling, blijdschap of boosheid als gevolg van het doen en laten van kinderen steeds voor zich houdt. Integendeel. De manier echter waarop deze gevoelens worden geuit, is een geheel andere kwestie. Door de machtspositie die we als leerkracht in de klas innemen, valt het soms niet mee weerstand te bieden aan de verleiding eigen emoties ongeremd op de kinderen af te reageren. We dienen ons echter te realiseren, dat we de kinderen daar vaak niet mee helpen, al was het alleen maar door het voorbeeld dat we geven. Een voorbeeld dat we meestal niet graag door de kinderen zien geïmiteerd.

▶ Gevoelens

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Sneeuw

De kinderen in de klas zijn lekker aan het werk. Plotseling roept Karim: 'Het sneeuwt!' Weg concentratie. Iedereen naar het raam. De oh's en ah's zijn niet van de lucht. Al gauw de angstige vraag: 'Blijft het wel liggen?' Het is duidelijk dat het weinig zin heeft de kinderen nu weer direct aan het werk te zetten. Daarom geef ik ze de gelegenheid vanaf hun plaats ook nog een poosje naar de neerwarrelende vlokken te kijken. Ik deel zwart papier, wit potlood, krijt en watten rond: alles wat nodig is om dat witte wereldje vast te leggen. Na een half uur is ieder kind weer redelijk geconcentreerd aan het schrijven. Natuurlijk kijken ze zo nu en dan even op om te zien hoe het buiten gaat, maar vervolgens is iedereen in staat de draad weer op te pakken.

► Gevoelens

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Voor de diverse leeftijdsgroepen geven we hier een korte schets van de ontwikkeling van kinderen: ontwikkeling/rijping, kritische momenten in de ontwikkeling, risico's.

Zowel de gesignaleerde kansen als de risico's zijn indicaties voor de wenselijkheid om de betreffende aspecten een plaats te geven in het onderwijsprogramma, bijvoorbeeld door ze op te nemen in een leerlijn.

De ontwikkelschetsen zijn in feite profielschetsen van het gemiddelde van een bepaalde leeftijdsgroep. In de praktijk vragen deze profielschetsen om nadere invulling en differentiatie, omdat kinderen nu eenmaal grote verschillen vertonen: rijping, leeftijd, milieu. Naarmate de kinderen ouder worden, zien we deze verschillen vaak toenemen.

Door de ontwikkeling van de kinderen op dit terrein goed te volgen, bijvoorbeeld met een leerlingvolgsysteem, krijg je de specifieke informatie die de eigen situatie in beeld brengt.

► Gevoelens

Ontwikkeling en tussendoelen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkelingschets

Tussendoelen

Groep 1-2

Als gevolg van een toenemend ik-besef worden kinderen zich bewust van de eigen kwetsbaarheid. Hierdoor hebben ze nogal eens last van angstgevoelens. Ook is er in deze periode vaak sprake van sterk wisselende emoties. Jonge kinderen uiten zich heel veel met hun lichaam en hebben grote behoefte aan lichamelijk contact. Door de kinderen de gelegenheid te geven gevoelens en gedachten te uiten, er met elkaar over te praten, leren ze met eigen gevoelens en gedachten om te gaan. Kleuters zijn vooral geïnteresseerd in de gezinsleden en wat er thuis gebeurt. Ze hechten zich daarnaast in toenemende mate aan personen buiten het gezin (juf, klasgenootjes). Kleuters zijn meestal nog te zeer op zichzelf gericht om zich in te kunnen leven in de ander. Ze gaan ervan uit, dat de ander net zo denkt en voelt als zij.

- Kinderen gaan bewust om met gevoelens en kunnen deze voor anderen begrijpelijk uiten.
- Kinderen staan open voor gevoelens van anderen.

▶ Gevoelens

Ontwikkeling en tussendoelen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkelingschets

Tussendoelen

Groep 3-4

Kinderen gaan steeds nadrukkelijker reflecteren op zichzelf: mogelijkheden, beperkingen, kenmerken, wensen, gevoelens en eigenschappen. Aanvankelijk zijn stemmingswisselingen nog heel gewoon. Langzaam maar zeker worden de kinderen evenwichtiger. In het begin kennen ze vaak nog veel angsten die samenhangen met de veranderende schoolsituatie: andere eisen, meer pressie thuis om toch maar vooral goed je best te doen. Kinderen zijn in toenemende mate in staat zich te verplaatsen in de gevoelens van anderen.

- Kinderen gaan bewust om met gevoelens en kunnen deze voor anderen begrijpelijk uiten.
- Kinderen staan open voor gevoelens van anderen.
- Kinderen kunnen zich inleven in gevoelens van anderen.

► Gevoelens

Ontwikkeling en tussendoelen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkelingschets

Tussendoelen

Groep 5-6

Kinderen richten zich in het algemeen steeds sterker op leeftijd- en seksegenoten (identificatie) en zijn ook steeds beter in staat zich in te leven in de ander en daarmee rekening te houden. Het verwerven van een plaats en van status binnen de groep geeft nogal eens nabootsing van gedrag van de meest actieve of dominante groepsleden te zien. Soms ontstaat de neiging stoer te doen of indruk te maken.

- Kinderen gaan bewust om met gevoelens en kunnen deze voor anderen begrijpelijk uiten.
- Kinderen kunnen zich inleven in gevoelens van anderen.

► Gevoelens

Ontwikkeling en tussendoelen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkelingschets**Tussendoelen****Groep 7-8**

De pubertijd doet langzaam zijn intrede. Doordat sommige kinderen enkele jaren eerder of later de puberteit binnenstappen, bestaan er onderling grote verschillen. De wijzigingen in de omgang met leeftijdgenoten en de veranderingen op het hormonale vlak zorgen vaak tijdelijk voor een zekere emotionele instabiliteit en verminderd zelfvertrouwen. Hierdoor is extra aandacht gewenst voor het zelfbeeld en het omgaan met gevoelens die voortkomen uit: lichamelijke veranderingen (beugel, borstontwikkeling, menstruatie), de relatie met leeftijdgenoten (voor paal staan, erbij willen horen, stoer gedrag, rolpatronen) en de toenemende druk van ouders en de confrontatie met eigen mogelijkheden en beperkingen (Cito-toets, schoolkeuze).

- Kinderen staan open voor gevoelens van anderen.
- Kinderen kunnen zich inleven in gevoelens van anderen.

► Gevoelens

Lessuggesties

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Jonge kinderen gebruiken vaak hun hele lichaam bij het uiten van gevoelens (dansen van plezier). Ook bij het naspelen van situaties en bij het maken van tekeningen kunnen kinderen hun gevoelens kwijt.

Praten over gevoelens met jonge kinderen kan worden bemoeilijkt, doordat hun woordenschat vaak nog beperkt is. In het kader van taalactiveringslesjes kan daar zo nodig iets aan worden gedaan. Een paar vuistregels voor gesprekken over gevoelens:

- Laat kinderen zelf komen met gevoelens die ze hebben ('Heb jij dat ook?').
- Stel open vragen.
- Dwing geen kind tot spreken, als het daar nog niet aan toe is.
- Laat kinderen niet te lang achtereen aan het woord.
- Stiltes zijn zinvol (nadenken, moed vatten). Probeer ze niet vol te praten.
- Bekritiseer of ontken de gevoelens die een kind naar voren brengt niet.
- Luister actief.
- Vraag de kinderen regelmatig, of ze willen herhalen wat een ander zojuist heeft verteld.
- Sluit het gesprek af door samen met de kinderen te proberen het gesprek samen te vatten (= de belangrijkste zaken nog een keer in herinnering roepen).

Lesachtige activiteiten rond gevoelens en gedachten van kinderen hebben nauwelijks of geen zin, als het daartoe beperkt blijft. Pas als blijkt dat gevoelens in school meetellen (ook bijvoorbeeld tijdens de rekenles), kunnen onderstaande activiteiten een waardevolle aanvulling zijn.

[Lessuggesties groep 1-2 ►](#)[Lessuggesties groep 5-6 ►](#)[Lessuggesties groep 3-4 ►](#)[Lessuggesties groep 7-8 ►](#)

► Gevoelens

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 1-2

Maak gebruik van opdrachten waarin de kinderen de volgende vragen beantwoorden:

Wat maakt je blij of verdrietig? Wat doe je als je geplaagd wordt? Hoe voel je je als iemand dood gaat? Wat kun je doen om je weer beter te voelen? Waarom wordt je wel eens boos? Wanneer ben je flink en durf je wel en wanneer ben je bang? Wie kan je dan helpen? Wat doe je als je alleen voelt? Wat doe je als niemand je aardig vindt? Wat doe je als je geen vriend(innet)je hebt? Hoe kun je vriend(innet)jes maken?

Gevoelens en muziek

Maak een bandje met een aantal verschillende stukjes muziek. Laat de kinderen de eerst het bandje een keer horen. Deel de klas in twee groepen. Laat de groepen om en om uitbeelden hoe ze zich bij de muziek voelen. Daarna kunnen de groepen elkaar vertellen wat ze opviel.

Uitbeelden

De kinderen zitten in een kring. Een of twee kinderen gaan met elkaar iets uitbeelden, bijvoorbeeld iets zwaars tillen, iets engs zien, geheimzinnig doen of gepest worden. De andere kinderen raden welk gevoel wordt uitgebeeld. Aan deze opdracht kun je ook heel goed zelf mee doen.

Bang

Vertel een verhaal waarin bang zijn een onderwerp is. Je kunt bijvoorbeeld gebruik maken van het boek 'Kleine beer is bang in het bos' van Martin Waddell en Barbara Firth, Lemniscaat, Rotterdam. Dit boekje gaat over angst voor geluiden. Praat met de kinderen naar aanleiding van het verhaal en stel vragen zoals:

Wat gebeurde er? Waarom was Kleine beer bang? Ben je zelf ook wel eens bang? Vertel eens waarvoor?

Wat doe je als je bang bent? Kun je dat voor doen?

"Kleine beer is bang voor de Sloffer, de Sijpelaar en de Ploffer. Geduldig neemt Grote beer de angst van Kleine beer weg. Maar Kleine beer voelt zich pas echt veilig in het warme hol."

► Gevoelens

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 3-4

Maak gebruik van opdrachten waarin de kinderen de volgende vragen beantwoorden:

Wanneer was je boos, verdrietig of juist blij? Wanneer was je verlegen of onhandig? Wanneer ben je flink en durf je iets wel en wanneer juist niet? Hoe kun je weten hoe iemand zich voelt? Hoe weten anderen hoe jij je voelt? Waaraan kun je dat zien of horen? Hoe kun je dat vragen? Hoe kun je iemand blij of juist boos maken?

Elkaars gezichten lezen

Splits de groep op in twee ongeveer even grote groepen, die tegenover elkaar zitten. Terwijl de ene groep zo goed mogelijk bepaalde emoties of situaties probeert uit te beelden, kijken de kinderen van de andere groep aandachtig toe. Zij mogen na afloop vertellen wat ze hebben gezien. Vervolgens worden de rollen omgedraaid.

Voorbeelden van emoties zijn: iets engs zien, iets proeven dat je lekker vindt, je stoten aan iets, je vervelen, iets niet begrijpen, etc. Stel tijdens en na afloop de volgende vragen:

- Welk gevoel zag je?
- Waaraan herkende je dat?
- Hoe weet je hoe iemand zich voelt?
- Hoe weet een ander hoe jij je voelt?
- Wanneer was je voor het laatst blij of boos?
- Waarom?
- Wat doe je dan?
- Hoe kun je iemand blij of juist boos maken?

Variant:

Vraag de kinderen ook eens jou gezicht te lezen en te raden, welke gevoelens je uitbeeldt.

► Gevoelens

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 3-4

Denkverhalen

Denkverhalen bevatten vragen die de kinderen aan het denken zetten. Voor het beantwoorden van de vragen is het nodig, dat de kinderen goed luisteren en zich proberen in te leven in de situatie van de figuren die in het verhaal voorkomen.

Voorbeeld

Imke staat op het trottoir. Ze kijkt aandachtig naar het rode mannetje van het verkeerslicht aan de overkant van de straat. Het is een drukke straat. Auto's zoeven voorbij. Plotseling is het rode mannetje weg. Er is een groen mannetje voor in de plaats gekomen. 'Nu mag ik oversteken', denkt Imke. Als ze midden op de zebra loopt, hoort ze vlak naast zich gierende banden.

– Zou Imke daarvan schrikken, denk je?

Imke is ontzettend hard geschrokken. De auto staat half op het zebrapad. Vlak voor haar.

– Zou jij ook zo geschrokken zijn?

Imke voelt haar hart bonzen van de schrik. Ze kijkt met grote ogen naar de auto. Achter de voorruit ziet ze de bleke gezichten van een man en een vrouw.

– Waarom hebben de man en de vrouw in de auto bleke gezichten?

Enzovoort

► Gevoelens

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 5-6

Maak gebruik van opdrachten waarin de kinderen de volgende vragen beantwoorden:

Hoe voel je je als je iemand verliest die veel voor je betekent (door verhuizing, dood, ruzie en dergelijke)? Wie kan je helpen? Wat kun je doen om dat verdriet beter aan te kunnen? Wie kun je in vertrouwen nemen als je een vervelend geheim hebt, ergens heel erg bang voor bent of als iemand je pijn probeert te doen? Hoe kun je rekening houden met anderen? Wat kun je doen als je jaloeers bent? Hoe kun je gevoelens uiten? Helpt het als je je gevoelens uit? Wanneer voel je je verlegen, onzeker, eenzaam, in de steek gelaten? Wat kun je daar aan doen? Hoe kun je anderen helpen die daar last van hebben?

Heb jij dat ook wel eens?

De kinderen zitten in een kring. Je vertelt iets van jezelf, dat je laatst of als kind meemaakte. Het verhaal eindigt met de vraag: 'Hebben jullie dat ook wel eens?'

De vraag kan eerst in het algemeen worden gesteld. Sommige kinderen voelen zich over de drempel geholpen als je hen de vraag nog eens persoonlijk stelt: '(naam), heb jij dat ook wel eens (gehad)?' Bij het nabespreken, kun je gebruik maken van de bovenstaande vragen (afhankelijk van de situatie).

Varianten:

- Je maakt gebruik van enkele bestaande situaties.
- De kinderen beantwoorden de vraag niet mondeling maar schrijven een verhaal over een soortgelijke gebeurtenis die zij meemaakten. Daarna mogen ze hun verhalen uitwisselen.
- Je laat de kinderen zelf belevenissen aangeven.

► Gevoelens

Lessuggesties groep 5-6

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Voorbeeldsituaties

Verlegen

Vroeger was ik soms verlegen. Niet altijd hoor. Thuis bijvoorbeeld niet. Wel als ik bijvoorbeeld bij een vriendje thuis mocht eten. In winkels was ik ook vaak verlegen. Vooral als het druk was bij de slager. Als ze me dan iets vroegen, kreeg ik het er soms warm van. Ik voelde dan, dat ik een rood hoofd kreeg. Soms begon ik te stotteren. Ook durfde ik de mensen bijna niet aan te kijken.

Tandarts

Ik ben doodsbang voor de tandarts. Eigenlijk schaam ik me er een beetje voor, want de tandarts doet me nooit erg pijn. Vooral het boren vind ik vreselijk. Ik houd me dan stevig vast aan de stoel, alsof ik bang ben dat ik eruit zal vallen. Het zweet staat dan in mijn handen. Ik wil slikken als het eigenlijk niet kan en ik staar met grote ogen naar het plafond.

Doodgaan

Toen ik zo oud was als jullie, dacht ik vaak aan doodgaan. Ik was zo bang dat mijn ouders gauw dood zouden gaan. Ik kon er soms helemaal niet van in slaap komen. Dan voelde ik me heel rottig. Ook dacht ik vaak aan wat er met iemand gebeurt, als hij doodgaat. Ik wilde er eigenlijk niet aan denken, maar ik kon het gewoon niet laten.

► Gevoelens

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 7-8

Maak gebruik van opdrachten waarin de kinderen de volgende vragen beantwoorden:

Wanneer voel je je goed, sterk, vol zelfvertrouwen, humeurig, onzeker, verliefd, (on)aantrekkelijk, verlegen? Wat kun je doen om jezelf te helpen? Hoe kun je anderen helpen? Wie kun je om hulp vragen als je met problemen rondloopt? Hoe kun je rekening houden met anderen? Hoe kun je vriendschappen in stand houden en versterken? Wat kun je doen als je buitengesloten voelt? Zijn je houding en je gevoelens ten opzicht van meisjes of jongens aan het veranderen? Hoe komt dat?

Helpbrieven

Deel de klas op in groepjes van drie tot vijf kinderen. Elk groepje krijgt drie 'helpbrieven'. Het groepje bespreekt de inhoud van elke brief, zoekt naar mogelijke oplossingen voor de problemen en schrijft een antwoord. Tijdens het nagesprek worden enkele brieven en antwoorden voorgelezen. Suggesties voor vragen in het nagesprek zijn:

- Kunnen jullie je het probleem van de briefschrijvers/-schrijfsters voorstellen?
- Wie van jullie heeft zelf wel eens zoiets meegemaakt?
- Welke oplossing zouden jullie zelf kiezen?

Zie de voorbeelden van helpbrieven op de volgende pagina's.

► Gevoelens

Lessuggesties groep 7-8

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Voorbeelden van helpbrieven

Hoi,

Ik ben verliefd op een meisje uit mijn klas. Nou heb ik haar laatst gevraagd of ze bij me kwam spelen. Ik geloof dat ze eigenlijk wel wou, maar niet durfde omdat haar vriendinnetje dan ruzie met haar zou maken. Die is volgens mij ook verliefd. Dat kun je aan alles merken. Maar ze doet net of haar vriendin alleen voor haar bestaat. Dat vind ik heel stom. Wat zou jij doen in mijn geval?

Groetjes, Peter

Hallo,

Ik ben twaalf jaar en ik vind het fijn om zo af en toe bij mijn moeder op schoot te kruipen. Mijn moeder drukt me dan heel stijf tegen zich aan en knuffelt me. Maar als mijn vader dat ziet, wordt hij altijd kwaad. Hij zegt dan: 'Schaam je een beetje. Je lijkt wel een baby. En dat voor zo'n grote vent.' Ik vind het rot, als hij zo tegen me tekeer gaat. Wat moet ik doen?

Afzender Achim

Lieve Lita.

Ik ben dol op liefdesverhalen, maar mijn moeder zegt dat ik daar nog te jong voor ben. Maar ik vind ze juist hartstikke goed. Ik droom er vaak van dat een leuke jongen mij kust. Ik krijg minder zakgeld, heeft mijn moeder gezegd, als ik nog één keer een liefdesroman koop.

Daag, Cathy

► Gevoelens

Lessuggesties groep 7-8

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Voorbeelden van helpbrieven

Hoi,

Ik ben verliefd op Karin. Dat is een meisje bij mij uit de klas. Ik durf het aan niemand te laten merken. Daarom doe ik haar vaak pijn met tikkertje en trefbal. Nou heeft ze gezegd dat ik een 'klier' ben en dat ik van haar af moet blijven. Wat moet ik doen?

Job

Hoi, ik heet Susan en ik ben verliefd op de meester. Ik ga vaak naar hem toe om te vragen of hij een som wil uitleggen, ook als het helemaal niet nodig is. Ik krijg de kriebels in mijn buik, als hij me dan per ongeluk aanraakt.

Ook droom ik vaak van hem. Ik durf het eigenlijk tegen niemand te zeggen. Toch zou ik er graag met iemand over willen praten. Ik weet niet precies wat het beste is.

Groetjes van Susan.

Hee,

Ik ben een jongen van 11 jaar en ik vind het leuk om kettingen en armbanden te dragen. Nou noemen ze me op school een homo. Ik kan er nooit om lachen.

Bas

**► Inlevings-
vermogen**

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Inlevingsvermogen in de ander

Als je in de huid van anderen kunt kruipen, ben je beter in staat anderen te begrijpen, aan te moedigen, te helpen, te troosten en rekening met hen te houden. We noemen dat rolneming.

Maar ook op andere terreinen is inlevingsvermogen van essentieel belang. Bijvoorbeeld bij het deelnemen aan het verkeer (je voor kunnen stellen dat een naderende automobilist jou niet kan zien als je tussen geparkeerde auto's oversteekt), bij het ontwikkelen van tijdsbesef (je kunnen verplaatsen in historische personen en gebeurtenissen) en bij oriëntatie in de ruimte (bij het leren hanteren van kaarten en plattegronden je kunnen verplaatsen in andere ruimtelijke standpunten).

Daarnaast heeft inlevingsvermogen een directe en sterke relatie met taalontwikkeling en taalverwerving.

Meer informatie: [Tips voor taalverwerving](#)

**► Inlevings-
vermogen**

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Tips voor taalverwerving

Taal speelt een belangrijke rol bij het leren. Kinderen zijn vaak druk bezig met het verwerven en verfijnen van taal. Veel kinderen leren verschillende talen naast elkaar. Hieronder staat een aantal tips voor het lesgeven in een klas, waarin meer kinderen met dezelfde talige achtergrond zitten.

1. Laat kinderen hun eigen taal gebruiken in situaties waarin ze met elkaar mogen praten

Heb je meertalige kinderen in de klas, laat ze dan hun eigen taal gebruiken in situaties waarin kinderen (zachtjes) met elkaar mogen praten. Je stimuleert hiermee:

- dat kinderen kunnen ervaren dat meertaligheid gewoon is;
- dat meertalige kinderen kunnen ervaren dat hun taal ook belangrijk gevonden wordt;
- dat meertalige kinderen betere kansen hebben om te leren, omdat ze de taal die ze het beste beheersen kunnen gebruiken voor het ontwikkelen van concepten.

2. Neem eens een dag jou taalgebruik in de klas op

Bij het beluisteren (van de cassette) kunt je jezelf de vraag stellen of alle kinderen optimale gelegenheid krijgen om te leren. Een les bestaat vaak voor 70% uit spreektaal. Dat betekent vaak dat er snel gesproken wordt en dat zinnen niet afgemaakt worden. Vaak ontbreken pauzes in instructies, die nodig zijn om de kinderen de gelegenheid te geven aan wat ze gehoord hebben betekenis te geven en te verbinden met wat ze al weten.

3. Controleer je spreekgedrag op verschillen die te maken hebben met de culturele achtergrond van de kinderen in de klas

Het spreken in dergelijke specifieke patronen kan opvattingen van kinderen versterken dat bepaalde culturele aspecten hoger gewaardeerd worden dan andere. In de interactie tussen leerkrachten en kinderen met verschillende culturele achtergrond speelt de attitude van de onderwijsgevende een rol. Een Engels onderzoek in 70 meertalige klassen leverde op, dat de meest intolerante leerkrachten veel minder individuele aandacht gaven aan West-Indische kinderen in hun klas, dan de meest tolerante leerkrachten.

**► Inlevings-
vermogen**

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Tips voor taalverwerving

4. Overschat de taalvaardigheid van de meertalige kinderen niet

Vaak wordt taalvaardigheid beoordeeld op basis van oppervlakkige waarnemingen die betrekking hebben op uitspraak, zelfverzekerdheid en vlotheid van spreken. Het gevaar bestaat dat meertalige kinderen beschouwd en behandeld worden als eentalige kinderen. Ze krijgen dan niet de extra aandacht die ze als leerders van het Nederlands als tweede taal nodig hebben. Het verwerven van een taal, ook van een tweede taal, is immers een proces dat jaren in beslag neemt.

5. Geef kinderen de tijd gepresenteerde informatie - in eigen woorden, voor zichzelf - te verwerken

Het spreken in dergelijke specifieke patronen kan opvattingen van kinderen versterken dat bepaalde culturele aspecten hoger gewaardeerd worden dan andere.

In de interactie tussen leerkrachten en kinderen met verschillende culturele achtergrond speelt de attitude van de onderwijsgevende een rol. Een Engels onderzoek in 70 meertalige klassen leverde op, dat de meest intolerante leerkrachten veel minder individuele aandacht gaven aan West-Indische kinderen in hun klas, dan de meest tolerante leerkrachten.

6. Om de betekenis van een woord duidelijk te maken, is vaak gedetailleerde informatie nodig

Er zijn schattingen dat er een kans van maar 1 op 20 is dat een eenmaal aangeboden woord uit een geschreven context geleerd wordt.

Voor het afleiden van de juiste betekenis moet een nieuw woord in vier verschillende contexten worden aangeboden. Voor het bekijken daarvan is het nodig het woord bij drie volgende gelegenheden te herhalen, bijvoorbeeld in drie daarop volgende lessen.

**► Inlevings-
vermogen**

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Tips voor taalverwerving

7. Vraag je bij elk te behandelen woord af of de kinderen het woord moeten leren of niet

Bepaal of een korte betekenis aanduiding voldoende is, zodat de les kan doorgaan, of dat het woord verder behandeld moet worden. Beperk de leerdoelen van woorden die geleerd moeten worden. Voor veel woorden is het voldoende dat kinderen het woord begrijpen, zonder dat ze het zelf kunnen gebruiken. In ieder geval moet passieve verwerving altijd vooraf gaan aan actief gebruik.

Leer woorden in de juiste contexten en met de juiste betekenissen aan. Maak onderscheid tussen belangrijke en minder belangrijke betekenisaspecten.

Kies gevarieerde manieren van woorden aanbieden en oefenen, bijvoorbeeld verschillende combinaties van betekenisomschrijving en contextzinnen.

Gebruik bij het uitleggen van woordbetekenissen visuele ondersteuning in de vorm van afbeeldingen, mimiek, gebaar, enzovoort.

Als de kinderen de betekenis van een woord moeten verwoorden, dan moet de betekenis omschreven worden met woorden en begrippen die de kinderen kennen.

Noteer de woorden die je behandelt, zodat je ze in de volgende lessen kunt herhalen. Gebruik bijvoorbeeld bordrijen van woorden. Daarbij kunnen gekende woorden uitgeveegd worden. De lijst wordt aangevuld met nieuwe woorden.

8. Laat de kinderen een meertalig schrift bijhouden

In een alfabetisch geordend schrift noteren de kinderen moeilijke Nederlandse woorden. Bij elk woord komt een omschrijving, plus een of meer synoniemen, een of meer voorbeeldzinnen en synoniemen in de moedertaal van meertalige kinderen. Eentalige kinderen mogen deze synoniemen overnemen. Voor meertalige kinderen is het waardevol te ervaren dat hun taal de moeite van het leren waard is. Eentalige kinderen leren speels een andere taal.

(Uit: Relaties en seksualiteit)

► Inlevings-
vermogen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Aanpak

1. Maak gebruik van het feit dat jou inlevingsvermogen het inlevingsvermogen van kinderen beïnvloedt

Het voorbeeld dat we, al dan niet bewust, onze kinderen voorhouden, is belangrijk voor de verdere ontwikkeling van het inlevingsvermogen. Vooral wanneer we regelmatig laten doorschemeren, hoe ons doen en laten door anderen wordt beïnvloed. 'Ik heb jullie iets langer laten rekenen dan ik eigenlijk van plan was, want ik merkte dat jullie het zo'n leuke les vonden'. Of 'Ik ben bang dat door dat ongeluk jullie hoofd vanmorgen niet zo naar rekenen staat. Toch wil ik jullie vandaag een nieuw soort som uitleggen. Ik heb een voorstel: Laten we die rekenles verschuiven naar vanmiddag; dan lees ik jullie nu eerst een poosje voor uit ons nieuwe voorleesboek'. Belangrijk aspect hierbij is dat je verwoordt waarom je op een bepaalde manier handelt. Jou overwegingen worden daarmee voor de kinderen, die misschien anders redeneren, transparant en dus begrijpelijk. We dienen hier wel de opmerking bij te maken dat er uiteraard meer factoren zijn die de ontwikkeling van het inlevingsvermogen beïnvloeden, zoals bijvoorbeeld de gezinssituatie, vroegere ervaringen van de kinderen of het sociaal intelligentieniveau.

2. Geef kinderen de kans om veel ervaring op te doen in sociale contacten

De tijd dat kinderen zich hoofdzakelijk met zichzelf en de hen opgedragen taak moesten bezighouden, lijkt in de meeste scholen definitief voorbij. Gelukkig maar, want inmiddels hebben we ontdekt dat kinderen de stof vaak ook beter onder de knie krijgen als ze met zijn tweeën of groepsgewijs aan het werk gaan. Bovendien doet elke vorm van samenwerking een beroep op de sociale gevoeligheid en daarmee het inlevingsvermogen van kinderen. De school kan kinderen daarvoor oefensituaties bieden. Bijvoorbeeld spelen in de poppenhoek, groepslezen, onderlinge hulp bij het rekenen of lezen, of rollen- en simulatiespelen. Ook de opstelling van het schoolmeubilair en de klasseregels kunnen er toe bijdragen, dat de kinderen veel met elkaar in contact komen. Een aandachtspunt hierbij is de reflectie van de kinderen op de sociale contacten. Laat de kinderen de samenwerking nabespreken, zodat ze ook van elkaar horen wat ze ervan vonden.

**► Inlevings-
vermogen****Aanpak**Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Aanpak

3. Bevorder het inlevingsvermogen van kinderen door het te versterken als kinderen het tonen

Het is vaak effectiever om inlevingsvermogen van kinderen te versterken dan het tegenovergestelde gedrag af te keuren of te bestraffen (zie [Situatieschets: Rauwdouw](#)).

Er is soms veel voor te zeggen om dat tegenovergestelde gedrag gewoon te negeren en op de positieve situaties gezamenlijk terug te kijken (reflectie).

4. Maak gebruik van dagelijkse situaties in de klas om het inlevingsvermogen van kinderen te bevorderen

Kenmerkend voor de schoolsituatie is dat een grote groep mensen een flink deel van de dag in een zeer beperkte ruimte verblijft. Elkaar ontlopen is er niet bij. Een situatie die in principe veel mogelijkheden biedt het inlevingsvermogen te toetsen en te verbeteren. Stel bij veel dagelijkse situaties bijvoorbeeld eens de vragen: Hoe voelt ... zich? Hoe weet je dat? of Waar zie je dat aan?

Hoe zou jij je in die situatie voelen? (Zie [Situatieschets: Gips](#)).

► Inlevings-
vermogen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Rauwdouw

Thalia is een echte rauwdouw. Het is een aardige meid, maar ze stoort zich aan niets of niemand. Niet uit kwaadwilligheid maar gewoon omdat ze uitsluitend met zichzelf bezig is. Vorige week was het helemaal bar en boos. Haar groepsgenoten waren in alle staten. Ze zeiden dat Thalia telkens tegen hun tafeltjes aanstootte, waardoor ze 'helemaal niet' meer konden tekenen. Thalia hoorde alles met grote, onschuldige ogen aan. 'U zei zelf dat ik mijn kastje op moest ruimen', was haar antwoord.

Na schooltijd heb ik een poosje met Thalia gepraat en haar geprobeerd duidelijk te maken, dat ze ook met haar klasgenoten rekening moet houden. Aan de hand van enkele recente voorvallen liet ik haar zien, wat er fout ging en hoe ze anders had kunnen handelen. Thalia was een en al begrip ('Ja meneer, Nee meneer'), maar ik kreeg sterk de indruk dat het allemaal een beetje langs haar heen ging. Daarom sprak ik met haar af, dat ik de volgende dag, telkens als ik merkte, dat ze met een ander kind rekening probeerde te houden, mijn duim naar haar zou opsteken.

De eerste keer dat ik dat kon doen, was pas na de pauze. Thalia, met een hoofd als een boei, glunderde. Ik houd het al vier dagen vol. Ik bemerk kleine vorderingen, maar voor mij is het net zo'n opgave als voor Thalia: ik heb vaak net zo'n moeite om aan onze 'duimafpraak' te denken als zij aan het wel en wee van haar klasgenoten.

► Inlevings-
vermogen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Gips

Bjorn heeft één been in het gips (ongeluk met een klimrek). Hij is druk bezig met zijn werkstukje als zijn schaar opeens op de grond valt. Priscilla ziet dat, raapt de schaar op en legt hem weer op de tafel van Bjorn. Bjorn doet alsof het de normaalste zaak van de wereld is en Priscilla gaat weer met haar puzzel verder. Ik loop naar haar toe en zeg: 'Goed zo Priscilla. Ik zag dat je de schaar van Bjorn opraapte. Je dacht zeker: Bjorn heeft een zeer been. Ik zal hem maar even helpen.' Priscilla's gezicht straalt. 'Ja', knikt ze.

► Inlevings-
vermogen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Voor de diverse leeftijdsgroepen geven we hier een korte schets van de ontwikkeling van kinderen: ontwikkeling/rijping, kritische momenten in de ontwikkeling, risico's.

Zowel de gesignaleerde kansen als de risico's zijn indicaties voor de wenselijkheid om de betreffende aspecten een plaats te geven in het onderwijsprogramma, bijvoorbeeld door ze op te nemen in een leerlijn.

De ontwikkelschetsen zijn in feite profielschetsen van het gemiddelde van een bepaalde leeftijdsgroep. In de praktijk vragen deze profielschetsen om nadere invulling en differentiatie, omdat kinderen nu eenmaal grote verschillen vertonen: rijping, leeftijd, milieu. Naarmate de kinderen ouder worden, zien we deze verschillen vaak toenemen.

Door de ontwikkeling van de kinderen op dit terrein goed te volgen, bijvoorbeeld met een leerlingvolgsysteem, krijg je de specifieke informatie die de eigen situatie in beeld brengt.

► Inlevings-
vermogen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Ontwikkelingschets	Tussendoelen
Groep 1-2	
<p>Emotionele rolneming</p> <p>Emotionele rolneming komt als eerste binnen het bereik van deze leeftijdsgroep. Kleuters kunnen op grond van eigen waarneming emoties bij de ander herkennen en verwoorden. Zeker als het gaat om eenvoudige gevoelens als boos, blij, verdrietig of bang en als die gevoelens op een duidelijke wijze worden geuit.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Kan eenvoudige gevoelens (blij, boos, verdrietig, bang) bij anderen waarnemen en benoemen, indien ze duidelijk geuit worden. - Kan eenvoudige gevoelens zien en verwoorden als het gevolg van een bepaalde situatie. - Weet dat een bepaalde situatie gevoelens oproept, maar dat die gevoelens niet bij iedereen gelijk zijn en ook niet op dezelfde wijze worden geuit. - Kan zich gaandeweg verplaatsen in de gevoelens van anderen.
<p>Zintuigelijke rolneming</p> <p>Ook de zintuiglijke waarneming begint zich bij de oudere kleuters langzaam te ontwikkelen. Ze beginnen te ontdekken dat je vanuit verschillende ruimtelijke standpunten niet hetzelfde waarneemt. Maar het is voor kleuters in veel situaties nog te moeilijk om zich te verplaatsen in het standpunt van een ander en zich voor te stellen wat de ander ziet, hoort, voelt of ruikt.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Ziet in dat vanuit verschillende standpunten niet hetzelfde waargenomen wordt. - Ziet in dat plaatsaanduidende begrippen (voor, achter, etc.) relatief zijn, afhankelijk van de positie die ze zelf innemen.

► Inlevings-
vermogen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Ontwikkelingschets	Tussendoelen
Groep 1-2	
<p>Motivationale rolneming</p> <p>De vaardigheid om de bedoelingen van de ander te achterhalen en je daarin in te leven komt in deze leeftijdsgroep nog maar langzaam tot ontwikkeling. Eerst zijn kleuters in staat de bedoelingen van iemand anders te herkennen en te verklaren op grond van duidelijk getoonde gevoelens. Gaandeweg lukt dit ook voor minder duidelijk geuite gevoelens.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Kan de bedoelingen van een ander waarnemen en beschrijven in situaties waarin deze bedoeling duidelijk wordt geuit. - Kan de duidelijk geuite bedoelingen van een ander verklaren.
<p>Conceptuele rolneming</p> <p>De ontwikkeling van de conceptuele rolneming is voor kleuters nog wat te hoog gegrepen.</p>	

► Inlevings-
vermogen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Ontwikkelingschets	Tussendoelen
Groep 3-4	
<p>Emotionele rolname</p> <p>Deze kinderen zijn in toenemende mate in staat zich te verplaatsen in de gevoelens en de situatie van anderen en daarmee rekening te houden in het eigen gedrag. Naast eenvoudige gevoelens als blij, boos, verdrietig en bang komen nu ook andere gevoelens en nuances van gevoelens binnen het bereik, bijvoorbeeld verlegen, onzeker, flink, stoer, tevreden, etc.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Kan een emotionele reden geven voor iemands gedrag. - Kan zich verplaatsen in de gevoelens van anderen. - Kan in het eigen gedrag rekening houden met de gevoelens en de situatie van anderen.
<p>Zintuiglijke rolname</p> <p>In deze leeftijdsgroep komt de zintuiglijke rolname doorgaans voluit tot ontwikkeling.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Kan zich voorstellen en beschrijven wat een ander waarneemt vanuit een andere positie.
<p>Motivationale rolname</p> <p>Ook leren deze kinderen zich steeds beter in te leven in de bedoelingen van de ander en hun eigen gedrag hierop af te stemmen bij het samen spelen, bij conflicten, bij het maken en nakomen van afspraken en regels.</p> <p>Dit is doorgaans nog wel beperkt tot situaties waarin bedoelingen zichtbaar worden geuit of eenvoudig uit de situatie zijn af te leiden.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Kan zijn eigen gedrag afstemmen op de bedoelingen van anderen.

► Inlevings-
vermogen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Ontwikkelingschets

Tussendoelen

Groep 3-4

Conceptuele rolname

De ontwikkeling van de vaardigheid conceptuele rolname komt in deze periode langzaam tot ontwikkeling. Kinderen leren zich steeds beter te verplaatsen in de gedachtegang van personen uit verhalen en kunnen die kennis ook gaandeweg toepassen in spelsituaties, bijvoorbeeld door schijnmanoeuvres uit te voeren om de ander te misleiden.

- Kan de gedachten van personen uit verhalen verklaren.
- Kan zich verplaatsen in de gedachtegang van andere kinderen en daar in spelsituaties gebruik van maken.

► Inlevings-
vermogen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Ontwikkelingschets	Tussendoelen
Groep 5-6	
<p>Emotionele rolname</p> <p>Deze kinderen zijn steeds meer in staat zich te verplaatsen in de gevoelens en de situatie van anderen en daarmee rekening te houden in het eigen gedrag. Er komen nu steeds meer nuances van gevoelens binnen het bereik en ook 'negatieve' gevoelens, bijvoorbeeld jaloezie, afkeer, faalangst.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Kan zich verplaatsen in de gevoelens van anderen. – Kan in het eigen gedrag rekening houden met de gevoelens en de situatie van anderen.
<p>Zintuiglijke rolname</p> <p>In deze leeftijdsgroep is de zintuiglijke rolname doorgaans voldoende ontwikkeld.</p>	
<p>Motivationale rolname</p> <p>De kinderen uit groep 5-6 leren zich steeds beter in te leven in de bedoelingen van de ander en hun eigen gedrag hierop af te stemmen bij het samen spelen, bij conflicten, bij het maken en nakomen van afspraken en regels.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Kan zijn eigen gedrag afstemmen op de bedoelingen van anderen.

► Inlevings-
vermogen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Ontwikkelschets	Tussendoelen
Groep 5-6	
<p>Conceptuele rolneming Kinderen leren zich te verplaatsen in de gedachtegang van leeftijdgenoten en personen uit verhalen. Ze kunnen die kennis ook toepassen in spelsituaties, bijvoorbeeld door schijnmanoeuvres uit te voeren om de ander te misleiden.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Kan de gedachten van personen uit verhalen en situaties uit de eigen omgeving verklaren. - Kan zich verplaatsen in de gedachtegang van andere kinderen en daar in spelsituaties gebruik van maken.

► Inlevings-
vermogen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Ontwikkelschets	Tussendoelen
Groep 7-8	
<p>Emotionele rolname</p> <p>Kinderen kunnen zich verplaatsen in de gevoelens en de situatie van anderen en daarmee rekening houden in het eigen gedrag.</p> <p>In deze periode komen ook tegenstrijdige gevoelens (je bent tegelijkertijd trots en jaloers op iemand) en stemmingen binnen het bereik.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Kan zich verplaatsen in de gevoelens van anderen. – Kan in het eigen gedrag rekening houden met de gevoelens en de situatie van anderen.
<p>Zintuiglijke rolname</p> <p>In deze leeftijdsgroep is de zintuiglijke rolname doorgaans voluit ontwikkeld.</p>	–
<p>Motivationale rolname</p> <p>Kinderen kunnen zich inleven in de bedoelingen van de ander en hun eigen gedrag hierop afstemmen bij het samen spelen, bij conflicten, bij het maken en nakomen van afspraken en regels.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Kan zijn eigen gedrag afstemmen op de bedoelingen van anderen.

► Inlevings-
vermogen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Ontwikkelschets

Tussendoelen

Groep 7-8

Conceptuele rolneming

Kinderen leren zich te verplaatsen in de gedachtegang van leeftijdgenoten en van personen uit verhalen. Ze kunnen die kennis ook toepassen. Bijvoorbeeld in spelsituaties, door schijnmanoeuvres uit te voeren om de ander te misleiden.

- Kan zich verplaatsen in de gedachtegang van anderen en daar gebruik van maken.

► Inlevings-
vermogen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties

Omgaan met gevoelens en het vergroten van het inlevingsvermogen zijn bij uitstek onderwerpen waar rollenspelen en reflectie geschikte werkvormen zijn. In de lessuggesties worden echter ook andere werkvormen uitgewerkt.

[Lessuggesties groep 1-2 ►](#)

[Lessuggesties groep 5-6 ►](#)

[Lessuggesties groep 3-4 ►](#)

[Lessuggesties groep 7-8 ►](#)

► Inlevings-
vermogen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 1-2

Maak gebruik van opdrachten waarin de kinderen de volgende vragen beantwoorden:

Hoe voelt ... zich? Hoe weet je dat? Waar zie je dat aan? Hoe kun je aan iemand merken dat hij/zij blij (boos, verdrietig, bang) is? Hoe weet je dat? Waar zie je dat aan? Laat eens zien hoe iemand zich voelt die blij (boos, verdrietig, bang) is. Hoe komt het dat ... zich blij (boos, verdrietig, bang) voelt? Ben jij wel eens blij (boos, verdrietig, bang) geweest? Wanneer? Wat was er gebeurd? Hoe kwam dat? Wanneer ben je soms blij (boos, verdrietig, bang)? Wanneer soms niet? Is dat altijd hetzelfde? Wat is verschillend, wat is hetzelfde? Is dat bij iedereen hetzelfde? Voelt iedereen hetzelfde? Is ... net zo blij (boos, verdrietig, bang) als ... ? Waarom denk je dat? Laat iedereen dat op dezelfde manier blijken? Wat is verschillend, wat is hetzelfde?

Kleine bever (emotionele, motivationele rolneming)

Als voorbeeld een aantal vragen bij het prentenboek: 'Kleine bever en de echo' van E. McDonald en S. Fox-Davies. In dit verhaal spelen gevoelens als verdriet en alleen zijn een rol, maar ook blijdschap en geluk.

"Kleine bever heeft geen broertjes en zusjes en voelt zich heel alleen. Hij woont aan de rand van de vijver en is verdrietig... hij voelt zich zo verdrietig dat hij begint te huilen. Opeens hoort hij aan de overkant ook iemand huilen. Hij denkt dat hij waarschijnlijk niet de enige is die zich verdrietig voelt en besluit de ander op te zoeken. Op zijn reis komt hij allerlei andere dieren tegen, die hem vergezellen op zijn zoektocht. Iedereen helpt de kleine bever zoeken, maar ze vinden niets. Dan komen ze er achter dat de bever zichzelf hoorde, toen hij huilde: er was geen ander dier dat had gehuild, het was zijn echo!!! De zoektocht lijkt tevergeefs te zijn... of toch niet? Uiteindelijk heeft kleine bever zoveel vriendjes leren kennen dat hij zich niet langer alleen en verdrietig voelt, maar blij en gelukkig."

► Inlevings-
vermogen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 1-2

De onderstaande voorbeeldvragen kunnen met een kleine aanpassing worden gebruikt bij andere prentenboeken of in andere situaties:

- Hoe voelt kleine bever zich in het begin van het verhaal? Laat als geheugensteuntje de plaat zien die bij het begin hoort.
- Hoe weet je dat?
- Hoe voelde kleine bever zich aan het einde van het verhaal? Laat ook hier weer even de bijbehorende plaat zien.
- We hebben gezien dat kleine bever eerst verdrietig was (toen hij alleen was) en later blij (toen hij heel veel vriendjes had). Hoe kun je je nog meer voelen? (Boos, bang, blij, ...)
- Hoe kun je zien dat iemand bijvoorbeeld verdrietig is?
- Kun je zelf eens laten zien hoe iemand kijkt die ... (boos, blij, bang, verdrietig) is?
- Of: Laat een kind een gevoel uitbeelden en laat de anderen raden welk gevoel het kind uitbeeld.

Maar ook tal van andere prentenboeken komen hiervoor in aanmerking, zoals Trompet voor Olifant van Max Velthuis (Leopold, Amsterdam, 1995) of Mauwtje van Rascal & Sophie (Van Goor/de Boekerij BV, Amsterdam, 1994).

We maken wel de opmerking dat het niet voor alle kinderen gebruikelijk is om zich te verplaatsen of in te leven in dieren, om op die manier gevoelens, waarden en normen te laten doorgeven.

Op de kijkstoel (zintuiglijke rolname)

Een kind zit op een stoel ergens in de klas en kijkt recht voor zich uit. De andere kinderen mogen zeggen, wat het eerste kind ziet. Het kind dat op de stoel zit, zegt telkens of het klopt. Vervolgens wordt de kijkstoel verplaatst en gaat er een ander kind opzitten.

**► Inlevings-
vermogen**

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen**Lessuggesties**

Lessuggesties groep 3-4

Maak gebruik van opdrachten waarin de kinderen de volgende vragen beantwoorden:

Waarom doet ... zo? Waarom gedraagt hij/zij zich op deze manier? Hoe voelt ... zich? Als jij ... was, hoe zou jij je dan voelen? Als ... blij (boos, verdrietig, bang) is, wat kun je dan doen/zeggen? Hoe kun je ... helpen? Heb je dat wel eens meegemaakt? Hoe ging dat dan?

In situaties: Als ... jouw vriendinnetje wil zijn, wat doe je dan? Wat denk je dat ? wil? Denk je dat hij je echt pijn wilde doen? Of was het een ongelukje?

Rollenspel

Laat twee of drie kinderen een rollenspel uitspelen. Alleen de spelende kinderen weten hoe het verhaal verloopt. Stel na afloop aan de andere kinderen vragen als: Wat is er gebeurd? Wat doet ... ? Waarom? Kun je je voorstellen dat ... zo doet/reageert? Wat zou je zelf doen? Hoe kunnen ze het oplossen? Als jij ... was, wat zou jij dan doen? Je kunt gebruik maken van de onderstaande situaties, maar je kunt uiteraard ook zelf situaties bedenken of inspelen op situaties zoals die zich voordoen in de klas.

1. Twee kinderen zijn aan het spelen met de zandtafel, het derde kind wil meedoen, maar dat mag niet van de andere twee. Het derde kind loopt verdrietig weg of wordt boos en trekt een van de kinderen aan de haren of begint te huilen.
2. Een kind is jarig, maar zij denkt dat iedereen haar verjaardag vergeet. Het kind is heel verdrietig. Het blijkt dat haar vader en moeder een feestje voor haar hebben georganiseerd, daar wist ze niets van.
3. Een kind is samen met zijn ouders in een winkel. Plotseling is hij zijn vader en moeder kwijt. Het kind begint te huilen.
4. Een kind is zijn lievelingsknuffel verloren. Hij is verdrietig, want het kan niet zonder die ene knuffel.

► Inlevings-
vermogen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 3-4

Denkverhalen

Denkverhalen bevatten vragen die de kinderen aan het denken zetten. Voor het beantwoorden van de vragen is het nodig, dat de kinderen goed luisteren en zich proberen in te leven in de situatie van de figuren die in het verhaal voorkomen. Als blijkt dat kinderen, als gevolg van een beperkte taalvaardigheid, moeite hebben met de bijbehorende beeldvorming, kun je het verhaal ondersteunen met plaatjes, foto's of tekeningen.

Voorbeeld

Imke staat op het trottoir. Ze kijkt aandachtig naar het rode mannetje van het verkeerslicht aan de overkant van de straat. Het is een drukke straat. Auto's zoeven voorbij. *(Waarom kijkt Imke naar het rode mannetje?)*

Plotseling is het rode mannetje weg. Er is een groen mannetje voor in de plaats gekomen. 'Nu mag ik oversteken', denkt Imke. Als ze midden op de zebra loopt, hoort ze vlak naast zich gierende banden. *(Zou Imke daarvan schrikken, denk je?)*

Imke is ontzettend hard geschrokken. De auto staat half op het zebrapad. Vlak voor haar. *(Waarom kan Imke merken dat ze hard geschrokken is? Zou jij ook zo geschrokken zijn?)*

Imke voelt haar hart bonzen van de schrik. Ze kijkt met grote ogen naar de auto. Achter de voorruit ziet ze de bleke gezichten van een man en een vrouw. *(Waarom hebben de man en de vrouw in de auto bleke gezichten?)*

De meneer en mevrouw zijn ook erg geschrokken. Ze waren zo druk met elkaar aan het praten dat ze even niet op het verkeer letten. De mevrouw glimlacht naar Imke. *(Waarom glimlacht de mevrouw?)*

Ze wil Imke laten merken, dat ze het vervelend vindt, dat Imke zo geschrokken is. Imke rent gauw naar de overkant van de weg. *(Waarom holt Imke?)*

Als Imke aan de overkant is, voelt ze zich weer veilig. Even later is ze thuis. 'Is er iets gebeurd?', vraagt haar moeder. *(Waarom denkt Imkes moeder, dat er iets met haar is gebeurd?)*

Imke vertelt van de auto. Haar moeder kijkt heel boos. *(Waarom kijkt ze boos?)*

'Wat dom van die mevrouw', zegt Imkes moeder. 'Je had wel een ongeluk kunnen krijgen'. Dan vraagt ze: 'Zal ik een lekker glaasje limonade voor je halen?'. Nou, dat lust Imke wel. Even later is ze de auto helemaal vergeten.

► Inlevings-
vermogen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 5-6

Maak gebruik van opdrachten waarin de kinderen de volgende vragen beantwoorden:

Als jij ... was, hoe zou jij je dan voelen? Als ... jaloers (afkerig, angstig, ellendig) is, wat kun je dan doen/zeggen? Wat kun je doen om te helpen? Heb je dat wel eens meegemaakt? Hoe ging dat dan?

Niet leuk!

Lees een verhaal voor (of verzin er één) waarin iemand zich niet prettig voelt. Je kunt daarbij gebruik maken van situaties zoals ze hieronder staan beschreven. Als blijkt dat kinderen, als gevolg van een beperkte taalvaardigheid, moeite hebben met de bijbehorende beeldvorming, kun je het verhaal ondersteunen met plaatjes, foto's of tekeningen.

1. Je beste vriend komt op maandagmorgen te laat. Als hij de klas binnenkomt, lijkt het alsof hij gehuild heeft. Je vraagt wat er is. Eerst wil hij niets zeggen, maar later vertelt hij dat hij verdrietig is omdat zijn hond doodgegaan is. Wat doe je?
2. Linda, een meisje in jouw klas, is niet zo groot. Ze wordt dan ook regelmatig uitgescholden voor ukkepuk en klein duimpje. Meestal trekt ze zich er niet zoveel van aan, maar vandaag wordt ze helemaal wit en zegt ze niets meer. Na schooltijd lopen jullie samen naar huis. Linda is nog steeds stil. Wat doe jij?
3. In de klas wordt gerekend. De juf staat op het bord een som uit te leggen, maar ze maakt allemaal fouten. Ze is duidelijk niet bij de les. Ze kijkt ook wat verdrietig. Later vertelt ze dat haar vader een hartaanval heeft gehad en in het ziekenhuis ligt op de intensive care. Wat doe je?
4. Je vader komt 's avonds thuis van zijn werk. Je ziet dat hij heel moe is. Als je moeder vraagt hoe het op zijn werk was, zucht hij en vertelt hij dat zijn collega ziek geworden is en dat hij de komende twee weken zijn werk moet overnemen. Hij is bang dat het eigenlijk niet lukt, want hij was zelf ook al zo druk. Hij gaat voor de tv zitten en zapt een beetje voor zich uit. Wat doe je?

**► Inlevings-
vermogen**

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen**Lessuggesties**

Lessuggesties groep 5-6

Stel na afloop van het verhaal de volgende vragen:

- Wat denk je dat ... voelt?
- Wat kun je doen/zeggen?
- Hoe zou jij je voelen?
- Heb je zoiets wel eens meegemaakt?

Vaak zal een antwoord van een ander kind weer aanleiding zijn voor een ander kind om iets te zeggen. Er is uiteraard bij dit soort vragen geen fout antwoord mogelijk.

► Inlevings-
vermogen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 7-8

Maak gebruik van opdrachten waarin de kinderen de volgende vragen beantwoorden:

Als jij ... was, hoe zou jij je dan voelen? Als ... jaloers (blij, boos, afkerig, angstig, ellendig) is, wat kun je dan doen/zeggen?

Wat kun je doen om te helpen? Heb je dat wel eens meegemaakt? Hoe ging dat dan?

Telefoneren

Twee kinderen gaan een telefoongesprek met elkaar voeren. Eerst wordt het ene kind geïnstrueerd, terwijl het andere kind even op de gang staat. Daarna krijgt het andere kind instructies en staat het reeds geïnstrueerde kind even op de gang. Door deze procedure wordt de telefoonwerkelijkheid dicht benaderd en voelt de rest van de klas zich in het complot betrokken. Daardoor zullen ook de luisteraars nieuwsgierig zijn naar wat het gesprek zal opleveren.

Voorbeeld 1

1. Jij heet meneer Boonstra. Je bent de meester van Cheryl. Je vindt dat Cheryl gisteren en vandaag heel erg stil is. Je vraagt je af wat er aan de hand is. Daarom bel je op.
2. Jij heet Cheryl. Je hebt eergisteren een domme actie op school uitgehaald, want je hebt samen met Jeff met een stift op een wandtekening in school zitten kliederen. De meester wilde weten wie het gedaan had en jij hebt niets gezegd. Niemand had jullie ook gezien. Bovendien vindt je Jeff ook wel een hele leuke jongen en hij zegt dat je niets moet zeggen. Maar de meester gaat de hele klas straf gegeven als morgen zich niemand meldt.

Voorbeeld 2

1. Jij heet Nick. Je bent in het geheim verliefd op een meisje in je klas. Ze heet Samira. Je belt haar met een smoesje op.
2. Jij heet Samira. Je bent in het geheim verliefd op een jongen in je klas. Hij heet Nick. Je droomt zelfs van hem. Je wacht op een telefoontje van je beste vriendin. Misschien ga je het aan haar vertellen. Zij zal het vast niet verder vertellen.

► Inlevings-
vermogen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 7-8

Voorbeeld 3

1. Jij heet Rachid. Je hebt een week geleden een paar ontzettend gave nikes gekocht bij de sportzaak op het winkelcentrum. Vandaag is echter de zool van je linkerschoen los gegaan. Dat is wel heel snel, vind je. Je belt op naar de zaak om het te melden en te vragen of je een paar nieuwe schoenen kunt krijgen.
2. Jij heet meneer Peters. Je bent de bedrijfsleider van de sportzaak in het winkelcentrum. Het gaat niet zo goed met je zaak. Bovendien is er net een nieuwe lading vracht binnengekomen die je in je eentje moet verwerken.

Voorbeeld 4

1. Je heet Michelle. Je hebt vanmiddag op school een grote ruzie gehad met Jenny, een meisje uit je klas. Ze heeft je uitgescholden en je rugzak in de zandbak gegooid. Nu zit er allemaal zand in. Toen je thuiskwam zag je ook dat het beeldje, dat je vandaag van je vriendje had gekregen, en dat je in je rugzak had gestopt, gebroken is. Dat vind je heel erg. Je belt haar op om haar dat te vertellen.
2. Je heet Jennifer. Je wordt straks opgebeld door iemand die je helemaal niet kent. Zeker iemand die een verkeerd nummer heeft gedraaid.

Besteed, indien nodig, ook aandacht aan het begin en het eind van het telefoongesprek: hoe meld je je, hoe stel je je voor en hoe sluit je het gesprek af met een onbekende of met vrienden?

Bij het nabespreken van de gesprekken, kunnen de volgende vragen worden gesteld:

- Wat denk je dat ... voelt?
- Wat kun je doen/zeggen?
- Wat zou ... hebben willen bereiken?
- Hoe zou jij je voelen?
- Wat zou jij hebben gedaan/hebben gezegd?
- Heb je zoiets wel eens meegemaakt?

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Relaties en seksualiteit

Kinderen komen dagelijks, via de media, ervaringen thuis of op straat in aanraking met positieve en negatieve aspecten van relaties en seksualiteit. Logisch dat ze daar op school over vertellen en vragen over stellen. Tenminste, als daar ruimte voor is en hun ervaringen en vragen niet gesmoord worden in een ongemakkelijke taboesfeer, bijvoorbeeld als het indruist tegen de waarden en normen die kinderen van huis uit meekrijgen.

Daarnaast vraagt ook de ontwikkeling van de eigen seksualiteit van kinderen aandacht. Een goede begeleiding en stimulering kan voorkomen dat kinderen moeite krijgen met de eigen seksualiteitsbeleving, met hun zelfbeeld, met hun vermogen intieme relaties met anderen aan te gaan.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Aanpak

1. Stel kind en situatie centraal

Relationele en seksuele vorming vraagt om een meer incidentele benadering waarin niet de leerstof het uitgangspunt vormt, maar de kinderen zelf: wat hen bezighoudt, wat ze willen weten, welke misvattingen er leven, waar ze zich ongerust over maken. In de praktijk blijkt dat bij deze benadering soms vooral negatieve of problematische aspecten naar voren komen en meer persoonlijke gevoelens achterwege blijven. Dit evenwicht kan worden hersteld door stimulerend te werken met verhalen en situaties en met eigen gevoelens en ervaringen. Voor jonge kinderen lijkt deze benadering de enig zinvolle te zijn. Voor oudere kinderen is gaandeweg meer geplande aandacht gewenst, omdat ook steeds meer aandacht ontstaat voor seksualiteit als maatschappelijk verschijnsel.

Praten over relaties en seksualiteit ervaren sommige kinderen als taboe en overdreven. De kans is daarom groot dat kinderen met een achtergrond waarin het niet gebruikelijk is om over seksualiteit te spreken, hun mond zullen houden. Zeker wanneer persoonlijke ervaringen en gevoelens ter sprake komen. In groepen met veel kinderen met een dergelijke achtergrond valt te overwegen de aanpak en inhoud van dit thema te beperken tot meer frontale voorlichting, met daarnaast de gelegenheid anoniem vragen te stellen via een vragenbus in de klas. Zo kunnen ervaringen, vragen en problemen van de kinderen toch aan bod komen. Op deze manier wordt het probleem enigszins ondervangen dat sommige kinderen zich niet vrij voelen om over relaties en seksualiteit in het openbaar te spreken. Ze praten er wel over, maar alleen met seksegenoten.

Een andere mogelijkheid om dit probleem enigszins te ondervangen, is dan ook bepaalde onderwerpen in de bovenbouw geheel of gedeeltelijk in een gescheiden jongens- en meisjesgroep te bespreken onder begeleiding van respectievelijk een man en vrouw. Het blijft natuurlijk een moeilijk afwegen van belangen en voor- en nadelen. Maar in ieder geval wordt het daardoor mogelijk ervaringen, gevoelens en kennis uit te wisselen over veranderingen in de puberteit. Dit is zeer essentieel gezien de vele onzekerheden die een dergelijke periode met zich meebrengt. Verder moet je erop bedacht zijn dat voor sommige kinderen seksuele vorming tijdens de Ramadan beter achterwege kan blijven. Mede door de toenemende multi-etnische samenstelling van de schoolbevolking wordt de vraag belangrijker hoe je hierbij omgaat met verschillen.

► Relaties en seksualiteit**Aanpak**Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Aanpak

2. Zorg ervoor dat de privacy van de gezinssituatie van een kind niet wordt aangetast

Bij het centraal stellen van vragen en ervaringen van kinderen moet je er voor waken dat de privacy van gezinssituaties niet wordt aangetast of dat kinderen met schokkende ervaringen van anderen worden geconfronteerd. Voorop staat dat je verantwoordelijk bent voor een vertrouwensrelatie met de kinderen en voor een veilige omgeving. Bij deze meer individuelere benadering dien je je er wel van bewust te zijn dat zowel het kind als jezelf, de eigen seksualiteit meeneemt in het individuele contact. Een voorbeeld hiervan is jongens die zich moeilijk uiten naar een vrouwelijke leerkracht.

3. Neem de situatie en de ervaringen van de kinderen als vertrekpunt

Door de situatie en de ervaringen van kinderen als vertrekpunt te hanteren, kun je voorkomen dat relaties en seksualiteit alleen maar vanuit het perspectief van volwassenen wordt bekeken.

Lichamelijke gevoelens en uitingen die volwassenen seksueel noemen, hebben voor kinderen (nog) geen seksueel etiket. Zeker jonge kinderen maken voor eigen gevoelens en ervaringen geen onderscheid tussen wat seksueel is en wat niet. Wat ze onder seks verstaan, staat ver af van de eigen belevingswereld. Ze gebruiken weliswaar woorden en begrippen uit het woordenboek van volwassenen, maar vaak zonder beeld van de betekenis die ze voor volwassenen hebben (zie [Situatieschets: Verliefd?](#)).

4. Gebruik bij het bespreken van relaties en seksualiteit gewone omgangstaal

Het gebruik van omgangstaal voorkomt dat bij het praten over seksualiteit onnodig drempels ontstaan. Die drempels liggen er vooral voor volwassenen bij het gebruik van schuttingtaal. Ook het alternatief, medische taal te gebruiken (vagina, penis, coïtus) is problematisch, omdat die woorden ver van de kinderen afstaan en in de eigen werkelijkheid niet gebruikt worden. Praktisch gezien is het nuttig eerst met een inventarisatie van gebruikte woorden te beginnen en vervolgens afspraken te maken welke woorden het prettigst klinken en in het vervolg worden gebruikt. Laat meertalige kinderen ook hun eigen woorden inbrengen. Deze inventarisatie en de bespreking daarvan is ook noodzakelijk om ervoor te zorgen dat de woorden die we kiezen voor iedereen duidelijk zijn.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Aanpak

5. Zorg voor een ondersteunende omgeving

De eigen klas is uiteraard geen eiland, maar nauw verbonden met wat er verder op school, thuis en in de maatschappij gebeurt. De consequentie hiervan is dat we op schoolniveau goede afspraken moeten maken en ook de communicatie naar collega's en ouders/verzorgers goed moeten regelen.

6. Collega's

Het doorspreken van eigen ervaringen met een collega kan de eigen deskundigheid vergroten. Toch is de gebruikswaarde op de langere termijn afhankelijk van het schoolbeleid. Als andere collega's namelijk heel anders werken, bestaat het gevaar dat je met iedere groep opnieuw fors moet investeren in bijvoorbeeld het opbouwen van een goede groeps sfeer.

Het minste dat gevraagd mag worden, is wel het op de hoogte zijn van elkaars opvattingen over seksuele vorming binnen het team. De volgende stap ligt dan voor de hand: het op elkaar afstemmen van de diverse opvattingen. Uitwisseling van opvattingen en onderlinge afstemming kan een steun in de rug geven en veel schroom wegnemen. Een concrete en praktische manier om opvattingen uit te wisselen is een werkbijeenkomst. Een andere mogelijkheid is een gesprek aan de hand van een aantal opvattingen (zie [Opvattingenformulier](#)).

7. Ouders/verzorgers

In de praktijk is het meestal niet mogelijk om de twee opvoedingsmilieus helemaal op elkaar af te stemmen. Daarvoor zijn de thuissituaties vaak te divers. Bovendien heeft de school een eigen verantwoordelijkheid, waarbij de belangen van de kinderen en maatschappelijke belangen een rol spelen. Soms blijkt dat deze belangen niet in het verlengde liggen van de wensen en opvattingen van sommige ouders. Maar ook al wijken opvattingen en praktijken van school en ouders soms wat af, het blijft natuurlijk noodzakelijk goed op de hoogte te zijn van elkaars opvattingen en aanpak.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Aanpak

Een goede mogelijkheid hiervoor biedt een themabijeenkomst waarop ouders worden geïnformeerd en ook gemotiveerd. Zo'n bijeenkomst kan zich het best richten op een wat breder thema, bijvoorbeeld de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. Het thema relaties en seksualiteit vormt hier in feite een belangrijk onderdeel van. De zwaarte valt vaak weg als blijkt dat op school geen apart programma voor relaties en seksualiteit wordt gegeven, maar hieraan aandacht wordt besteed binnen het thema sociaal-emotionele ontwikkeling. En dan nog vaak op een incidentele wijze.

Voor ouders met een andere etnische achtergrond dan de Nederlandse is het verstandiger om de bijeenkomst op een andere manier te organiseren:

Op zich biedt de hiervoor geschetste ouderbijeenkomst kansen om onderlinge verschillen zichtbaar en bespreekbaar te krijgen. Toch komen er situaties voor waarin een dergelijke communicatie tussen ouders onderling en tussen ouders en school niet mogelijk is of riskant. Bijvoorbeeld als we te maken hebben met ouders die niet gewend zijn om over relaties en seksualiteit te spreken. Voor deze ouders ligt een voorlichtingsbijeenkomst over het schoolprogramma meer voor de hand.

Om misverstanden en het risico van een eventuele vertrouwensbreuk te voorkomen, kiezen sommige scholen de gemakkelijkste weg: geen relationele en seksuele vorming. Dat lost natuurlijk niets op en doet juist de kinderen te kort. Beter is het om het programma qua inhoud en aanpak te beperken.

Een andere en/of aanvullende mogelijkheid is gebruik te maken van de invloed van een opinielider uit de betreffende etnische groep bij het voorlichten van de ouders. Hierdoor ontstaat meer vertrouwen en wordt het ook makkelijker om de desbetreffende ouders op school te krijgen. Deze opinielider kun je eventueel ook als adviseur betrekken bij het ontwikkelen van het eigen schoolbeleid.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Aanpak

8. Biedt kinderen de ruimte voor hun eigen morele ontwikkeling

Ons praten, denken en handelen wordt sterk beïnvloed door de eigen waarden en normen. Zeker bij onderwerpen op het terrein van relaties en seksualiteit. Het zonder meer overdragen van eigen waarden en normen biedt kinderen geen kans tot eigen opvattingen te komen. Door de soms grote individuele verschillen brengen we kinderen daardoor op zijn minst in verwarring.

Het is uiteraard onmogelijk om objectief over deze onderwerpen te praten. Wel moeten we ruimte bieden voor de eigen morele ontwikkeling van kinderen door respect te tonen voor persoonlijke, culturele en religieuze verschillen die bijvoorbeeld tot uiting komen in verschillende leefstijlen, denk aan leefvormen, relaties, sekserollen en sekse-identiteit (zie [Situatieschets: Besneden](#)).

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Verliefd?

In de kleutergroep zijn Maarten en Paul dikke vrienden. Als het even kan spelen ze elke dag met elkaar. Sinds kort hebben we het in de groep over verliefd zijn en zonder goed te weten wat het inhoudt, hebben de meeste kinderen al iemand waarop ze verliefd zijn. Vaak ben ik het doelwit. Toen ik aan Maarten vroeg op wie hij verliefd was, zei hij onmiddellijk dat Paul zijn beste vriend was. De volgende dag kwam Maarten naar me toe en zei dat de moeder van Paul had gezegd dat hij niet verliefd op Paul kan zijn, omdat ze alle twee jongens zijn. Hij begrijpt er niets van. Paul wil overigens al niet meer, omdat hij is uitgelachen door zijn vader toen hij het vertelde. Jammer, want voor kleuters betekent verliefdheid meer zoiets als een bijzondere vriendschap. Jammer genoeg krijgen kinderen al op deze leeftijd van sommige volwassenen te horen dat bepaalde vormen van verliefdheden 'niet horen' of 'niet kunnen.'

(Uit: Kleine mensen, grote gevoelens.)

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Besneden

De kinderen hebben net gymles gehad. Ze komen terug in de klas en ik merk gelijk dat ze onrustig zijn. Ze zijn aan het giechelen en het kletsen. Ik vraag aan Jurre wat er is. Hij vertelt dat ze na de gymles hebben gezien dat de piemels van Mohammed en Avi er anders uitzien dan van de overige jongens. Ik weet dat Mohammed en Avi besneden zijn. Ik leg aan de klas uit dat besnijden meestal gedaan wordt vanwege het geloof (islam of jodendom) van de ouders van de jongen. In sommige landen wordt er rond de besnijdenis van een jongen een heel feest gevierd, omdat het in die landen een belangrijke gebeurtenis is. Daarnaast kan de besnijdenis de stap naar volwassenheid markeren. De dokter haalt dan onder verdoving de voorhuid weg; dat is het vel dat om het uiteinde van de piemel zit. De eikel, het uiteinde van de piemel, komt dan bloot te liggen. Op deze manier is de eikel makkelijker schoon te houden. Jurre zegt: 'Dat wil ik ook wel, als dat veel schoner is?.'

(Uit: Kleine mensen, grote gevoelens.)

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Omgaan met verschillen

De grote diversiteit in gedrag en opvattingen wordt bij uitstek zichtbaar bij een onderwerp als relaties en seksualiteit. Hier krijgen verschillen gewicht, omdat ze sterk worden bepaald door religie, levensbeschouwing of traditie.

Wees er op bedacht dat het onderscheid tussen autochtonen en allochtonen een onbruikbare versimpeling van de werkelijkheid is. In beide groepen bestaan duidelijke onderlinge verschillen die samenhangen met verschillen in regio, klasse, herkomst (stad of platteland), geloofsovertuiging, taal, en dergelijke, naast verschillen die gebaseerd zijn op individuele variaties. Het toeschrijven van bepaalde gebruiken of opvattingen aan een etnische of religieuze groep werkt al vlug stigmatiserend en daarmee averechts.

Probeer bij het bespreken van cultuurverschillen vooral de nadruk te leggen op overeenkomsten. Zo kun je bij onderwerpen als 'geboorte' en 'trouwen' bijvoorbeeld vertellen dat zich overal bepaalde gebruiken ontwikkeld hebben. Dat die gebruiken op die en die punten overeenkomen en op die en die punten verschillen.

Ga bij verschillen uit van individuen. Laat bij voorkeur een kind vertellen over een bepaald gebruik en spreek het dan aan als individu. Vermijd daarbij vragen als: 'hoe is dat bij jullie?', omdat je daarmee een groepsverband veronderstelt, dat wellicht niet bestaat of niet (graag) gevoeld wordt.

Verschillen in gebruiken en opvattingen in kringgesprekken boven tafel krijgen, lukt alleen in een open sfeer waarin tolerantie of respect is voor verschillen.

En als verschillen niet door de kinderen naar voren worden gebracht (bijvoorbeeld in homogene groepen), moet je zelf de kinderen iedere keer opnieuw laten zien dat de werkelijkheid vele gezichten heeft. Naarmate kinderen ouder worden, wordt hierbij ook het waarom van de verschillen belangrijk.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Opvattingenformulier

Vul dit formulier eerst zelf in en praat vervolgens met elkaar over de uitspraken en doelen.

Uitspraken

Wat vind je van de volgende uitspraken? Je kunt kiezen uit: mee eens of niet mee eens.

1. In de onderbouw zijn de kinderen nog te jong voor dit onderwerp.	me e e n s / n i e t m e e e e n s
2. Praten over seksualiteit met kinderen stimuleert alleen maar hun nieuwsgierigheid.	me e e n s / n i e t m e e e e n s
3. Seksuele voorlichting is zowel een taak van de ouders als van de school.	me e e n s / n i e t m e e e e n s
4. Seksualiteit gaat eigenlijk alleen maar over geslachtsgemeenschap en de voortplanting.	me e e n s / n i e t m e e e e n s

Doelen

Welke doelen heb je voor ogen, als je met kinderen over relaties en seksualiteit praat? Geef hierbij aan hoe (on)belangrijk je deze doelen vindt: 1 (zeer belangrijk), 2 (belangrijk) of 3 (onbelangrijk).

Ik wil dat kinderen:

1. zich lekker in hun lijf voelen	1 / 2 / 3
2. hun seksuele gevoelens leren kennen	1 / 2 / 3
3. ontdekken hoe hun lichaam eruit ziet en werkt	1 / 2 / 3
4. ontdekken hoe het lichaam van een ander eruit ziet en werkt	1 / 2 / 3
5. weten hoe ze veilig kunnen vrijen	1 / 2 / 3
6. weten hoe een gewenste zwangerschap ontstaat	1 / 2 / 3
7. weten hoe een ongewenste zwangerschap voorkomen kan worden	1 / 2 / 3
8. leren wat vriendschap en liefde betekent	1 / 2 / 3
9. hun eigen keuzes leren bepalen m.b.t. seksualiteit	1 / 2 / 3
10. leren praten over seksualiteit	1 / 2 / 3
11. leren respect te hebben voor de seksualiteit van een ander	1 / 2 / 3

(Uit: Relaties en seksualiteit)

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Omgaan met relaties en seksualiteit wordt sterk beïnvloed door de waarden en normen die kinderen van huis uit meekrijgen (zie: Aandachtspunten bij het bespreken van relatie en seksualiteit in allochtone groepen).

Voor de diverse leeftijdsgroepen geven we hier een korte schets van de ontwikkeling van kinderen: ontwikkeling/rijping, kritische momenten in de ontwikkeling, risico's.

Zowel de gesignaleerde kansen als de risico's zijn indicaties voor de wenselijkheid om de betreffende aspecten een plaats te geven in het onderwijsprogramma (bijvoorbeeld door ze op te nemen in leerlijnen).

De ontwikkelschetsen zijn in feite profielschetsen van het gemiddelde van een bepaalde leeftijdsgroep. In de praktijk vragen deze profielschetsen om nadere invulling en differentiatie, omdat kinderen nu eenmaal grote verschillen vertonen: rijping, leeftijd, milieu. Naarmate de kinderen ouder worden, zien we deze verschillen vaak toenemen.

Door de ontwikkeling van de kinderen op dit terrein goed te volgen, bijvoorbeeld met een leerlingvolgsysteem, krijg je de specifieke informatie die de eigen situatie in beeld brengt.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Ontwikkelingschets	Tussendoelen
Groep 1-2	
<p>Jonge kinderen uit zich veel met hun lichaam en hebben een grote behoefte aan knuffelen en geknuffeld worden. Ze hebben soms heel intense emotioneel-lichamelijke relaties met leeftijdsgenoten en volwassenen, ongeacht hun sekse. Ook kunnen ze erg verliefd zijn op vader, moeder, juf of een leeftijdsgenoot.</p> <p>Langzaam wordt het voor hen duidelijk dat ze een jongen of een meisje zijn, hetgeen nieuwsgierigheid met zich meebrengt naar de lichamen van anderen.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Kinderen ontdekken dat iedereen uniek is met eigen kenmerken, voorkeuren en gevoelens. - Kinderen weten dat er verschillende gewoonten en opvattingen bestaan over bloot. - Kinderen beseffen dat mensen kussen, strelen, elkaar aanraken of een andere vorm van seksueel gedrag vertonen, omdat ze van iemand houden of omdat ze dat prettig vinden.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Ontwikkelingschets

Tussendoelen

Groep 3-4

Het is voor de kinderen duidelijk dat ze een jongen of meisje zijn, wat nieuwsgierigheid met zich meebrengt naar de lichamen van anderen. Dit uit zich vaak in spelletjes als bijvoorbeeld 'doktertje spelen'. Ook blijkt in hun spel dat ze zich steeds meer bezighouden met sekserollen en zich hierbij oriënteren op het rolgedrag van volwassenen (bijvoorbeeld 'vadertje-moedertje').

Langzamerhand ontwikkelen ze een bepaald schaamtegevoel. Ze willen dan niet meer in het openbaar naakt gezien worden. Ook gebruiken ze graag vieze woorden en schuttingtaal.

- Kinderen beseffen dat vriendschappen kunnen verschillen in aspecten als leeftijd, geslacht en belangstelling, maar altijd vertrouwen en respect als basis hebben.
- Kinderen kennen verschillende samenlevingsvormen en weten dat de samenstelling daarvan door verschillende oorzaken kan veranderen.
- Kinderen beseffen dat mensen kussen, strelen, elkaar aanraken of een andere vorm van seksueel gedrag vertonen, omdat ze van iemand houden of omdat ze dat prettig vinden.
- Kinderen weten dat er verschillende gewoonten en opvattingen bestaan over bloot.
- Kinderen kennen de naam en functie van geslachtsorganen en kenmerken van meisjes en jongens.
- Kinderen weten hoe de voortplanting verloopt.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Ontwikkelschets

Tussendoelen

Groep 5-6

Naarmate kinderen ouder worden, komt de sociale ontwikkeling in een stroomversnelling. Er ontstaat een sterke drang om bij een groep te horen. Ze doen dan ook veel om er echt bij te horen. De groep bepaalt wat normaal is en wat niet. Gedrag dat afwijkt, wordt al snel raar gevonden (conformisme).

De kinderen gaan zich steeds sterker identificeren met de eigen sekse. Soms betekent dat ook dat ze zich afzetten tegen de andere sekse. Over het algemeen gaan ze meer dan voorheen vriendschappen aan met seksegenoten. Deze voortgaande ontwikkeling brengt vaak een rijke fantasie over seks van volwassenen met zich mee: hoe ze er uitzien en wat ze met elkaar doen. Vies, eng en stiekem zijn reuze spannend.

- Kinderen beseffen dat ze, om een vriendschap te beginnen, te onderhouden en te stoppen, een aantal dingen moeten kunnen: bijvoorbeeld goed luisteren, assertief zijn, inleven in de ander.
- Kinderen beseffen dat verliefdheid kan verschillen in uitingsvorm, leeftijd en geslacht en welke reacties verliefdheid kan oproepen bij zichzelf en anderen.
- Kinderen beseffen dat liefde kan verschillen in aspecten als uitingsvorm, leeftijd en geslacht. En dat het ervaren van liefde in woord, gebaar en lichamelijk contact een primaire levensbehoefte is van alle mensen.
- Kinderen weten dat iemand verliefd kan worden op een man, een vrouw of beide.
- Kinderen weten dat uitingsvormen van en opvattingen over seks verschillen.
- Kinderen weten wat seksueel misbruik inhoudt en op welke manier ze eventueel om hulp kunnen vragen.
- Kinderen weten hoe de voortplanting verloopt (bevruchting, zwangerschap en geboorte).

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Ontwikkelschets

Tussendoelen

Groep 7-8

Vriendschappen met seksegenoten zijn nog steeds in, maar jongens en meisjes gaan zich meer voor elkaar interesseren: flirten en spannende spelletjes. Kinderen vertonen vaak nog een hoge mate van conformisme. Dit komt vooral tot uiting in een tamelijk stereotiep rolgedrag van jongens en meisjes.

Er ontstaat meer aandacht voor seksualiteit als maatschappelijk verschijnsel. Stimuleren van oudere kinderen kan ook door hen de mogelijkheid te geven anoniem met vragen en problemen naar voren te komen. Bijvoorbeeld met behulp van een 'vragenbus' in de klas. Maar ook door ruimte te scheppen voor een individuele benadering. Bijvoorbeeld leesteksten, individuele werkstukken en opdrachten met anonimiteitwaarborg. Juist in de bovenbouw vraagt de soms grote onzekerheid om extra veiligheid.

Er komt in deze leeftijdsperiode zo veel op hen af: wanneer 'ben' je op iemand; hoe moet je met iemand verking maken en weer uitmaken;

(vervolg op volgende pagina)

- Kinderen beseffen dat verliefdheid kan verschillen in uitingsvorm, leeftijd en geslacht en welke reacties verliefdheid kan oproepen bij zichzelf en anderen.
- Kinderen beseffen dat contact leggen (versieren) en elkaar beter leren kennen belangrijk zijn voor het aangaan van een relatie en dat dat op verschillende manieren kan gebeuren.
- Kinderen zien in hoe sekserollen ontstaan en worden aangeleerd.
- Kinderen weten dat mensen kunnen kiezen voor verschillende relatievormen: samenwonen, trouwen, lat-relatie, man-man, vrouw-vrouw en dat daar door mensen verschillend over gedacht wordt.
- Kinderen weten dat uitingsvormen van en opvattingen over seks verschillen.
- Kinderen weten dat in de media nogal eens een onrealistisch of negatief beeld wordt gegeven van man of vrouw, seksueel gedrag, liefde en relaties en dat de commercie daarbij een rol speelt.
- Kinderen weten wat seksueel misbruik inhoudt en op welke manier ze eventueel om hulp kunnen vragen.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Ontwikkelingschets

Tussendoelen

Groep 7-8

de verwarring van het verliefd worden; de soms nog grotere verwarring van het verliefd worden op iemand van hetzelfde geslacht; de opwinding over en verwarring om de dingen die met je lijf gebeuren. Opvallend hierbij is, dat de lichamelijke ontwikkeling van meisjes sneller verloopt. Langzamerhand dienen zich de eerste puberteitsverschijnselen aan. Soms al in de middenbouw, maar gemiddeld bij meisjes vanaf 10-jarige leeftijd: borstgroei, schaamhaar en menstruatie. Bij jongens vanaf gemiddeld 12-jarige leeftijd: groei van testikels en penis, schaamhaar en zaadlozing. Zowel bij meisjes als jongens bestaan er grote onderlinge verschillen doordat sommige kinderen enkele jaren eerder of later de puberteit binnenstappen. De lichamelijke veranderingen die ze bij zichzelf en bij leeftijdgenoten ontdekken, worden met gemengde gevoelens bekeken. Deze veranderingen wakkeren ook de belangstelling voor het eigen lichaam aan: wat is er leuk aan en wat niet? De vanzelfsprekendheid verdwijnt en er ontstaat vaak onzekerheid. Hierdoor gaan ze zichzelf vergelijken met leeftijdgenoten, maar ook met ideaalbeelden uit de media.

- Kinderen weten hoe de voortplanting verloopt (bevruchting, zwangerschap en geboorte).
- Kinderen weten dat mannen en vrouwen bij seksuele gemeenschap zwangerschap kunnen voorkomen met behulp van voorbehoedmiddelen. En dat niet alle religies het gebruik van voorbehoedmiddelen toestaan.
- Kinderen weten welke veranderingen de puberteit met zich meebrengt en dat veranderingen in de puberteit voor iedereen verschillend verlopen.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Aandachtspunten bij allochtone groepen

Als je lesgeeft in een groep met allochtone kinderen kunnen de volgende aandachtspunten bij het bespreken van relaties en seksualiteit van belang zijn:

Relatie leerkracht - kind

- pas op voor een te grote vrijheid in contact
- openlijke seksuele toespelingen kunnen ongebruikelijk zijn

Relatie kind - kind

- uitpraten kan niet gebruikelijk zijn
- spontane en intieme vriendschappen worden makkelijker aangegaan
- openlijke seksuele toespelingen kunnen niet gebruikelijk zijn

Relatie kind - familie of groep

- uitpraten kan niet gebruikelijk zijn
- familie-, groeps- en verwantschapsverbanden spelen een meer centrale rol in het dagelijks leven
- de normen van de gemeenschap (familie of groep) spelen een sturende rol op het gedrag van het kind, bijvoorbeeld: gemeenschap voor het huwelijk wordt afkeurenswaardig geacht; schaamte staat meer centraal; een ander in verlegenheid brengen is niet gepast; maagdelijkheid bij meisjes is een harde eis
- er kan sprake zijn van behoorlijk onderlinge roddel
- bij overschrijden regels kan men elkaar minder gauw in vertrouwen nemen vanwege mogelijke sancties en angst voor roddel
- sterke sociale controle
- kinderen kunnen individualiteit opgeven voor het groepsbelang, de groepsnorm is meer bepalend voor de inrichting van relaties
- vrijheid in gedrag (relaties en seksualiteit) kan een verstoring van nauw omschreven sociale rollen zijn.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Leerlijnen Relaties en seksualiteit

In het themapakket 'Relaties & seksualiteit' (Van der Doef, Houterman en Latour, 2004) zijn op basis van genoemde ontwikkelingsschetsen leerlijnen geformuleerd, geordend in drie domeinen. Deze helpen bij het verdelen van de aandacht voor relaties en seksualiteit over acht jaar basisonderwijs en welke accenten in de diverse groepen gewenst zijn.

Domein Lichamelijke en emotionele ontwikkeling

Onderbouw

- Ontdekken dat iedereen uniek is met eigen kenmerken, voorkeuren en gevoelens.
- Weten dat er verschillende gewoonten en opvattingen bestaan over bloot.
- Weten dat het aanraken van (bepaalde delen van) hun lichaam positieve en negatieve gevoelens kan oproepen. En dat dergelijke ervaringen bij anderen gelijksoortige gevoelens oproepen.
- Kennen naam en functie van geslachtsorganen en -kenmerken van jongens en meisjes.
- Weten hoe de voortplanting verloopt.

Middenbouw

- Ontdekken dat iedereen uniek is met eigen kenmerken, voorkeuren en gevoelens.
- Weten dat het aanraken van (bepaalde delen van) hun lichaam positieve en negatieve gevoelens kan oproepen. En dat dergelijke ervaringen bij anderen ook gevoelens oproepen.
- Kennen naam en functie van geslachtsorganen en -kenmerken van jongens en meisjes.

Bovenbouw

- Ontdekken dat iedereen uniek is met eigen kenmerken, voorkeuren en gevoelens.
- Weten dat er verschillende gewoonten en opvattingen bestaan over bloot.
- Weten welke veranderingen de puberteit met zich meebrengt en dat veranderingen in de puberteit voor iedereen verschillend verlopen.
- Weten wat zelfbevrediging inhoudt. En realiseren zich dat er verschillen bestaan in praktijk en opvattingen met betrekking tot zelfbevrediging.
- Weten hoe de voortplanting verloopt (bevruchting, zwangerschap en geboorte).

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Leerlijnen Relaties en seksualiteit

Domein Sociale ontwikkeling en relaties

Onderbouw

- Beseffen dat vriendschappen kunnen verschillen in aspecten als leeftijd, geslacht en belangstelling, maar altijd vertrouwen en respect als basis hebben.
- Kennen verschillende samenlevingsvormen en weten dat de samenstelling daarvan door diverse oorzaken kan veranderen.
- Beseffen dat mensen kussen, strelen, elkaar aanraken of een andere vorm van seksueel gedrag vertonen, omdat ze van iemand houden of omdat ze dat prettig vinden.

Middenbouw

- Zien in hoe sekserollen ontstaan en worden aangeleerd.
- Onderkennen vooroordelen en discriminatie.
- Beseffen dat ze, om een vriendschap te beginnen, te onderhouden en te stoppen, een aantal dingen moeten kunnen: goed luisteren, assertief zijn, inleven in de ander, enzovoort.
- Beseffen dat verliefdheid kan verschillen in aspecten als uitingsvorm, leeftijd en geslacht en welke reacties verliefdheid kan oproepen bij zichzelf en anderen.
- Beseffen dat liefde kan verschillen in aspecten als uitingsvorm, leeftijd en geslacht. En dat het ervaren van liefde in woord, gebaar en lichamelijk contact een primaire levensbehoefte van alle mensen is.
- Weten dat iemand aangetrokken kan worden door of verliefd kan worden op een man, een vrouw of beide.
- Weten dat mensen kunnen kiezen voor verschillende relatievormen: samenwonen, trouwen, lat-relatie, man-man, vrouw-vrouw, enzovoort. En dat daar door mensen verschillend over wordt gedacht.
- Kennen verschillende samenlevingsvormen en weten dat de samenstelling daarvan door diverse oorzaken kan veranderen.
- Weten dat uitingsvormen van en opvattingen over seks verschillen.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Leerlijnen Relaties en seksualiteit

Domein Sociale ontwikkeling en relaties

Bovenbouw

- Zien in hoe sekserollen ontstaan en worden aangeleerd.
- Weten dat iemand aangetrokken kan worden door of verliefd kan worden op een man, een vrouw of beide.
- Beseffen dat verliefdheid kan verschillen in aspecten als uitingsvorm, leeftijd en geslacht en welke reacties verliefdheid kan oproepen bij zichzelf en anderen.
- Beseffen dat contact leggen (versieren) en elkaar beter leren kennen belangrijk is voor het aangaan van een relatie en dat dat op verschillende manieren kan gebeuren.
- Weten dat mensen kunnen kiezen voor verschillende relatievormen: samenwonen, trouwen, lat-relatie, man-man, vrouw-vrouw, enzovoort. En dat daar door mensen verschillend over gedacht wordt.
- Weten dat uitingsvormen van en opvattingen over seks verschillen.
- Weten dat in de media nogal eens een onrealistisch of negatief beeld wordt gegeven van man of vrouw, seksueel gedrag, liefde, relaties.
- Weten dat commercie een rol speelt bij seks en daarbij vaak een eenzijdig beeld geeft van man of vrouw, seksueel gedrag, liefde en relaties.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Leerlijnen Relaties en seksualiteit

Domein Seksualiteit en gezondheid

Onderbouw

- Weten hoe ze hun genitalia op een hygiënische manier kunnen verzorgen.
- Weten wat besnijdenis inhoudt en waarom dit gebeurt.
- Weten wat seksueel misbruik inhoudt en op welke manier je eventueel om hulp kunt vragen.

Middenbouw

- Weten wat besnijdenis inhoudt en waarom dit gebeurt.
- Weten wat seksueel misbruik inhoudt en op welke manier je eventueel om hulp kunt vragen.

Bovenbouw

- Weten dat mannen en vrouwen kunnen kiezen of ze wel of geen kinderen willen en wanneer en hoeveel. En dat deze keuze wordt beïnvloed door religie, cultuur, inkomen en persoonlijke wensen.
- Weten dat mannen en vrouwen bij seksuele gemeenschap zwangerschap kunnen voorkomen met behulp van voorbehoedmiddelen. En dat niet alle religies het gebruik van voorbehoedmiddelen toestaan.
- Weten op welke wijze besmetting met het Aidsvirus en ander seksueel overdraagbare aandoeningen kan plaatsvinden.
- Weten hoe ze hun genitalia op een hygiënische manier kunnen verzorgen.
- Weten wat seksueel misbruik inhoudt en op welke manier je eventueel om hulp kunt vragen.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties

In de lessuggesties wordt vaak een beroep gedaan op de luister- en spreekvaardigheid van kinderen. De lessuggesties hebben dan ook een directe en sterke relatie met taalontwikkeling en taalverwerving.

Voor alle lessuggesties, maar met name in groep 7/8 geldt, dat de sfeer in de klas heel veilig moet zijn, willen kinderen over deze onderwerpen kunnen praten.

[Lessuggesties groep 1-2 ►](#)[Lessuggesties groep 5-6 ►](#)[Lessuggesties groep 3-4 ►](#)[Lessuggesties groep 7-8 ►](#)

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 1-2

Lessuggestie 1: Bloot

Bij deze activiteit maken de kinderen kennis met verschillende gewoonten en opvattingen (normen en waarden) rond bloot-zijn. Deze activiteit kun je bijvoorbeeld gebruiken na de eerste gym- of zwemles als er flink gegiecheld wordt bij het omkleden of douchen.

Verhaal: Samen in bad

De vader en moeder van Meike gaan morgen een avondje uit. Meike mag kiezen wat ze wil: of een oppas of bij iemand logeren. Het allerliefste wil ze bij haar vriend Robbie logeren.

De moeder van Robbie vindt het een gezellig idee en iedereen verheugt zich erop. Nog één nachtje slapen en dan is het zover. Meike kan haast niet in slaap komen.

De volgende dag gaat ze na schooltijd met Robbie en zijn moeder mee naar huis. Robbie woont alleen met zijn moeder en zijn grote broer Dick, die al tien is.

Ze mogen nog een hele tijd in de zandbak spelen in Robbie's tuin voordat ze gaan eten.

Na het avondeten wordt het langzaam tijd om naar boven te gaan. Robbie's moeder zegt: 'Kom Meike en Robbie, ik zal vast het bad vol laten lopen, dan kunnen jullie je al gaan uitkleden. Kom maar mee naar boven.' Meike kijkt verbaasd. 'Ik ga 's avonds nooit in bad', zegt ze. 'Wij wel', zegt Robbie, 'kom gauw mee, dan kunnen we nog lang in bad spelen.' Meike aarzelt. Ze is nog nooit met iemand samen in bad geweest. Thuis hebben ze geen bad, alleen een douche. Ze hoeft alleen 's ochtends onder de douche en haar twee broers mogen dan niet in de badkamer. Bij haar thuis gaat iedereen apart in de badkamer en gaat de badkamer op slot als iemand onder de douche staat. Als ze boven komt, staat Robbie al uitgekleded naast het bad te springen. Hij mocht badschuim in het water gieten en er zit al een hoge berg schuim op het water. Robbie stapt in bad en zegt tegen Meike: 'Schiet nou op, het is hartstikke leuk in bad!' Langzaam kleedt Meike zich in een hoek van de badkamer uit. Robbie's moeder komt een paar keer binnen om handdoeken en pyjama's neer te leggen. Meike vindt dat eigenlijk niet leuk. Maar ze durft er niets van te zeggen.

(vervolg op volgende pagina)

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 1-2

Net als ze bloot is, komt Dick, de broer van Robbie, binnen. Meike schaamt zich heel erg en draait zich meteen om. 'Kom nou', roept Robbie ongeduldig. Meike durft zich niet om te draaien zolang Dick nog in de badkamer staat. Robbie's moeder merkt het en zegt tegen Dick: 'Wil jij naar je eigen kamer gaan. Laat deze kinderen maar even alleen.' Ze fluistert tegen Meike: 'Als je liever niet in bad wilt met Robbie, hoeft het niet hoor.' 'Ik wil liever niet', zegt Meike opgelucht.

'Meike is erg moe Robbie, ze gaat vast in bed liggen', zegt ze tegen Robbie, terwijl ze Meike meeneemt naar Robbie's kamer.

Gesprek

Vragen aan de kinderen naar aanleiding van het verhaal:

- Vond Meike het leuk om in bad te gaan met Robbie? Waarom denk je dat?
- Vond Robbie het gewoon dat zijn moeder en zijn grote broer in de badkamer waren toen hij in bad zat? Waarom denk je dat? Vond Meike het ook gewoon? Waarom denk je dat? Wat vind jij ervan?
- Waarom ging Meike niet meer in bad?
- Ga jij thuis wel eens met anderen (broer, zus, ouders) in bad of onder de douche?
- Gebruiken jullie thuis het slot op de badkamerdeur of op de wc?
- Waarom vinden sommige mensen en kinderen het niet fijn als anderen hen in hun blootje zien?
- Vind jij het erg als iemand jou in je blootje ziet? Bij wie vind je het vervelend en bij wie vind je het niet erg?
- Zijn er nog andere plaatsen waar mensen in hun blootje zijn, behalve in bad? Heb jij dat wel eens meegemaakt? Vond je dat leuk of niet leuk?

De bedoeling van deze les is dat kinderen kennismaken met verschillende gewoontes rondom 'bloot zijn'. Elk gezin heeft zijn eigen gewoontes, die kunnen verschillen tussen en binnen verschillende culturen. Heb je kinderen uit een andere cultuur in de groep, laat ze dan vertellen hoe er bij hen thuis over 'bloot zijn' wordt gedacht.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 1-2

Tekenen

Laat de kinderen elkaar omtrekken op een vel behangpapier. Ze mogen kiezen of ze zichzelf daarna met behulp van bijvoorbeeld verf bloot afbeelden of aankleden met bijvoorbeeld stukjes stof of papier.

Prentenboeken

- Blootje spelen. Nannie Kuiper, Leopold, Den Haag, 1989.
- Ik vind jou lief . Sanderijn van der Doef, Ploegma, 1999.

(Uit: Relaties & Seksualiteit)

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 1-2

Lessuggestie 2: Jongen of meisje?

Bij deze activiteit gaan de kinderen op zoek naar uiterlijke verschillen tussen jongens en meisjes. Aanleiding voor deze activiteit kan bijvoorbeeld een opmerking in het kringgesprek zijn over rolgedrag of rolpatronen.

Materiaal: [kopieerblad 1](#) en [kopieerblad 2](#) voor ieder kind.

Puzzel: Verschillen en overeenkomsten

Knip of snij de kopieerbladen in vier gelijke stukken. Geef ieder kind deze stukken en vraag ze van deze acht stukken weer twee tekeningen te maken: een van een jongen en een van een meisje. Laat de voorbeelden van kopieerblad 1 en 2 in de klas hangen.

Gesprek

Praat nu met de kinderen in de kring over uiterlijke verschillen tussen jongens en meisjes.

- Hoe kun je zien of dit een tekening van een jongen is?
- Hoe kun je zien of dit een tekening van een meisje is?
- Hoe kun je zien of Shanna (voorbeeld uit de klas) een meisje is?
- Hoe kun je zien of Paul (voorbeeld uit de klas) een jongen is?

De verschillen die vaak door jonge kinderen worden genoemd, zijn verschillen in haar en kleding. Ook worden wel voorbeelden van bepaald gedrag genoemd dat bij een jongen of een meisje hoort. Ga in op rolbevestigende opmerkingen van kinderen door vragen te stellen als:

- Is iedereen het daarmee eens? Wie denkt daar anders over?
- Hebben alle jongens kort haar?
- Dragen alleen meisjes oorbellen?
- Zijn er ook jongens die met poppen spelen?
- Welke meisjes in de klas spelen ook wel eens met autootjes?

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen**Lessuggesties**

Lessuggesties groep 1-2

Kringactiviteit Lichaamsdelen benoemen

De kinderen zitten allemaal in de kring. Laat zoveel mogelijk lichaamsdelen benoemen. Begin eerst passief:

- Waar zit je hoofd? Je nek? Je hals? Je schouder?

Noem ook wat minder bekende lichaamsdelen, zoals oksel, tepel, dijbeen. En vraag eens naar lichaamsdelen die je niet ziet. Vraag ook naar de geslachtsdelen:

- Waar zit je piemel?
- Hebben meisjes ook een piemel?
- Wat hebben zij dan?

Kies een van de woorden die er genoemd worden voor het vrouwelijk geslachtsdeel. Spreek met de kinderen af hoe het mannelijk geslachtsdeel en hoe het vrouwelijk geslachtsdeel in de klas worden genoemd.

- Waar zit de vagina (of ander gekozen woord)?

Hierna kan dit benoemen ook actief gedaan worden. Neem daarvoor eerst de tekening van de jongen (kopieerblad 2) en wijs een lichaamsdeel aan.

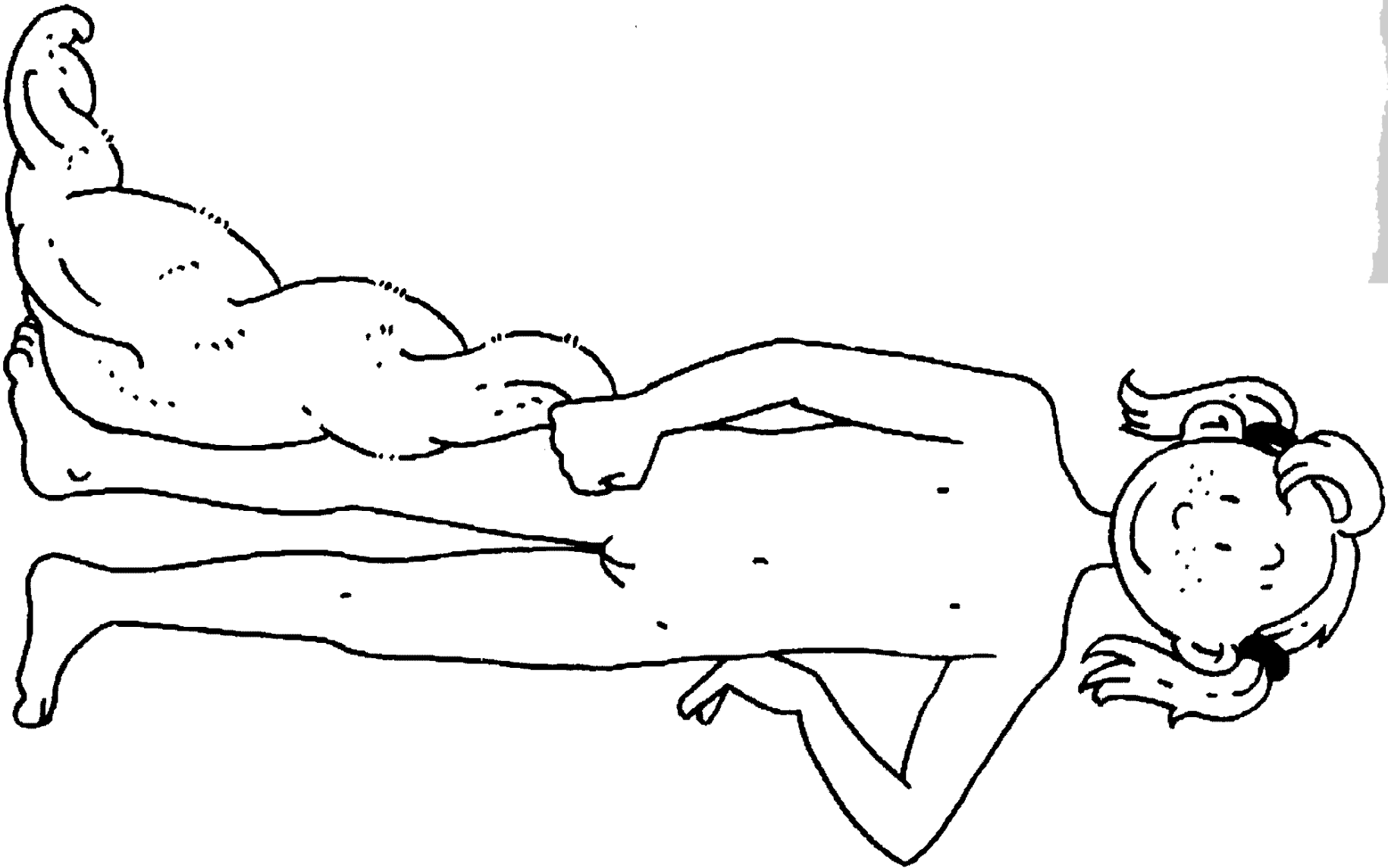
- Hoe noem je dat?

Is het voor sommige kinderen moeilijk om lichaamsdelen van een tekening te benoemen, wijs ze dan bij jezelf aan. Wijs ook de geslachtsdelen op de tekening aan en vraag de kinderen deze te benoemen. Doe daarna hetzelfde met de tekening van het meisje (kopieerblad 1).

(Uit: Relaties & Seksualiteit)

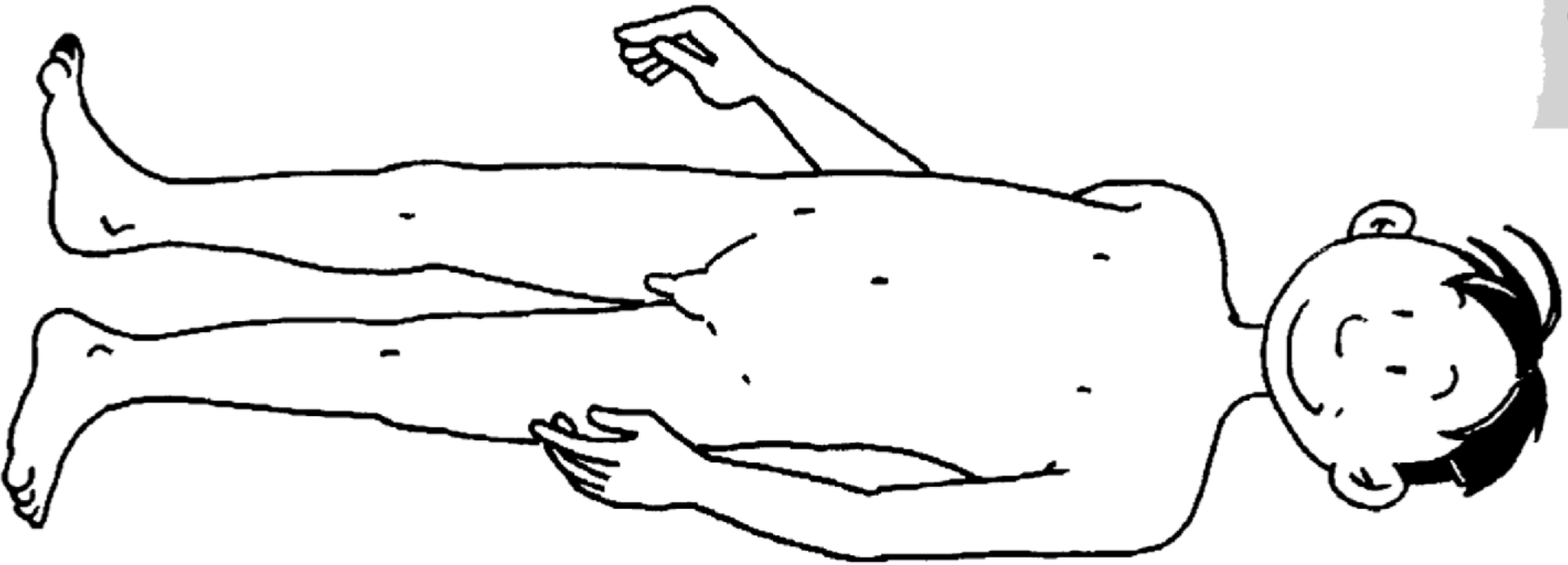

Tongen of meisjes?

Meisje of jongen?

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 3-4

Lessuggestie 1: Hoe ben jij geboren?

De kinderen zijn bij deze activiteit bezig met vragen rond zwangerschap en geboorte.

Deze activiteit is vooral bruikbaar als een van de kinderen een broertje of zusje gaat krijgen, of als een leerkracht zwanger is. In die situaties komen kinderen vaak met allerlei vragen over zwangerschap en geboorte.

Materiaal:

- Meegebrachte foto's van zwangere vrouwen.
- Rietjes om te drinken.
- Enkele kartonnen kokertjes van wc-rollen.

Gesprek: Jij in de buik

Laat de kinderen foto's van hun moeder of van een andere vrouw meenemen toen ze zwanger was. In sommige culturen wordt het maken van een foto van een zwangere vrouw afgeraden. Het zou niet goed zijn. Houdt hier rekening mee. Het betekent dat niet iedereen zo'n foto mee hoeft te nemen. Op de meegebrachte foto's zijn buiken in verschillende maten te zien. Stel vragen als:

- Duurde het nog lang of kort voordat de baby geboren werd?
- Waaraan kun je dat zien?
- Als de baby nog maar heel klein is, kun je dan al iets aan de buik van de moeder zien?

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 3-4

Instructie: Hoe komt een baby in de buik?

Vertel de kinderen de volgende informatie over de bevruchting in moeders buik:

Er kan een baby groeien als een eicel (een heel klein eitje) en een zaadcel (een heel klein zaadje) bij elkaar komen. Een vrouw heeft een eicel in haar buik. En de man heeft zaadcellen in zijn piemel. Hoe kunnen die eicel en zaadcel dan bij elkaar komen? Dat gebeurt als ze met elkaar vrijen. Als twee mensen van elkaar houden, gaan ze vrijen met elkaar. Ze kleden zich uit en gaan bloot tegen elkaar aan liggen. De piemel van de man gaat dan in het gaatje van de vrouw. Dan komen er zaadcellen uit de piemel. Die zwemmen naar de eicel. De eicel zit in de buik van de vrouw. Als de zaadcel bij de eicel komt kan er een baby uit groeien.

Het duurt nog een hele tijd voordat een baby genoeg gegroeid is om geboren te worden. In het begin is hij nog zo klein als een korreltje suiker. Maar daarna gaat het steeds groter groeien. Eerst heeft hij alleen nog maar een hoofdje, een hartje en een rug. Later krijgt hij ook benen, armen, voeten en handjes. Maar hij is nog steeds heel klein. Een baby krijgt te eten en te drinken door de navelstreng. Dat is een slangetje dat naar zijn buik gaat. Het eten komt dus meteen in zijn buik. Hij kan nog niet met zijn mond eten en drinken.

Als de baby nog maar heel klein is, is ook al te zien of het een jongetje of een meisje wordt. Een baby in de buik kan al op zijn duim zuigen, kopje duikelen. Soms gaat hij ook een beetje slapen. Zijn hartje klopt en de dokter luistert daar soms naar met een soort toeter.

De baby hoort ook veel geluiden door de buik heen. En al die tijd blijft hij maar groeien. Hij begon zo klein (wijs het aan met je vingers) en na negen maanden is de baby in de buik al zo groot gegroeid (= ongeveer 55 cm). Laat de kinderen duidelijk zien hoe groot dat is. Dan is hij genoeg gegroeid en kan geboren worden.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 3-4

Gesprek: Wat kan de baby in de buik?

Stel de kinderen vragen over wat een baby in de buik al kan en doet. Bijvoorbeeld:

- Hoe eet en drinkt de baby? Antwoord: Via de navelstreng. Laat kinderen met een rietje drinken, een navelstreng is ook een soort zacht rietje.
- Wat doet de baby in de buik? Antwoord: Kopje duikelen, op zijn duim zuigen, met de armen en benen bewegen en schoppen, slikken en met zijn ogen knipperen. Laat de kinderen als een baby kopje duikelen, op hun duim zuigen, met hun armen en benen schoppen, slikken en met de ogen knipperen.

Het hartje van de baby klopt en dat kun je soms door de buikwand horen. Hoe is het om een hartje te horen kloppen. Laat de kinderen bij elkaar luisteren naar elkaars hart. Ze kunnen met hun oor tegen de borstkas van een ander kind luisteren. Ze kunnen ook het kartonnen rolletje van een wc-rol gebruiken om te luisteren.

Instructie: Hoe ben je geboren?

Vraag aan de kinderen of ze weten hoe ze geboren zijn. Geef ze eerst de gelegenheid elkaar te vertellen wat ze al weten over de geboorte. En laat hen dan op elkaars verhalen reageren.

Vertel dan dat de meeste baby's door de vagina van de moeder geboren worden. Eerst heeft ze pijn in haar buik, dat zijn weeën, die zorgen ervoor dat de baby zachtjes naar buiten wordt geduwd. Een moeder moet dan hard drukken, persen heet dat. Dan komt de baby na uren op de wereld. Eerst komt het hoofdje door de vagina van de moeder naar buiten, daarna de schouders en dan de rest.

Sommige baby's worden door een keizersnee geboren. Dan maakt de dokter een opening in de buik van de moeder en haalt de baby door deze opening uit de buik. Niet elke baby wordt even gemakkelijk geboren. Soms wordt een baby veel te vroeg geboren, dan is hij nog niet genoeg gegroeid. Hij moet dan verder groeien in een couveuse. Dat is een glazen bak waarin het lekker warm is, een soort namaakbuik.

Het gebeurt ook wel eens dat er een gehandicapt kindje wordt geboren. Dat is een kindje dat later misschien niet zo goed kan lopen, of zien, of horen, of niet op dezelfde manier kan denken als jullie. De kinderen kunnen thuis vragen hoe zij zijn geboren.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen**Lessuggesties**

Lessuggesties groep 3-4

Doe-activiteit

Vraag de kinderen een babyfoto van thuis mee te nemen. Liefst een foto van zo kort mogelijk na de geboorte.

Hang de babyfoto's op in de klas.

Vraag de kinderen ook iets mee te nemen van thuis dat van hen was toen ze nog een baby waren. Bijvoorbeeld: de eerste knuffel, een speen, het eerste babyhemdje, babysokjes, een rammelaar, enzovoort. De voorwerpen kunnen opgehangen worden bij de baby-foto van elk kind.

Prentenboeken

- Kunnen papa's ook kindjes krijgen? Sylvia Schneider/ Clara Suetens, Deltas, 2003.
- Een baby'tje op komst. William Sears e.a., Deltas, 2003.
- Waar kom ik vandaan? Peter Gayle, Tirion, 1987. Bij dit boek is ook een video beschikbaar.
- De baby uit de bloemkool. Detty Verreydt, Lannoo, 2003.
- Geboren worden. Lennart Nillson, Ploegsma, 1991.
- Hallo baby. Carry Slee, Van Holkema & Warendorf, 1992.
- Ik vind jou lief. Sanderijn van der Doef, Ploegsma, 1997.
- Wat heb jij daar op je buik? Jutta Langreuter en Andrea Hebrock, Cyclone, 2000.

(Uit: Relaties & seksualiteit)

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen**Lessuggesties**

Lessuggesties groep 3-4

Lessuggestie 2: Vriendschap en houden van

Bij deze activiteit verkennen de kinderen begrippen als vriendschap en houden van. Hierbij gaat het vooral om de invulling die de kinderen hieraan geven en het belang van dit soort relaties.

Gesprek: Vriendjes en vriendinnetjes

De kinderen zitten in de kring. Vertel over jezelf. Vertel over iemand die je lief/aardig vindt en waarom. Of lees een stukje voor uit een boek waar vriendschap een belangrijke rol speelt, bijvoorbeeld 'Jip en Janneke' van Annie M.G. Schmidt. Nodig daarna de kinderen uit om hetzelfde te doen. Besteed ook aandacht aan verschillen tussen vriendschap met een jongen of met een meisje. Vragen:

- Waarom vind je iemand lief/aardig?
- Waarom is iemand je vriend?
- Vertel eens wat meer over je vriend.
- Waarom vind je je vriendje lief/aardig?
- Wat vindt je vriendje lief/aardig aan jou?
- Wat doen jullie samen het liefst?
- Wanneer is je vriendje niet aardig?
- Wat doe je met een jongensvriendje en wat doe je met een meisjesvriendje?

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen**Lessuggesties**

Lessuggesties groep 3-4

Gesprek: Familierelaties en het gevoel van houden van

Ga met de kinderen na welke relaties belangrijk voor ze zijn. Bijvoorbeeld: familieleden als vader, moeder, broer, zus, opa en oma. Vragen die hierbij gesteld kunnen worden zijn:

- Van welke mensen hou je veel?
- Waarom vind je je vader, moeder, broer, of zus lief/aardig?
- Is dat ook wel eens anders?
- Wat betekenen deze mensen voor je?
- Wat betekenen jij voor hen?
- Wat doe je samen en wat is leuk samen?
- Waar kun je elkaar mee helpen?
- Wie brengt je weg of haalt je op?
- Wie zorgt voor je of past op je?

Prentenboeken

- Aller-allerbeste vrienden. Doortje Hanning, Leopold, 2000.
- Argus. Detty Verheydt en Tine Vercruysse, De Eenhoorn, 2001.
- Ik vind jou lief. Sanderijn van der Doef, Ploegsma, 1997.
- Kikker en pad zijn vrienden. Arnold Lobol, Ploegsma, 1997.
- Kikker is verliefd. Max Velthuijs, Leopold, 1990.
- Raad eens hoeveel ik van je hou? Sam McBratney en Anita Jeram, Lemniscaat, 1998.
- Oh, oh, wat een vriend!, Vera de Backker, Zwijsen, 1993.

(Uit: Relaties & seksualiteit)

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 3-4

Lessuggestie 3: Prettige en niet prettige aanrakingen

Bij deze activiteit zijn de kinderen actief bezig met ervaringen, gevoelens en mogelijke reacties rond verschillende vormen van aanraken en aangeraakt worden.

Materiaal: Blinddoek

Drama

Alle kinderen zitten in de kring. Beeld telkens samen met een kind een van de onderstaande situaties uit. Neem zelf de rol van de volwassene of het kind dat het initiatief neemt. Laat de medespeler hierop reageren. Niet alle kinderen durven mee te doen, zeker niet in het begin. Forceer geen deelname. Stel na afloop vragen over de gespeelde situatie. Situaties:

- Je helpt oma in de keuken met het klaarmaken van een toetje. Het wordt een feestelijk toetje. Oma is er erg over tevreden en knijpt je in de wang.
- Je zit samen met je moeder op het strand van een ijsje te genieten. Het is een heerlijk dagje uit. Je moeder kietelt je op je rug.
- Je gaat met de tram mee. Het is druk. Je kunt niet naast je moeder zitten. Er is nog een zitplaats achter je moeder vrij. Je zit naast een meneer. Na een tijdje legt die man een hand op je been.
- Je komt op school en vertelt aan je vriendje dat jullie hond heel erg ziek is. Je vriendje slaat een arm om je heen.
- Vandaag is opa jarig en je hebt je beste kleren aangetrokken. Je moeder geeft nog wat extra aandacht aan je haar, bekijkt je nog eens van alle kanten en geeft je een zoen op je wang.
- Je bent gezellig buiten in de zandbak aan het spelen met een klasgenoot. Jullie hebben samen veel plezier. Je klasgenoot geeft je een zoen op je wang.
- In het zwembad zit je op de glijbaan klaar om eraf te glijden. Achter je komt een kind (of man) dicht tegen je aan zitten.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen**Lessuggesties**

Lessuggesties groep 3-4

Stel na elke situatie vragen als:

- Vond je het prettig toen dat gebeurde of niet?
- Wie heeft er wel eens zoiets meegemaakt? Vertel eens.
- Wie zou er anders reageren? Laat maar eens zien.

Doe-activiteit: Blindemannetje

Een kind is geblinddoekt, een ander kind niet. Het geblinddoekte kind krijgt opdracht het andere kind aan te raken alsof hij/zij het erg lief vindt. Daarna alsof hij/zij het een beetje aardig en vervolgens helemaal niet aardig vindt. Praat even met de kinderen na hoe ze het vonden om de ander aan te raken en om aangeraakt te worden. Laat ook de toeschouwers reageren. Zouden zij het ook zo doen of anders? Geef nu anderen de kans. Kinderen die niet aangeraakt willen worden, hoeven uiteraard niet mee te doen, wel als publiek.

(Uit: Relaties & seksualiteit)

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen**Lessuggesties**

Lessuggesties groep 5-6

Lessuggestie 1: Jongens en meisjes

Bij deze activiteit gaan de kinderen op zoek naar uiterlijke verschillen tussen jongens en meisjes en de functie daarvan.

Materiaal: [Kopieerblad 3](#) en [kopieerblad 4](#) voor ieder kind

Schrijfofdracht: Synoniemspel

Hoe kun je aan de buitenkant zien of iemand een jongen of een meisje is?

Laat de kinderen op kopieerblad 3 (een blote jongen) en 4 (een bloot meisje) de uiterlijke geslachtskenmerken van een jongen en een meisje opschrijven:

- Wat zie je bij een meisje/jongen aan de buitenkant van haar/zijn lichaam? Noem dingen die je bij een jongen/meisje niet ziet (Bijvoorbeeld: borsten, vagina, piemel, ballen, balzak, schaamhaar).

Nodig ze uit zoveel mogelijk synoniemen op te schrijven:

- Welke namen weet je nog meer? Schrijf ze allemaal op.

Nodig meertalige kinderen uit de namen ook in hun moedertaal op te schrijven. Ook bij deze activiteit is het belangrijk dat de groepjes uit kinderen van hetzelfde geslacht bestaan.

Bespreek na afloop de resultaten:

- Wat zie je aan de buitenkant bij een meisje/jongen?
- Welke namen hebben jullie daarvoor gevonden?

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 5-6

Schrijf de gevonden synoniemen op het bord. Alle namen zijn goed, iedereen heeft daarvoor zijn eigen woorden. Spreek nu met de kinderen af welke woorden in de klas gebruikt kunnen worden en welke woorden nu even leuk zijn om te horen, maar in het vervolg niet meer geaccepteerd worden:

"Ik wil met jullie iets afspreken. We zullen nog wel vaker over het mannelijk of het vrouwelijk geslachtsdeel praten in de les. Laten we twee woorden uitkiezen die we in het vervolg kunnen gebruiken voor het mannelijk en voor het vrouwelijk geslachtsdeel. Ik stel voor om 'piemel' te gebruiken als we het over het mannelijk geslachtsdeel hebben. Is iedereen het daarmee eens of heeft iemand een ander voorstel? Laten we 'vagina' gebruiken als we het over het vrouwelijk geslachtsdeel praten. Vinden jullie dat een goed woord?"

Kinderboeken

- Over baby's en zo en waar ze vandaan komen. Robbie H. Harris, Gottmer, 1999.
- Haar op gekke plekken. Babette Cole, Lemniscaat, 1999.
- Ben jij ook op mij? Sanderijn van der Doef, Ploegsma, 1995.

(Uit: Relaties & seksualiteit)

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 5-6

Lessuggestie 2: Gezocht: een vriend

Bij deze activiteit houden de kinderen zich bezig met de vraag hoe je vriend/vriendin van iemand kunt worden.

Materiaal: [Kopieerblad 5](#) voor ieder kind

Verhaal

Lees het volgende verhaal in de klas voor:

Emma is met haar ouders op vakantie in een bungalowpark. Ze blijven twee weken. Het is er erg leuk vindt Emma: een mooi zwembad, een grote speeltuin en een zandbak. Emma gaat meteen de eerste dag op haar fiets, die mee is op vakantie, naar de speeltuin. Daar zijn al een heleboel kinderen aan het spelen. Ze zou graag een vriendin willen. Dan hoeft ze tenminste niet meer alleen naar de speeltuin.

Daar ziet ze een aardig meisje bij de schommel staan. Maar Emma durft er niet naar toe.

Het andere meisje heeft haar ook gezien, maar blijft bij de schommel staan.

Ze is ook verlegen, denkt Emma. Ik durf niets te doen, maar als ik niets doe, krijg ik geen vriendin. Wat moet ik doen?

Gesprek

Vraag de kinderen in de klas of ze ook wel eens zo'n situatie hebben meegemaakt. Wat deden ze toen? Zouden ze dat Emma nu ook aanraden te doen? Of hebben ze andere suggesties?

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen**Lessuggesties**

Lessuggesties groep 5-6

Doe-activiteit: Advertentie

Laat de kinderen nu individueel een advertentie maken, waarin ze een vriend of vriendin zoeken. Op kopieerblad 9 staan enkele suggesties waaraan ze moeten denken. Zoals: leeftijd, hobby's en belangrijke eigenschappen. Laat ze als afzender een nummer vermelden. Het nummer is alleen bekend bij jou. Na afloop mogen de advertenties in de klas opgehangen worden. Kinderen die een leuke advertentie zien hangen, mogen er op reageren. In de reactie moet het nummer van de advertentie vermeld worden. Het is niet verplicht te reageren en het hoeft ook niet ter plekke. Zo zijn kinderen geen uitzondering als ze geen reactie krijgen op hun advertentie.

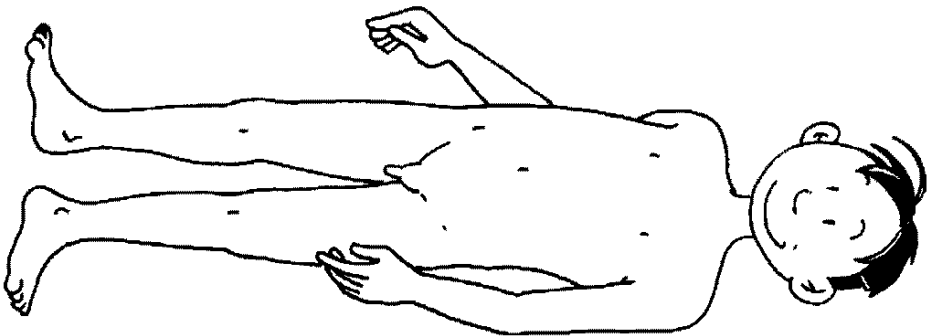
Kinderboeken

- Ik+jij= wij. Marja Baseler, House of Books B.V., 2002.
- De beste vrienden. Henk Hokke, Fontein, 2001.

(Uit: Relaties & seksualiteit)

Jongens

Wat zie je bij een jongen aan de buitenkant van zijn lichaam? Noem dingen die je bij een meisje niet ziet.

1

.....

Welke namen weet je nog meer?

.....

2

.....

Welke namen weet je nog meer?

.....

3

.....

Welke namen weet je nog meer?

.....

Waar dient het voor?

1

.....

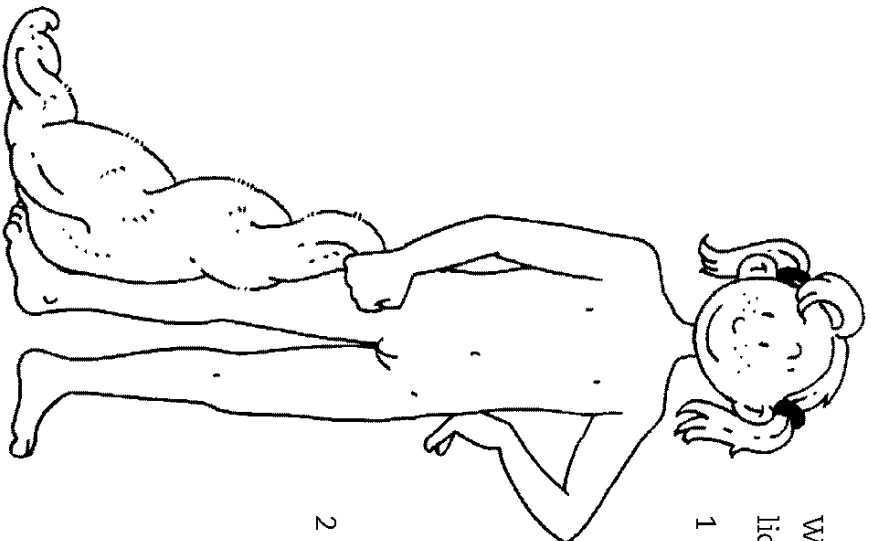
2

.....

3

.....

Meisje

Wat zie je bij een meisje aan de buitenkant van haar lichaam? Noem dingen die je bij een jongen niet ziet.

1

Welke namen weet je nog meer?

2

Welke namen weet je nog meer?

3

Welke namen weet je nog meer?

Waar dient het voor?

1

2

3

Gezocht: een vriend

Schrijf eerst op welke eigenschappen je belangrijk vindt voor een goede vriend of vriendin: (bijvoorbeeld: leeftijd, jongen of meisje, houdt van voetballen, houdt van Barbies; een vriend(in) pest mij niet, zal me niet uitlachen, ziet er leuk uit, is niet bazig, houdt van dieren, zal me helpen als ik dat vraag, enzovoort).

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6

Maak nu een advertentie zoals je die wel eens in de supermarkt ziet hangen of in de krant ziet staan. Je schrijft er boven: Gezocht een vriend (of een vriendin). Als afzender schrijf je niet je naam op, maar een nummer. Hieronder zie je een voorbeeld van een advertentie. Zo zou je hem kunnen maken. Je kunt hem natuurlijk ook mooi versieren, dan zul je misschien eerder antwoord krijgen.

Gezocht: een vriend

Welke jongen van 9 of 10 jaar wil mijn vriend worden. Ik houd van voetballen, t.v.-kijken (Studio Sport) en strips lezen. Ik spaar schelpen en modelautootjes.

Als je mijn vriend wil worden, kunnen we samen voetballen en laten we elkaar niet in de steek.

Ik hou niet van pesten en ook niet van worden.

Schrijf een antwoord naar groep vijf, nummer 14.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 7-8

Lessuggestie 1: Bloot

De bedoeling van deze activiteit is dat de kinderen zich bewust worden dat er verschillende opvattingen bestaan over bloot zijn en dat schaamtegevoelens over bloot gewoon zijn.

Niet voor elk kind is het onderwerp 'bloot zijn' een gewoon onderwerp. In sommige gezinnen en culturen bijvoorbeeld is het voor vrouwen en meisjes 'niet netjes' om een deel van het lichaam (of zelfs hun hoofd) te ontbloten. Houd hier in de nabespreking rekening mee.

Materiaal: [Kopieerblad 6](#) voor ieder kind

Verhaal: De verdwenen handdoek

'Op donderdag heeft groep 8 gym. Na het gymmen moet iedereen douchen. Omdat er maar één doucheruimte is met vier douchehokjes gaan de jongens en meisjes om de beurt douchen. Vandaag zijn eerst de jongens aan de beurt en daarna de meisjes. De doucheruimte is naast de kleedkamer. De jongens moeten een beetje opschieten na het douchen. Als de meisjes komen, wil gymleraar Steef dat de jongens klaar zijn, anders wordt het te vol in de kleedkamer. Justin staat als laatste onder de douche. Zijn handdoek hangt over de douchedeur en zijn gymspullen liggen op een stapeltje op de grond. Hij staat luid te zingen. Steef heeft al drie keer gezegd dat hij moet opschieten, want de meeste jongens zijn al klaar en terug naar hun klas. Maar als brutaalste jongen van de klas heeft hij altijd een antwoord klaar en zegt dat de meisjes dan maar even op hem moeten wachten. Twee meisje, die staan te wachten, horen dat en besluiten Justin een lesje te leren. Heel zachtjes sluipen zij de doucheruimte in. Justin hoort niets, want hij staat nog steeds luidkeels te zingen. Ze nemen zijn gymspullen van de grond en trekken dan in één ruk zijn handdoek van de douchedeur af. Vlug nemen ze alles mee naar de kleedruimte. Tegen de rest van de meisjes, die op de gang staan te wachten, zeggen ze dat ze al binnen mogen komen. Intussen staat Justin verontwaardigd te schreeuwen, want dat van die handdoek heeft hij natuurlijk gemerkt. 'Kom maar naar de kleedkamer', roepen de meisjes, 'al je spullen liggen hier!'

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 7-8

Wat moet hij doen? Zich niets van de meisjes aantrekken en gewoon naar de kleedkamer lopen om zijn spullen te halen? Wat zou jij doen als je Justin was?

Kringgesprek

Stel eerst de jongens de vraag wat zij zouden doen. Daarna aan de meisjes als hen dat zou overkomen. Ga hier verder op door met vragen als:

- Schaam je je wel eens als anderen je in je blootje zien?
- Wie mag jou wel en wie mag jou niet in je blootje zien, vind je?
- Heb je een ander wel eens in zijn/haar blootje gezien?
- Hoe vond je dat?

Voor kinderen die volgens culturele gewoonten geen lichaamsdelen (waaronder het hoofd) mogen ontbloten, zijn deze vragen moeilijk te beantwoorden. Geef ze de gelegenheid om te vertellen wat precies de regels zijn en hoe ze daar zelf over denken.

Schrijfo opdracht: Bloot of niet bloot

Iedereen beschrijft op het kopieerblad een aantal situaties waarin hij/zij het gewoon vindt bloot te zijn. En een aantal situaties waarin hij/zij nooit bloot zou durven of willen zijn (maar anderen dat wel doen, bijvoorbeeld op het naaktstrand).

In de nabespreking hoeft niet iedereen op te noemen wat hij/zij heeft opgeschreven, want dat kan voor sommige kinderen niet prettig zijn. Begin zelf met een voorbeeld. En laat dan reacties komen.

Bij deze opdracht geldt dezelfde opmerking als hierboven in de nabespreking is genoemd.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 7-8

Kinderboeken

- Ben jij ook op mij? Sanderijn van der Doef, Uitgeverij Ploegsma, 2003.
- Seks en zo. Robbie H. Harris, Gottmer/H.J.W. Becht, 2003.

(Uit: Relaties & seksualiteit)

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 7-8

Lessuggestie 2: Ik verander in de puberteit

In deze les lezen de kinderen over hoe hun lichaam in de puberteit gaat veranderen. Aan de hand van tekst wordt er met de kinderen gesproken over lichamelijke veranderingen en over de gevoelens die daarmee gepaard gaan (borstontwikkeling, haargroei, eerste zaadlozing, menstruatie, masturbatie, vrijen, geslachtsgemeenschap, bevruchting, zwangerschap, en dergelijke).

Materiaal: [Kopieerblad 7](#) (over meisjes) en [kopieerblad 8](#) (over jongens)

NB: Kopieer de bladen zodanig (tweezijdig, speciaal binden op korte zijde) dat er een A5 boekje van te vouwen is.

Gesprek

Hiervoor kun je de volgende vraag op het bord schrijven: Hoe zal mijn lichaam de komende tijd veranderen? De vraag wordt besproken in de kring. Giechelen is vaak onvermijdelijk met zulke onderwerpen, maar laat je niets wijsmaken: de kinderen horen wel degelijk wat er gezegd wordt!

Begin bijvoorbeeld als volgt: Misschien hebben jullie je eigen lichaam wel eens bekeken. Hebben jullie ook wel eens het lichaam van oudere jongens en meisjes, van mannen en vrouwen gezien, bijvoorbeeld in het zwembad of in de film? Die zien er wel wat anders uit. Veel groter en sterker. Mannen hebben een baard of scheren zich. Vrouwen hebben borsten. Zo'n lichaam krijg jij ook. Misschien verandert je lichaam nu al. Als dat zo is, heb je vast wel eens gedacht: Hé, wat gebeurt er met mijn lichaam? Niks geheimzinnigs hoor. Maar het is wel handig, als je er wat meer over weet. Je zult niet alleen aan de buitenkant veranderen, maar ook aan de binnenkant. Daarom krijgen jullie straks allemaal twee kopieerbladen, waarop je kunt lezen wat je kunt verwachten. Van de kopieerbladen kun je een boekje maken. Het ene kopieerblad gaat vooral over de veranderingen bij een meisje en het andere vooral over de veranderingen bij een jongen. Je krijgt ze allebei te lezen.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 7-8

Je moet de bladen maar eens op je gemak lezen. Dat mag op school, maar je mag het ook meenemen naar huis. Als je iets niet snapt of als je wat meer wilt weten, dan kun je dat op een briefje schrijven, hier of thuis, en in deze 'brievenbus' stoppen. Je mag je naam eronder zetten, maar dat hoeft niet. Volgende week maak ik de brievenbus open en dan zal ik mijn best doen om alle vragen zo goed mogelijk te beantwoorden. Nu krijgen alle kinderen kopieerblad 7 en kopieerblad 8.

NB: Op de kopieerbladen staan tekeningen van blote jongens en meisjes. Hou als leerkracht rekening met het feit dat sommige kinderen, met name sommige allochtone kinderen, moeite kunnen hebben met dergelijke illustraties. Maak duidelijk dat de kopieerbladen niet naar huis meegenomen hoeven te worden en dat ze gewoon op school bewaard mogen worden.

Kinderboeken

- Ben jij ook op mij? Sanderijn van der Doef, Ploegsma 1995.
- Het puberboek. Sanderijn van der Doef, Ploegsma 2004.
- Zoek de verschillen. Over verschillen tussen jongens en meisjes . Martine Delfos, Pereboom, 1998.
- Een vrolijke drukte. Over menstruatie. Martine Delfos, Pereboom, 1998.
- Zin in jezelf. Over masturbatie. Martine Delfos, Pereboom, 1998.
- Vrijen met jezelf. Jos Lammers, Van Goor, 1992.
- Kop en staart. Over zaadlozing. Martine Delfos, Pereboom, 1998.
- Hoe overleef ik mezelf? Francine van Oomen, Unieboek, 2002.

(Uit: Relaties & seksualiteit)

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 7-8

Lessuggestie 3: Vriendschap en verliefdheid

De kinderen praten over verschillen (en overeenkomsten) tussen vriendschap en verliefdheid. En ze praten over gevoelens die bij verliefdheid horen.

Materiaal: [Kopieerblad 9](#) (voor ieder groepje één)

Woordster

Teken op het bord twee cirkels. Zet in de ene cirkel 'verliefdheid' in de andere cirkel 'vriendschap'. De kinderen mogen woorden roepen die ze bij een cirkel vinden passen. Woorden die te maken hebben met gevoelens, feiten, gedrag, enzovoort, alles wat in ze opkomt. Schrijf de woorden die de kinderen noemen rond de cirkel waar het woord bij hoort.

Wordt het voor de kinderen duidelijk wat het verschil tussen vriendschap en verliefdheid is?

Duidelijk moet ook worden dat vriendschap en verliefdheid een aantal overeenkomsten hebben.

Schrijfpdracht: Deskundige op een website

Op kopieerblad 9 staan enkele vragen over verliefdheid.

In groepjes van vier bespreken de kinderen welke antwoorden je op de vragen kunt geven als je bij de site van dokterdokter.nl (of een andere site) werkt.

► Relaties en seksualiteit

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen**Lessuggesties**

Lessuggesties groep 7-8

Drama

Daarna worden een aantal van deze vragen en antwoorden gespeeld voor de klas. Uit een groepje speelt steeds een kind de vragensteller en een kind een medewerker van een website. Andere groepen vullen aan met suggesties of met commentaar.

Ook bij deze les kun je gebruik maken van het videopakket van Teleac/NOT 'Het Liefdespaleis'.

Kinderboeken

- Het puberboek . Sanderijn van der Doef, Ploegsma, 2004.
- Seks en zo. Robbie H. Harris, Gottmer/H.J.W. Becht, 2003.
- Zoenen. Haye van der Heyden, Leopold, 2003.
- Kusjes. Haye van der Heyden, Leopold, 2003.
- Hoe overleef ik een gebroken hart? Francine Oomen, Unieboek, 2003.
- Hoe overleef ik mijn eerste zoen? Francine Oomen, Unieboek, 2001.
- De verboden vriend. Haye van der Heyden, Leopold, 2001.

(Uit: Relaties & seksualiteit)

Bloot

Ik vind het gewoon om bloot te zijn als ik:

1

.....

2

.....

3

.....

4

.....

Ik wil niet bloot zijn als ik:

1

.....

2

.....

3

.....

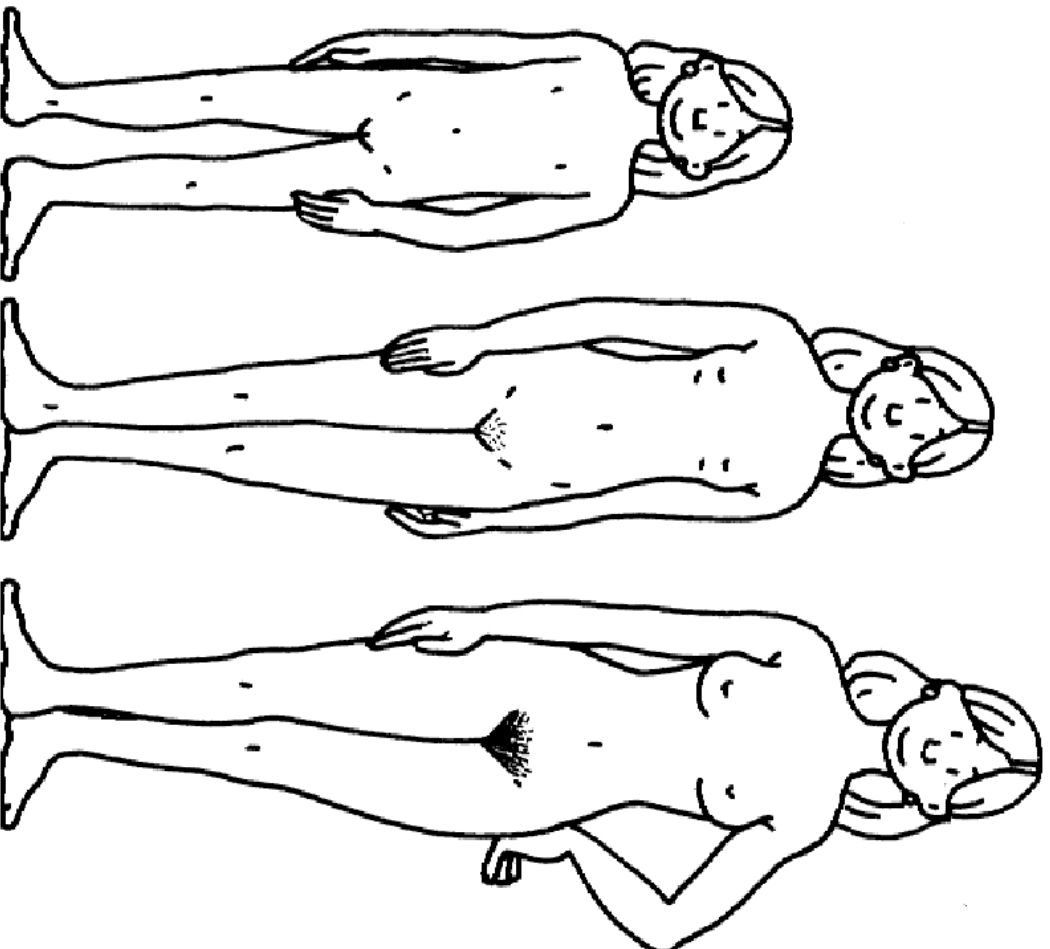
4

.....

Zo verandert een meisje in de puberteit

De puberteit is de periode in je leven waarin je gaat veranderen van een kind in een volwassene. Dat gebeurt niet zomaar in een week of in een maand. Nee, dat gaat heel langzaam zodat jij, maar ook je ouders er stap voor stap aan kunnen wennen. De puberteit begint bij heel veel meisjes rond het tiende jaar en duurt wel tot het achttiende jaar. Maar het kan ook korter of soms langer duren.

In de puberteit gaat je lichaam veranderen. Wat gebeurt er allemaal?

Hoe lang duurt het?

De meeste meisjes zijn 5 tot 7 dagen ongesteld. Daarna is het over en duurt het weer 3 tot 5 weken voor je weer ongesteld bent.

Wat kun je doen?

Zodra je wat bloed in je onderbroek ziet, gebruik je een maandverband. Dat koop je bij de supermarkt of de drogist. Ze zijn er in alle soorten en maten. Om de paar uur doe je weer een nieuw maandverbandje in je onderbroek. Het oude gooi je weg in de prullebak (wikkel er een w.c.-papiertje omheen), nooit in de w.c.

In plaats van maandverband kun je ook een tampon gebruiken. Een tampon is een pluk watten dat samengeperst is tot een klein staafje zo groot als je duim. Dat staafje duw je in je vagina. Daar vult het zich met menstruatiebloed. Aan één uiteinde van de tampon zit een touwtje. Daarmee trek je de tampon na gebruik weer uit je vagina. Als je voorzichtig trekt kan het touwtje niet breken. Ook een tampon mag je nooit na gebruik in de wc weggoien.

Wees voorbereid

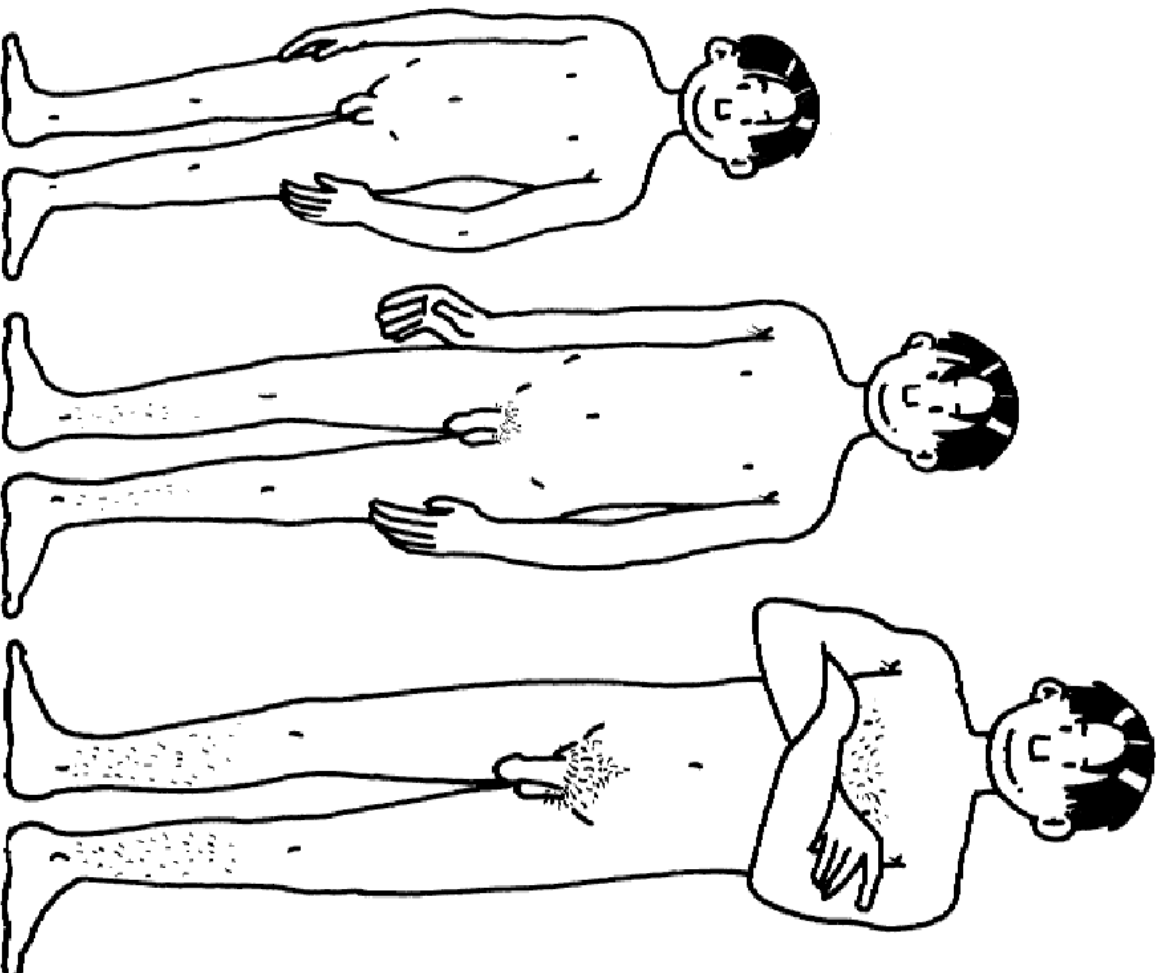
Neem altijd een maandverband of tampon mee in je schooltas, zo ben je voorbereid. Je weet nooit precies wanneer het komt.

(Uit: *De pubergids voor meisjes*, NIGZ, 2004.)

Zo verandert een jongen in de puberteit

De puberteit is de periode in je leven waarin je gaat veranderen van een kind in een volwassene. Dat gebeurt niet zomaar in een week of in een maand. Nee, dat gaat heel langzaam zodat jij, maar ook je ouders er stap voor stap aan kunnen wennen. De puberteit begint bij heel veel jongens rond het twaalfde jaar en duurt wel tot het achttiende jaar. Maar het kan ook korter of soms langer duren.

In de puberteit gaat je lichaam veranderen. Wat gebeurt er allemaal?

Vriendschap en verliefdheid

Vraag 1

'Ik ben verliefd op een jongen uit mijn klas en ik wil best verkering met hem. Hij heeft alleen al een tijdje verkering met een meisje uit een andere klas. Ik heb al tegen iedereen gezegd dat dat een heel stom meisje is. Wat kan ik nog verder doen om verkering met die jongen te krijgen?'

Vraag 2

'Ik ben een jongen van 10 jaar en ik wil best verkering met een meisje uit mijn klas. Nu heb ik dat een keer tegen haar vriendin gezegd, maar wel als een geheim. Ik wilde niet dat ze dat tegen dat meisje zou zeggen. Toch heeft ze dat gedaan. Ik ben daar heel erg boos over. Maar zij zegt dat het juist goed is dat ze dat gedaan heeft. Want nu weet dat meisje het tenminste en die wil ook wel verkering. Maar stel je voor dat ze geen verkering wou, dan was het toch een rotstreek geweest?'

Vraag 3

'Ik heb een beste vriendin, Tamara. We doen heel veel samen en vertellen elkaar ook alles. Vorige week kreeg ze op het schoolplein ruzie met een van de andere meisjes uit onze klas. Alle meisjes begonnen zich ermee te bemoeien. Ik stond er ook bij en Tamara wilde dat ik partij voor haar trok. Maar eerlijk gezegd wilde ik niet, dat ik daardoor ook ruzie met de andere meisjes uit de klas kreeg. Bovendien vond ik dat ze stom deed en geen gelijk had. Nu is ze ontzettend boos op me, omdat ik haar in de steek heb gelaten in het bijzijn van iedereen. Heeft ze gelijk?'

Vraag 4

'Ik ben een jongen van 12 jaar en heb gemerkt dat ik soms verliefd word op jongens. Ik heb het verteld aan mijn allerbeste vriend. Maar ik heb hem ook gezegd dat ik niet verliefd ben op hem. Hij blijft gewoon mijn allerbeste vriend. Sindsdien ontloopt hij me en doet minder aardig. Hij voetbalt nu vaker met andere jongens dan met mij. Ik dacht dat ik ook zijn beste vriend was. Zo doe je toch niet als vrienden?'

► Waarden en normen

Aanpak

Ontwikkeling en tussendoelen

Lessuggesties

Waarden en normen

Waarden en normen zijn belangrijk omdat ze richting geven aan ons bestaan: ze beïnvloeden ons doen en laten, ons zelfbeeld en zelfvertrouwen, onze relaties met anderen.

Vaak zijn we ons nauwelijks bewust, dat we waarden en normen hanteren. Laat staan dat we ons realiseren welke waarden en normen we hanteren. Om meer greep te krijgen op ons eigen gedrag en dat van anderen, is het belangrijk dat we ons realiseren welke waarden en normen erachter steken.

Voortdurend toetsen we ons eigen en andermans doen en laten aan waarden en normen. Welke waarden en normen dat zijn, hangt van veel factoren af, bijvoorbeeld: opvoeding, levensbeschouwing, levenservaring en levensomstandigheden.

Het is niet verwonderlijk dat normen en waarden waarmee kinderen worden geconfronteerd, nogal eens met elkaar in strijd zijn: wat thuis mag, mag niet altijd ook op school of omgekeerd. En wat moet je doen, als je tegelijkertijd eerlijk moet zijn en ook je vriendinnetje niet wil verraden? Kinderen komen daardoor soms in de knoei.

Kinderen met een andere culturele en etnische achtergrond gaan heel bewust om met waarden en normen, omdat zij dagelijks geconfronteerd worden met verschillende en soms conflicterende waarden. Dat ze een minderheid vormen in onze samenleving geeft hen in dat opzicht een voordeel. Het is belangrijk, dat we kinderen leren omgaan met waarden en normen. Zowel met waarden en normen die thuis gelden, als die op school gelden en die in de omgeving gelden en eventuele verschillen daartussen. Door kinderen te helpen waarden en normen te verhelderen, helpen we hen bewust te worden van hun eigen denken en handelen, met als achterliggend doel een groeiende zelfstandigheid, toenemend zelfvertrouwen en een zelfbewuste levenshouding.

► Waarden
en normen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Aanpak

1. Leg meer nadruk op het verhelderen en ontwikkelen van waarden en normen dan op overdracht

Twee factoren spelen hierbij een rol. Allereerst de visie op de opvoeding, bewust of onbewust. In de tweede plaats de leeftijd van de kinderen met daaraan gekoppeld de mate van zelfstandigheid.

Er zijn verschillende manieren om waarden en normen te stimuleren. We besteden hier aandacht aan: overdracht en verhelderen en ontwikkelen.

Bij overdracht worden de waarden en normen ingeprent, door kinderen bij bepaalde problemen te betrekken en hen mee te laten denken en hen uiteindelijk een wijze les te vertellen.

Het probleem bij waardenoverdracht is dat er verschillende groepen zijn, waarmee het kind in aanraking komt.

Welke waarden en normen zijn dan juist? Bij verhelderen en ontwikkelen gaat het erom dat kinderen zich bewust worden van hun handelen door erop te reflecteren.

Het onderwijs moet de aanwezige waarden en normen verhelderen. Dat kunnen waarden en normen van het kind zelf zijn, maar ook de waarden en normen van een groep, de school of de samenleving. Centraal hierbij staan de persoonlijke opvattingen van de kinderen en het duidelijk maken dat er verschillen tussen menselijke opvattingen bestaan. Daarom is het belangrijk als leerkracht kennis te nemen van de waarden en normen die bij de kinderen aanwezig zijn. Het accent ligt op verbetering van zaken als:

- verhelderen en toetsen van eigen en andermans waarden en de daaraan gekoppelde gevoelens
- overdenken van alternatieven (voor- en nadelen, consequenties)
- overeenstemming in woorden en daden
- bewust kiezen
- verantwoordelijkheid dragen voor de eigen keuze.

► Waarden
en normen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Aanpak

2. Maak bij het bespreken van waarden en normen gebruik van alledaagse situaties

Kinderen worden in toenemende mate geconfronteerd met verschillen in waarden en normen. Op school gelden soms andere regels dan thuis. Vooral bij kinderen met een andere culturele en etnische achtergrond kan dit voorkomen. Wees je als leerkracht daarom bewust van de verschillende waarden en normen die in de groep voorkomen.

Deze confrontatie met diverse, vaak conflicterende normen en waarden, is een belangrijk ervaringsmoment voor de ontwikkeling van eigen waarden en normen.

Benut daarom vooral de praktijk van alledag door de gewoonten en regels waarmee de kinderen zelf dagelijks worden geconfronteerd (bijvoorbeeld de klasseregels) te bespreken en te zien welke ideeën en gedachten er achter zitten.

Dagelijks doen zich in school situaties voor die aanleiding kunnen geven voor een gesprek over waarden en normen: een voorval op het speelplein, een kringgesprek over een bepaald onderwerp, de bespreking van de inhoud van een (prenten)boek (zie [Situatieschets: Speelkwartier](#)).

3. Verhelder waarden en normen die op school gelden

Wat is bijvoorbeeld het nut van bepaalde regels en welke ideeën zitten achter bepaalde gewoonten? Pas als kinderen de zin van een regel of gewoonte hebben ontdekt, kunnen zij die zich eigen maken.

Het komt voor dat kinderen de zin van een regel met geen mogelijkheid kunnen ontdekken. Dat is dan een goede gelegenheid om ze te laten ervaren dat je regels kunt aanpassen of zelfs afschaffen.

Naarmate kinderen ouder worden, kan hen geleerd worden ook inzicht te krijgen in de waarden en normen van anderen. Het blijkt dat als je met kinderen praat over zaken als schelden, vloeken, homoseksualiteit, buitenlanders, ze vaak klakkeloos de ideeën van ouders en vriendjes overnemen. Kinderen confronteren met andere ideeën en opvattingen zet ze aan het denken over hun eigen mening (zie [Situatieschets: De wc](#)).

► Waarden
en normen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Aanpak

4. Ga na waarom kinderen zich veelvuldig niet aan gestelde regels houden

Als kinderen zich geregeld niet aan bepaalde regels houden, is het zinvol om de volgende zaken na te gaan:

- Zijn de kinderen van het nut van de regel overtuigd, of is de regel misschien niet of nauwelijks zinvol?
- Hebben de kinderen tijd genoeg gehad om zich de regel eigen te maken?
- Zijn de kinderen voldoende aangemoedigd om zich aan de regel te houden?
- Is de regel niet (nog) te hoog gegrepen?
- Zijn er misschien teveel regels?
- Overdaad schaadt en als de kat van huis is?
- Is je beleid consequent genoeg?
- Is de materiële omgeving 'passend'?
- Laat kinderen ook eens zelf regels voor de klas of school opstellen.

Een te klein of saai schoolplein bijvoorbeeld, heeft op sommige kinderen een agressieverhogende uitwerking (zie [Situatieschets: Voetbal in de regen](#)).

Aanpak

5. Geef indien mogelijk geen straf, maar laat een kind de gevolgen van zijn of haar gedrag ervaren

Straf heeft als nadeel dat het verband tussen straf en de 'misdad' meestal niet logisch is. De aandacht van de kinderen richt zich vooral op de straf die hem of haar te wachten staat en op de persoon die hem of haar dit aandoet. De aanleiding is snel vergeten. Het is vaak effectiever om in plaats van straf de 'methode van het logisch gevolg' te hanteren. Consequent gebruik van de 'logisch gevolg'-methode veroorzaakt minder wrijving in de klas, wat een gunstige uitwerking heeft op de classesfeer.

Spelregels voor wie de 'logisch gevolg'-methode toe wil passen:

- Blijf vriendelijk, dan hebben de gevolgen meer effect (door je kwaad te maken of door kwaadheid te spelen, krijgt het 'logisch gevolg' een strafkarakter).
- Houd het kort en zakelijk: niet blijven doorzeuren of gaan preken (ik had nog zo gezegd en denk eraan dat...).
- Het logisch gevolg moet ook voor het kind logisch zijn en in verhouding staan tot het gewraakte gedrag: niet Marie het hele schoolplein laten aanvegen, omdat ze het klokhuis van een appel niet in de vuilnisbak gooide.
- Gebruik geen logische gevolgen waar het niet kan: bijvoorbeeld omdat het logisch gevolg te gevaarlijk is of omdat de achtergronden van het gedrag om andere maatregelen vragen.

Tenslotte kan het zinvol zijn je zo nu en dan af te vragen of de reactie van volwassenen op het doen en laten van kinderen niet wat overtrokken is; wat zou er gebeuren als niet Jochem, maar z'n vader daar zat en kauwgum kauwde? Hoe zou ik reageren als niet Adriani maar m'n collega per ongeluk mijn koffiemok van het bureau zou stoten? (Zie [Situatieschets: Graffiti](#)).

► Waarden
en normen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Aanpak

6. Houd je zelf ook aan de regels

Het komt nogal eens voor dat kinderen zich stipt aan de regels moeten houden, terwijl volwassenen deze kennelijk naar believen met voeten mogen treden. Dit werkt moraalondermijnend. Dit gedrag van volwassenen suggereert immers, dat de achterliggende bedoeling van de regel alleen voor kinderen geldt. Voor volwassenen heeft hij kennelijk geen waarde.

Dat snappen kinderen niet en meestal terecht. Waarom mag je nooit liegen, behalve tegen de treinconducteur als hij naar je leeftijd vraagt? ('Je zegt maar dat je elf bent, dan mag je nog op een Railrunner mee.') Waarom mag je in de klas niet schreeuwen als je boos bent, behalve als je juf of meester bent? Waarom mag de meester wel tegen mij zeggen: 'Jou wordt niets gevraagd', en ben ik onbeleefd als ik hetzelfde tegen hem zeg? (Zie [Situatieschets: Fietsen op het schoolplein](#)).

► Waarden
en normen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Speelkwartier

Het is speelkwartier. Op het schoolplein speelt een aantal kinderen voetbal. Plotseling is er een opstootje. Raoul ligt op de grond en Ali ligt er bovenop. Hij slaat als een wilde op Raoul in. De pleinwacht haalt de jongens uit elkaar. Als de pleinwacht de jongens hun verhaal laat vertellen, blijkt dat Ali Raoul getackeld heeft, waardoor hij balverlies leed. Raoul werd toen boos en zei vervelende dingen over de broer van Ali. Ali begon toen te slaan. De reactie van Ali was, gezien zijn etnische achtergrond, begrijpelijk. Het opkomen voor je groep of je familie is voor hen erg belangrijk.

Bewerkt naar: Interculturele sociale vaardigheden op de basisschool. Basisboek voor leerkrachten en hulpverleners.

► Waarden
en normen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: De wc

In de klas geldt de regel dat de kinderen, als ze naar het toilet moeten, dat vragen aan de meester. De meester vindt namelijk dat er anders teveel kinderen zomaar de klas uitlopen en dat verstoort de les. Hij is bang dat de kinderen dan minder geconcentreerd zijn en hun werk niet goed meer kunnen doen.

De kinderen vinden dat eigenlijk onzin. Thuis hoeven ze immers ook niet te vragen of ze naar de wc mogen. De kinderen vinden dat als je moet, je gewoon moet kunnen gaan. Dat kan best zonder anderen te storen.

De meester vindt het de moeite waard om te proberen of dat kan. Hij belooft dat de kinderen de komende week niet hoeven te vragen als ze naar de wc moeten. Ze spreken af dat ze tijdens activiteiten waarbij de hele klas betrokken is, uitleg en dergelijke, alleen bij zeer hoge nood de klas verlaten.

Na die week gaan ze samen kijken of de nieuwe situatie werkt of dat de oude regel opnieuw ingesteld moet worden. Of dat er misschien aanvullende afspraken moeten gelden voor één of meer kinderen.

► Waarden
en normen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Voetbal in de regen

De kinderen voetballen regelmatig op het grasveld. Het grasveld is namelijk de enige plek waar gevoetbald kan worden. Het heeft de laatste dagen veel geregend en het veld is dan ook erg glad en modderig. Omdat het dan gevaarlijk wordt voor de kinderen, is de regel ingesteld dat als het geregend heeft, er niet op het veld gevoetbald mag worden.

Deze regel wordt vaak 'vergeten' door kinderen. Elke pauze is het weer raak. De pleinwacht moet dan de kinderen van het grasveld halen. De pleinwacht wordt er een beetje moedeloos van. Als hij de kinderen vraagt, waarom ze zich niet aan de regel houden, blijkt dat de kinderen het juist heel gaaf vinden als het modderig is, want dan kun je zulke gave slidings maken. Bovendien wordt er in het 'echt' ook op modderige velden gevoetbald.

► Waarden
en normen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Graffiti

Hussain en Stef hebben tegen de regels in de schoolmuur volgespoten met graffiti. Een logisch gevolg is dat ze hun schrijf- en tekenwerk te lijf gaan tot er niets meer van te zien is. Het logische gevolg wordt echter straf, als ze ook het werk van kinderen die niet betrappt zijn, moeten verwijderen.

► Waarden
en normen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Situatieschets: Fietsen op het schoolplein

Veel kinderen komen met de fiets naar school. Op het schoolplein is een fietsenhok, maar het is verboden om over het schoolplein te fietsen. Joep weet dat, maar hij ziet dat er nog bijna niemand op het schoolplein is. Hij fietst gewoon naar het fietsenhok.

Juffrouw Ilse ziet het gebeuren en roept Joep bij zich. Op het moment dat ze Joep op zijn gedrag wil aanspreken, komt meneer de Boer het schoolplein op fietsen...

► Waarden
en normen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Voor de diverse leeftijdsgroepen geven we hier een korte schets van de ontwikkeling van kinderen: ontwikkeling/rijping, kritische momenten in de ontwikkeling, risico's.

Zowel de gesignaleerde kansen als de risico's zijn indicaties voor de wenselijkheid om de betreffende aspecten een plaats te geven in het onderwijsprogramma, bijvoorbeeld door ze op te nemen in een leerlijn.

De ontwikkelschetsen zijn in feite profielschetsen van het gemiddelde van een bepaalde leeftijdsgroep. In de praktijk vragen deze profielschetsen om nadere invulling en differentiatie, omdat kinderen nu eenmaal grote verschillen vertonen in: rijping, leeftijd en in milieu. Naarmate de kinderen ouder worden, zien we deze verschillen vaak toenemen.

Door de ontwikkeling van de kinderen op dit terrein goed te volgen, bijvoorbeeld met een leerlingvolgsysteem, krijg je de specifieke informatie die de eigen situatie in beeld brengt.

Ontwikkelschets

Tussendoelen

Groep 1-2

Iedere kleuter brengt een eigen wereld met zich mee. Met name de school brengt hen in aanraking met andere opvattingen en gewoonten. Kleuters laten zich gemakkelijk beïnvloeden. Zowel positieve als negatieve invloeden krijgen alle ruimte, want waarden en normen beginnen zich nog maar net te ontwikkelen. Goed en slecht zijn nog vage begrippen en gedrag wordt beoordeeld op de materiële gevolgen en niet op de achterliggende bedoelingen.

- Kinderen zien in dat thuis, op school en op straat verschillende regels nodig zijn.

► Waarden
en normen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Ontwikkelschets	Tussendoelen
Groep 3-4	
De kinderen worden wat onafhankelijker en gaan eigen gedrag en dat van anderen meer vanuit ethisch oogpunt beoordelen. Aanvankelijk worden spelregels en normen nog zeer star toegepast. In toenemende mate wordt gedrag echter beoordeeld op de bedoeling die erachter ligt.	<ul style="list-style-type: none"> – Kinderen zien in dat regels door mensen zijn bedacht en ook door mensen kunnen worden veranderd of afgeschaft.
Groep 5-6	
De kinderen vertonen een toenemende mate van onafhankelijkheid, laten steeds meer een eigen mening horen en claimen meer eigen verantwoordelijkheid. Dit gaat vaak gepaard met een grotere gevoeligheid voor ethische consequenties van gedrag en een grotere interesse voor achterliggende bedoelingen en opvattingen. Voor kinderen met een andere culturele of etnische achtergrond is dit een leeftijd waarbij ze zich ook sterk bewust worden van de mening van de etnische groep waartoe ze zich verbonden voelen. In relatie tot het ontwikkelen van een eigen, individuele mening kan dat spanningen voor het kind opleveren.	<ul style="list-style-type: none"> – Kinderen onderkennen vooroordelen en discriminatie. – Kinderen ontdekken de relatie tussen rol en verwachtingspatroon en de wijzigingen in beide onder invloed van tijd en (sub)cultuur.

► Waarden
en normen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkeling en tussendoelen

Ontwikkelingschets	Tussendoelen
Groep 7-8	
<p>De kinderen hebben in het algemeen in deze periode behoefte aan zelfstandigheid, privacy, een eigen mening en eigen verantwoordelijkheid. De toegenomen zelfstandigheid uit zich vaak in een kritische houding tegenover voorschriften en gedragingen van opvoeders en andere volwassenen.</p> <p>Daarnaast is er een toenemende behoefte aan conformering aan leeftijdgenoten of etnische groep waartoe het kind behoort. Normen en gewoonten van de leeftijdsgroep of etnische groep worden hierdoor belangrijker. In relatie tot het ontwikkelen van een eigen, individuele mening kan dat spanningen voor het kind opleveren.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Kinderen houden rekening met verschillen en overeenkomsten ten aanzien van waarden en normen tussen etnische groepen. - Kinderen noemen uitingsvormen van discriminatie en weten waardoor discriminatie kan ontstaan. - Kinderen zien in hoe sekserollen ontstaan en worden aangeleerd.

► Waarden
en normen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties

In de lessuggesties wordt vaak een beroep gedaan op de luister- en spreekvaardigheid van kinderen. De lessuggesties hebben dan ook een directe en sterke relatie met taalontwikkeling en taalverwerving.

[Lessuggesties groep 1-2 ►](#)

[Lessuggesties groep 5-6 ►](#)

[Lessuggesties groep 3-4 ►](#)

[Lessuggesties groep 7-8 ►](#)

► Waarden
en normen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 1-2

Maak gebruik van opdrachten met daarin vragen als: Wat vind je mooi/lelijk, fijn/vervelend, lekker/vies, gewoon/raar, goed/slecht? Welke regels gelden er thuis, op school, op straat? Welke verschillen zijn er in regels? Wat is de zin van die regels?

Lievelingseten

Geef de kinderen een groot stuk papier, waarop ze hun lievelingsmaal kunnen tekenen. Het is belangrijk dat de verschillende voedingsmiddelen zo herkenbaar mogelijk worden weergegeven. Teken zelf ook jou lievelingsmaal. Stel na afloop vragen als:

- Wie wil iets over zijn lievelingseten vertellen?
- Welk lievelingseten komt veel/weinig voor?
- Heb je lievelingseten gezien dat jij niet lust?
- Vind je het raar, dat een ander iets lust, dat jij niet lekker vindt?
- Welke regels zijn er tijdens het eten?
- Vind je het raar, dat een ander zich aan andere regels moet houden dan jij?
- Waarom zijn die regels er?

Deze activiteit kun je ook uitvoeren met lievelingskleuren of lievelingsspelletjes.

**► Waarden
en normen**

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen**Lessuggesties**

Lessuggesties groep 1-2

Variant

Het is natuurlijk leuker als je enkele ouders uitnodigt om op school (in de klas) met de kinderen een gerecht klaar te maken, bij voorkeur ouders met verschillende culturele achtergronden. Op die manier kun je kinderen heel goed laten kennismaken met verschillen in smaak en gewoonten. Ook hier kun je in het nagesprek vragen stellen als:

- Wat vond je lekker/niet lekker en waarom?
- Heb je dingen gegeten die je thuis ook wel eens eet?
- Vind je het raar dat er kinderen zijn die dingen die jij niet lekker vindt, wel lekker vinden?
- Zijn de dingen die je eet wel zo anders of lijken ze alleen anders?
- Welke regels gelden er tijdens het eten?
- Vind je het raar, dat een ander zich aan andere regels moet houden dan jij?
- Zijn de regels wel zo anders, of lijken ze alleen anders?

Het is wel zaak dat je niet teveel de verschillen benadrukt. Door in het gesprek ook in te gaan op de overeenkomsten tussen de verschillende etnische achtergronden, kun je dat voorkomen. Bijvoorbeeld het eten van een bepaald voedingsmiddel dat op een andere manier is klaargemaakt (dezelfde groente, maar andere wijze van bereiden, hetzelfde vlees, maar andere kruiden), het eten met bestek (maar niet een mes, vork en lepel).

**► Waarden
en normen**

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen**Lessuggesties**

Lessuggesties groep 3-4

Maak gebruik van opdrachten met daarin aandacht voor:

Wat vind je mooi/lelijk, fijn/vervelend, lekker/vies, gewoon/raar, goed/slecht? Hoe kun je te weten komen wat anderen vinden? Wat wil je wel of niet en waarom? Hoe kun je weten wat anderen willen? Welke regels ken je? Door wie zijn die regels bedacht en waarom? Worden regels wel eens veranderd of afgeschaft en waarom?

Situatiebeschrijvingen

Praat met kinderen over de volgende situatiebeschrijvingen:

De chocoladereep

Je beste vriend heeft een reep chocolade van het bureau van de juf gepakt. Je hebt het gezien, want je zit vlak bij het bureau. Na een poosje merkt de juf, dat haar reep weg is. Ze vraagt aan jou: 'Weet jij waar mijn reep gebleven is?' Wat zou je zeggen?

Pesten

Je bent een paar keer huilend thuis gekomen, omdat een paar kinderen je zo erg hadden geplaagd. 'De volgende keer, sla je er maar op', heeft je moeder tegen je gezegd. Maar dat mag nooit van de meester. Die zegt altijd: 'Als er iets is, kom je maar bij mij.' Maar als je dat doet, gaan die kinderen nog harder pesten. Nu pesten ze je weer. Wat zou je doen?

Het zakmes

Op straat lopen twee mannen met elkaar te praten. Een man haalt een zakdoek uit zijn zak. Tegelijkertijd valt zijn zakmes naar buiten op de grond. Hij heeft het niet gemerkt. Je ziet het zakmes en pakt het op. Het is heel mooi en je zou het best willen hebben. Als je opkijkt, is de man al bijna de hoek om. Wat doe je?

**► Waarden
en normen**

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen**Lessuggesties**

Lessuggesties groep 3-4

Stel na afloop vragen als:

- Wat vind je goed of slecht?
- Hoe kun je te weten komen wat anderen vinden?
- Wat doe je wel en wat niet en waarom?
- Wat wil je wel en wat niet en waarom?

Praatplaat

Een praatplaat is een vel papier waarop herkenbare situaties van het schoolplein of het spelen op straat staan afgebeeld, bijvoorbeeld: pestende kinderen, spelende kinderen, een kind dat 'bijzonder' gekleed is.

Laat de kinderen alleen of in tweetallen de plaat bekijken. Stel na afloop vragen als:

- Wat mag en wat mag niet en waarom?
- Wat vind je aardig en wat niet en waarom?
- Wat vind je gewoon (normaal) en wat vind je gek (abnormaal) en waarom?
- Wat vind je leuk en wat niet en waarom?
- Heb je zelf wel eens zoiets gezien of meegemaakt?
- Welke regels gelden op school?
- Wie heeft die regels bedacht?
- Waarom zijn die regels nodig?
- Kan het ook anders?

Schoolregels

Verdeel de kinderen over groepjes van drie of vier kinderen.

Laat elk groepje een regel bedenken, waar ze zich in en om de school aan moeten houden.

Laat elk groepje een eenvoudige tekening maken van de regel of laat ze de regel in enkele woorden opschrijven.

Bespreek de regels klassikaal. Stel vragen als:

- Wat vind je van die regel?
- Wat vinden de anderen van die regel?
- Wie heeft de regel bedacht?
- Waarom is de regel nodig?
- Kan het ook anders?

**► Waarden
en normen**

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 5-6

Maak gebruik van opdrachten waarin kinderen de volgende vragen beantwoorden:

Hoe denk je over mensen die anders zijn dan jij of die je niet goed kent? Hoe anders zijn ze en waarin zijn ze gelijk? Wordt het beeld dat je van anderen hebt soms ook bepaald door vooroordelen en hoe ontstaan die? Hoe kun je dat beeld eerlijker maken? Gedraag je je hetzelfde tegenover je vader moeder, juf, meester, broer, zus, enzovoort? Hoe komt dat en wat vind je daar van? Gedragen meisjes zich in bepaalde situaties anders dan jongens? Wat vind je daar van? Is dat overal zo?

Brieven

Leg kinderen stukjes tekst voor uit 'kinderbrieven.' In deze stukjes tekst staat de mening van een kind over een bepaald onderwerp verwoord. Neem vooral voorbeelden die wijzen op verschillen tussen mensen, bijvoorbeeld: jongens en meisjes, verschillende etnische of sociale achtergronden. Neem in ieder geval een situatie waarvan je weet dat het de kinderen zal aanspreken.

Bijvoorbeeld:

Uitschelden

'Ik ben kwaad en verdrietig omdat ik op straat altijd wordt uitgescholden voor brillie. Ik kan er toch niets aan doen dat ik een bril heb. Ik vind dat je iemand niet moet uitschelden om hoe hij eruit ziet. Ik zou nooit iemand uitschelden alleen omdat hij er anders uit ziet.'

Hadassah (10 jaar, Haarlem)

Moeder

'Mijn moeder is echt heel stom! Als mijn vriendinnetjes er zijn, doet ze altijd heel gek en dan gaat ze zingen als ze aan het stofzuigen is en soms probeert ze mee te doen als we aan het oefenen zijn voor balletles.'

Anna (9 jaar, Den Haag)

► Waarden
en normen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 5-6

Pesten

Ik zit in groep 4. Een kind die ook in die klas zat kon heel goed pesten. Toen we op de speelplaats waren, vroeg hij of hij mee mocht doen. Dat mocht van mij. Toen was hij de tikker, maar hij zei dat hij hem niet was. Ik zat op de schutting en hij trok mij er zo van af en gaf me een schop. Nou wat zegt de juf? Niemand mag op de schutting.'

Fadime, (7 jaar, Geldrop)

Laat de kinderen naar aanleiding van de inhoud van het stukje tekst opschrijven wat zij ervan vinden.

Eerst een Ik-vind-zin (of Bij-ons-thuis-zin) en vervolgens een Want-zin.

De kinderen kunnen zowel zelfstandig als in groepjes werken. Gebruik bij het nagesprek de bovenstaande vragen.

**► Waarden
en normen**

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen**Lessuggesties**

Lessuggesties groep 7-8

Maak gebruik van opdrachten waarin kinderen de volgende vragen beantwoorden:

Hoe kun je andere mensen leren kennen en begrijpen? Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen mensen uit verschillende etnische groepen? Hoe kun je daarmee rekening houden? Kun je voorbeelden geven van discriminatie? Hoe zou dat ontstaan kunnen zijn? Hoe komt het dat meisjes zich in bepaalde situaties anders gedragen dan jongens?

Collage

Laat de kinderen in groepjes aan een collage werken. In de collage komen foto's en berichten uit kranten of tijdschriften, die volgens de kinderen laten zien, wat bijvoorbeeld vriendschap is. Het onderwerp van de collage kan vooraf in klassikaal overleg worden bepaald. Mogelijke andere onderwerpen zijn ruzie, moed, liefde, mooi, laf, gemeen.

Stel bij het bespreken van de collage vragen als:

- Waarom vind je iets wel of niet een teken van vriendschap?
- Zijn er kinderen die iets geen vriendschap vinden, terwijl jij dat wel vindt?
- Begrijp je waarom diegene dat geen vriendschap vindt?

Variant

Twee of drie kinderen selecteren een week lang het belangrijkste nieuws uit de krant omtrent een vooraf vastgesteld thema, bijvoorbeeld: onbegrip, discriminatie, verschil man-vrouw.

De uitgeknipte artikelen en foto's worden, voorzien van commentaar, op het prikbord geprikt.

Aan het eind van de week stellen deze kinderen een nieuws top 10 samen. De kinderen moeten dan aan de rest van de groep aangeven waarom zij het ene bericht belangrijker vinden dan het andere. De klas krijgt vervolgens de gelegenheid vragen te stellen en opmerkingen te maken.

► Zelfvertrouwen
en weerbaarheid

Zelfvertrouwen en weerbaarheid

Aanpak

Zelfvertrouwen is afhankelijk van de kijk die het kind op zichzelf heeft. We noemen dit het zelfbeeld. Dit zelfbeeld wordt in belangrijke mate gevormd door de spiegel die anderen het kind voorhouden. Die spiegel bestaat uit de kritiek en de lof van mensen uit de omgeving van het kind. De opvoeders spelen daarbij een belangrijke rol.

Ontwikkeling
en tussendoelen

Het zelfbeeld van een kind kan negatief of positief zijn. Een kind met een negatief zelfbeeld heeft weinig zelfvertrouwen, een kind met een positief zelfbeeld toont veel zelfvertrouwen.

Lessuggesties

Als we naar het basisonderwijs kijken, dan moeten we constateren dat daar het gevaar van het ontstaan van een eenzijdig (dus onrealistisch) zelfbeeld nadrukkelijk aanwezig is. Immers traditioneel zijn rekenen en taal de belangrijkste vakken. Het kind dat bij een of beide vakken niet goed mee kan komen, krijgt niet zelden door zijn omgeving het etiket dom of zwakke leerling opgeplakt. Terwijl het nog maar de vraag is, of zo'n kind op alle terreinen weinig vorderingen maakt. Vaak krijgt het echter niet de kans dit te demonstreren. Daar komt nog bij, dat goede prestaties tijdens de gymles of op het gebied van muziek of tekenen vaak als minder belangrijk worden ervaren.

Scheefgroei van het zelfbeeld kan worden voorkomen door de kinderen in de gelegenheid te stellen de steeds verschuivende grenzen van hun kunnen op zoveel mogelijk terreinen af te tasten. Dat heeft als voorwaarde goed passend onderwijs dat rekening houdt met verschillen tussen kinderen (waaronder multi-ethniciteit).

Belang

Zelfvertrouwen maakt kinderen weerbaar en minder afhankelijk van het oordeel van anderen. Het geeft ze de moed voor hun eigen mening uit te komen, initiatief te tonen en aan nieuwe dingen te beginnen.

Zelfvertrouwen is niet alleen belangrijk uit het oogpunt van het welzijn van kinderen. Ook schoolprestaties worden er gunstig door beïnvloed. Bij het ontwikkelen van zelfvertrouwen dien je wel rekening te houden met de ontwikkelingsgeschiedenis van de kinderen. Het zou kunnen dat voor je eigen mening uitkomen, initiatief tonen en aan nieuwe dingen beginnen, activiteiten zijn die in de ontwikkeling van het kind niet altijd centraal hebben gestaan. Deze kinderen zullen daar meer moeite mee hebben.

► Zelfvertrouwen
en weerbaarheid

Aanpak

AanpakOntwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

1. Probeer elk kind te laten ervaren: ik hoor er bij, ik tel ook mee

Het zelfbeeld en daarmee het zelfvertrouwen van een kind wordt gunstig beïnvloed, wanneer het uit het gedrag en de woorden van anderen kan afleiden, dat het meetelt. Persoonlijke contacten tussen jou en de kinderen helpen een kind bij het opbouwen van een positief zelfbeeld. Kinderen ervaren die contacten namelijk vaak als een bewijs van erbij horen. Voorbeelden hiervan zijn:

- Elke dag de kinderen aan de deur begroeten.
- Zieke kinderen bezoeken of een briefje schrijven.
- Leerlingen om hun mening vragen.
- De tijd nemen om naar kinderen te kijken en te luisteren.
- Serieus op vragen ingaan.
- Onder vier ogen een pluimpje geven.
- Werk van leerlingen tentoonstellen.
- Sarcasme vermijden.
- Laten merken, dat je een kind hebt opgemerkt.
- Herkenbaarheid klas- en schoolinrichting vergroten.
- Kinderen ruimte laten voor de eigen taal.
- Aandacht voor werk van kinderen buiten groepsverband bij terugkomst in de groep (bijvoorbeeld kinderen die Turkse of extra lessen volgen).

**► Zelfvertrouwen
en weerbaarheid**

Aanpak

AanpakOntwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

2. Geef kinderen de kans zowel hun sterke als zwakke punten te ontdekken op allerlei gebied

Niemand is overal goed in. Niemand is overal slecht in. Zo kun je goed zijn in beeldende vorming en slecht in gym. Dit hoeft overigens nog niet te betekenen dat alle aspecten van beeldende vorming je goed afgaan. Ook hoef je niet in alle onderdelen van gym slecht te zijn: trefbal kun je goed, maar vanwege je hoogtevrees kun je geen touw klimmen.

Breng veel variatie aan in het onderwijs. Variatie heeft dan betrekking op:

- werkvormen
- inhoud
- technieken
- leertempo
- leerstijl

Voor een ontwikkeling van een positief zelfbeeld is het van belang om samen met de leerlingen na te gaan, welke varianten hen redelijk tot goed liggen en welke niet. Met die informatie kun je in jou onderwijs rekening houden door zodanig te variëren, dat alle leerlingen in ieder geval regelmatig aan hun trekken komen. Maar realiseer je dat typische jongens- en meisjesactiviteiten zowel voor jongens als voor meisjes open staan.

Help de leerlingen nieuwe interesse te ontwikkelen en geef de gelegenheid bestaande interesses onder en/of na schooltijd verder uit te bouwen.

► Zelfvertrouwen
en weerbaarheid

Aanpak

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

3. Leer kinderen de positieve kanten van zichzelf te zien en moedig ze aan die ook onder woorden te brengen

Ook al mislukt de poging van een kind om bijvoorbeeld een rekenvraagstuk op te lossen, dan toch is er altijd wel iets om een positieve opmerking over te maken (goede inzet, keurig geschreven, geconcentreerd gewerkt).

Op die manier leer je kinderen zelf de positieve kanten van eigen kunnen en handelen te ontdekken en onder woorden te brengen. Zo ontstaat een positief zelfbeeld.

Enkele voorbeelden:

- Benadruk het goede en niet het falen. 'Je hebt vandaag 24 sommen goed. Dat is vier meer dan gisteren.' in plaats van 'Je hebt vandaag 6 fouten.'
- Moedig de kinderen aan elkaar prestaties te tonen op gebieden waar ze goed in zijn (hoeft niet per se tot zaken in de onderwijs sfeer beperkt te blijven).
- Zeg niet tegen kinderen die ergens moeite mee hebben, dat de opgave gemakkelijk is. (Zeggen: 'Dat kun je best!') Beweer eerder het tegendeel en geef ze een compliment voor hun proberen.
- Benadruk in berichten naar huis (rapporten en dergelijke) en in gesprekken met ouders vooral ook de vorderingen en positieve kanten van een kind.

► Zelfvertrouwen
en weerbaarheid

Aanpak

AanpakOntwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

4. Stel het ontwikkelingsproces van je kinderen primair, niet het gewenste resultaat

Het zelfvertrouwen van kinderen groeit, als zij in de spiegel die anderen hen voorhouden, zien dat ze vooruit gaan. Het zelfvertrouwen neemt af, als kinderen bij herhaling wordt voorgehouden dat het ze niet gelukt is. Dat laatste gebeurt, als we de prestaties van kinderen uitsluitend vergelijken met de normen waaraan ze (uiteindelijk) moeten voldoen. Het is daarom gewenst een andere aanpak te kiezen. Deze aanpak kan aangeduid worden met de eens-kijken-of-je-al-weer-een-stapje-verder-bent-gekomen-benadering. Deze aanpak benadrukt de vooruitgang door de huidige prestaties te vergelijken met eerder geleverde prestaties. Bij deze aanpak betekent fout niet 'Je hebt gefaald', maar 'Je moet het op een andere manier proberen'.

Overige suggesties:

- Besteed regelmatig aandacht aan de emotionele aspecten van het schoolwerk: 'Ben je teleurgesteld nu je het niet zo goed gedaan hebt, als je eerst dacht?'
- Kijk niet alleen naar het product, maar probeer er ook achter te komen welk proces eraan vooraf ging: 'Ik vind je tekening erg mooi. Je hebt mijn lievelingskleuren gebruikt. Vertel eens hoe je hem gemaakt hebt?'
- Benadruk de vorderingen van kinderen die weinig zelfvertrouwen hebben, bijvoorbeeld door samen met hen een Onder-de-knie-kaart bij te houden.
- Informeer de ouders op welke manier je het zelfvertrouwen van hun kinderen probeert te vergroten en waarom je dat doet.
- Laat de kinderen een logboek bijhouden, waar ze eens per week in opschrijven wat ze nu wel kunnen, maar vorige week nog niet.
- Geef kinderen vaker de mogelijkheid om hun werk zelf te plannen en kijk na afloop terug op het planningsproces.

► Zelfvertrouwen
en weerbaarheid

Aanpak

AanpakOntwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

5. Geef je leerlingen vaak en snel zakelijke informatie over hun prestaties en vorderingen

De informatie is het meest effectief als die aan de volgende eisen voldoet:

- De informatie is zakelijk en treft een leerling niet in zijn of haar waarde.
- De informatie wordt snel gegeven

Voorbeeld:

De kinderen zijn aan het rekenen. Vandaag zijn ze bezig met optellen en aftrekken. De leerkracht legt uit dat het teken + aangeeft dat je moet optellen en het teken - dat je moet aftrekken. Hij doet een paar sommen voor op het bord en laat de kinderen de sommen beantwoorden. Dan gaan de kinderen zelf aan de slag. De leerkracht loopt ondertussen tussen de groepjes tafels door en kijkt in de schriften hoe de kinderen het doen. Bij Habib blijft hij even staan. Het eerste rijtje sommen dat in zijn schrift staat is niet goed. De leerkracht zegt: 'Habib, moet je nu zien wat je gedaan hebt. Dit eerste rijtje is helemaal fout. Snap je het niet of zo? Doe het nog maar een keer.'

Habib schrikt en kruipt in elkaar. De andere kinderen kijken allemaal naar Habib.

De leerkracht benadrukt in dit geval het falen van Habib, hij maakt Habib tot het middelpunt van de klas en raakt hem daarmee in zijn waarde. Het is beter om een zakelijk en snel antwoord te geven. Bijvoorbeeld: 'Habib, kijk nog eens naar de antwoorden van het eerste rijtje. Volgens mij heb je opgeteld en niet afgetrokken, zoals de bedoeling was.' Op die manier is de stimulerende en corrigerende werking die ervan uitgaat namelijk het grootst.

► Zelfvertrouwen
en weerbaarheid

Aanpak

AanpakOntwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Een paar suggesties:

- Ga, terwijl de klas aan het werk is, deels gericht en deels steekproefsgewijs na, of de leerlingen op het goede spoor zitten.
- Geef het werk, dat de leerlingen niet zelf kunnen of mogen nakijken, uiterlijk de volgende dag gecorrigeerd terug.
- Maak gebruik van zelfcorrigerend materiaal en correctiekaarten waarmee de leerlingen zelf hun eigen werk kunnen nakijken.

Vooraf bij het aanleren van taal is positieve en directe feedback op taaluitingen van kinderen erg belangrijk. In de praktijk krijgt dat vorm door 'spiegelen' en ondersteunen/informerend/afsluiten.

► Zelfvertrouwen
en weerbaarheid

Aanpak

AanpakOntwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

6. Streef naar uitbreiding van gebieden waarvoor kinderen zelf verantwoordelijkheid dragen

Als kinderen geen beslissingsbevoegdheden krijgen, leren ze ook niet vertrouwen op zichzelf. Ze leren zich niet verantwoordelijk te voelen voor hun eigen doen en laten. Je moet hierbij wel oppassen dat je kinderen geen verantwoordelijkheden geeft, die ze (nog) niet aankunnen. Kinderen zijn echter tot meer in staat dan we vermoeden.

Voorbeeld:

- Richt het klaslokaal in op een manier die het zelfstandig handelen van kinderen stimuleert;
- Gebruik toegankelijke kasten met een duidelijke vermelding van de inhoud op de buitenkant;
- Maak veel gebruik van zelfcontrolerend materiaal, werkbladen, cassetterecorders met hoofdtelefoon en andere materialen waarmee kinderen zelfstandig kunnen werken;
- Maak gebruik van 'leerhulpen' waarmee kinderen zelf aan de slag kunnen, zoals een 'zoekhulp' voor kinderen die gebruik maken van het documentatiecentrum of tafelkaartjes waarmee twee kinderen de tafels van vermenigvuldiging kunnen oefenen (op de voorzijde: $4 \times 3 =$, en op de achterzijde het antwoord)
- Richt (eventueel wisselende) werkhoeken in: boekenhoek, taalhoek, meet- en weeghoek, ontdekhoek, drukhoek (voor het drukken van eigen teksten);
- Leer kinderen omgaan met atlas, telefoonboek, catalogi, woordenboek, encyclopedie, computer.

► Zelfvertrouwen
en weerbaarheid

Aanpak

AanpakOntwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

- Organiseer je onderwijs op een manier die in toenemende mate een beroep doet op de zelfstandigheid en zelfverantwoordelijkheid van kinderen door steeds minder zelf alles te regelen of door zaken op een andere manier te regelen:
 - » Kinderen kunnen - met enige begeleiding - vaak heel goed zelf bepalen in welke volgorde ze het dagprogramma zullen afwerken.
 - » Sluit leercontracten met kinderen, waarin de leeractiviteit, de te leveren prestatie, de beschikbare tijd en het te gebruiken materiaal zijn vastgelegd.
 - » Laat kinderen met elkaar het onderwerp of thema van een wereldoriëntatie project kiezen.
 - » Laat kinderen gedurende enige tijd verantwoordelijkheid dragen voor de uitvoering van een corveetaak (schoolbord, planten, schoolmelk) of voor de aankleding van een gedeelte van het klasseninterieur (plantenhoek, hobbyhoek, prikboard).
 - » Geef kinderen de beschikking over tijd die ze, binnen aangegeven grenzen, zelf mogen invullen.

7. Leer kinderen, hoe ze op een zelfbewuste manier in allerlei situaties op kunnen treden

Leer kinderen:

- vragen te stellen
- hoe ze een beroep op een ander kunnen doen
- 'nee' te zeggen, als zij iets per se niet willen
- positieve opmerkingen te maken naar derden
- kritische opmerkingen te maken zonder anderen te kwetsen
- hoe ze op kritiek kunnen reageren.

Dit soort dingen leren mensen vaak pas na vallen en opstaan. Sommige mensen leren het nooit. Zij voelen zich daardoor onzeker in allerlei situaties met als resultaat: een kwetsbare of juist een zeer agressieve opstelling. Veel negatieve ervaringen zijn er het gevolg van.

► Zelfvertrouwen
en weerbaarheid

Ontwikkeling en tussendoelen

Aanpak

Voor de diverse leeftijdsgroepen groep 1-2, groep 3-4, groep 5-6 en groep 7-8 geven we hieronder een korte schets van de ontwikkeling van kinderen: ontwikkeling/rijping, kritische momenten in de ontwikkeling, risico's.

Ontwikkeling
en tussendoelen

Zowel de gesignaleerde kansen als de risico's zijn indicaties voor de wenselijkheid om de betreffende aspecten een plaats te geven in het onderwijsprogramma (bijvoorbeeld door het op te nemen in een leerlijn).

Lessuggesties

De ontwikkelschetsen zijn in feite profielschetsen van het gemiddelde van een bepaalde leeftijdsgroep. In de praktijk vragen deze profielschetsen om nadere invulling en differentiatie, omdat kinderen nu eenmaal grote verschillen vertonen: rijping, leeftijd, milieu. Naarmate de kinderen ouder worden, zien we deze verschillen vaak toenemen.

Door de ontwikkeling van de kinderen op dit terrein goed te volgen, bijvoorbeeld met een leerlingvolgsysteem, krijg je de specifieke informatie die de eigen situatie in beeld brengt.

Ontwikkelschets	Tussendoelen
Groep 1-2	
Het toenemend ik-besef vraagt in deze periode om veel ondersteuning bij de ontwikkeling van een realistisch en positief zelfbeeld. Als gevolg van dit toenemend ik-besef worden kinderen zich bewust van hun eigen kwetsbaarheid. Hierdoor hebben ze nogal eens last van angstgevoelens.	– Kinderen ontdekken dat iedereen uniek is.

► Zelfvertrouwen
en weerbaarheid

Ontwikkeling en tussendoelen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkelschets

Tussendoelen

Groep 3-4

Door toenemend ik-besef gaan de kinderen in deze periode steeds nadrukkelijker reflecteren op zichzelf: mogelijkheden, beperkingen, kenmerken, wensen, gevoelens en eigenschappen. Nieuw daarbij is dat ze zichzelf ook steeds nadrukkelijker gaan vergelijken met anderen. Deze nadere kennismaking vraagt veel ondersteuning, gericht op de ontwikkeling van een realistisch en positief zelfbeeld.

- Kinderen ontdekken de eigen mogelijkheden, kenmerken, wensen, gevoelens, beperkingen en voorkeuren.

Groep 5-6

Kinderen vertonen in deze periode over het algemeen een toenemende mate van emotionele stabiliteit en een redelijke dosis zelfvertrouwen. Ze worden zich ervan bewust dat eigenschappen en vaardigheden niet vastliggen, maar zich ontwikkelen onder invloed van leeftijd, oefening en sociale omgeving.

- Kinderen ontdekken dat veel eigenschappen en vaardigheden niet vastliggen, maar ontwikkeld kunnen worden.
- Kinderen ontwikkelen een zelfbewuste houding.

► Zelfvertrouwen
en weerbaarheid

Ontwikkeling en tussendoelen

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Ontwikkelschets

Tussendoelen

Groep 7-8

In het algemeen zien we in deze periode de behoefte aan zelfstandigheid, privacy, een eigen mening en eigen verantwoordelijkheid sterk toenemen. De toegenomen zelfstandigheid uit zich vaak in een kritische houding tegenover voorschriften en gedragingen van opvoeders en andere volwassenen. Daarnaast is er een toenemende behoefte aan conformering, zowel aan leeftijdgenoten als aan de eisen die voortkomen uit het horen tot een bepaalde etnische groep. Dat betekent dat de normen en waarden van de betreffende groepen hierdoor belangrijker worden. De toenemende verantwoordelijkheid, de heroriëntatie op waarden en normen, de wijziging in de omgang met leeftijdgenoten en de veranderingen op het hormonale vlak zorgen vaak voor een zekere emotionele instabiliteit en verminderd zelfvertrouwen. Hierdoor is extra aandacht gewenst voor:

- het zelfbeeld en het omgaan met gevoelens die voortkomen uit lichamelijke veranderingen
- de relatie met leeftijdgenoten
- de toenemende druk van ouders
- de toenemende druk vanuit de autochtone groep (roep om aanpassing)
- de confrontatie met de eigen mogelijkheden en beperkingen.

- Kinderen ontdekken dat veel eigenschappen en vaardigheden niet vastliggen, maar ontwikkeld kunnen worden.
- Kinderen ontwikkelen een zelfbewuste houding.

**► Zelfvertrouwen
en weerbaarheid**

Lessuggesties

Aanpak

In de lessuggesties wordt vaak een beroep gedaan op de luister- en spreekvaardigheid van kinderen. De lessuggesties hebben dan ook een directe en sterke relatie met taalontwikkeling en taalverwerving.

Ontwikkeling
en tussendoelen[Lessuggesties groep 1-2 ►](#)[Lessuggesties groep 5-6 ►](#)

Lessuggesties

[Lessuggesties groep 3-4 ►](#)[Lessuggesties groep 7-8 ►](#)

► Zelfvertrouwen
en weerbaarheid

Lessuggesties groep 1-2

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Maak gebruik van opdrachten waarin kinderen de volgende vragen beantwoorden:

Wie ben je? Hoe zie je eruit? Hoe weten anderen dat jij het bent? Waaraan herken je anderen? Waarin lijk je op anderen of juist niet? Wat is speciaal aan jou en anderen? Wat is hetzelfde? Waar hou je van? Waar houden anderen van? Wie zijn je vriendjes? Waarom vind je iemand eigenlijk aardig? Wat vinden anderen aardig aan jou?

Wie ben ik?

Plaats de kinderen in een kring. Deel een aantal handspiegels uit en laat de kinderen zichzelf bekijken. Laat ze vertellen wat ze zien. Stel bij het gesprek de volgende vragen:

- Wat zie je aan jezelf?
- Wat kun je zeggen over jezelf, bijvoorbeeld je ogen of je haar?
- Wat kun je vertellen over je lichaam?
- Zijn er dingen hetzelfde bij andere kinderen?
- Wat kun je vertellen over je kleren?
- Hoe kun je nu zien dat jij het bent en niet iemand anders?

Variant

Laat kinderen een tekening maken van zichzelf. Daarbij kunnen ze gebruik maken van de handspiegels. Stel de kinderen vragen als:

- Wat zie je aan je neus, ogen of mond?
- Wat zie je in je mond?
- Zijn er ook dingen die verschillen, maar die je niet kon tekenen?
- Wat zie je aan mij?
- Wat is er anders aan mij?

Laat de kinderen na afloop alle tekeningen inleveren. Kies een tekening uit. Stel de kinderen vragen als:

- Wie is dit?
- Waarom denk je dat?
- Waar kun je dat aan zien?
- Wat vind je aardig aan (naam kind)?

► Zelfvertrouwen
en weerbaarheid

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 3-4

Maak gebruik van opdrachten waarin leerlingen de volgende vragen beantwoorden:

Hoe weten anderen dat jij het bent? Waaraan kunnen ze je herkennen? Hoe voelt het als je anders bent dan anderen? Wat kun je al? Wat kun je nog niet, maar wil je wel graag? Hoe kun je dat bereiken? Wat mag je nog niet, maar wil je wel? Hoe kan dat veranderen? Van wie houd je of wie vind je aardig? Waarom vind je iemand aardig? Wat vinden anderen aardig aan jou?

Interview

Laat twee kinderen elkaar interviewen. Elk interview bestaat uit een algemeen deel (vragen die door jou zijn opgesteld en waarmee elk interview begint) en een vrij deel (vragen die de interviewer zelf bedenkt).

Het interview heeft als doel het beter leren kennen van je klasgenoten en duurt zo'n 5 tot 10 minuten. Draai zelf ook mee. Zo leren de kinderen jou ook wat beter kennen. Demonstreer het interview de eerste keer en laat zien dat doorvragen erg verhelderend kan zijn.

Vragen die gesteld kunnen worden zijn:

- Waar hou je van?
- Wat kun je goed of (nog) niet zo goed?
- Wie zijn je vriendjes?
- Wat is speciaal aan jou?
- Vind je dat je anders bent dan de kinderen in je klas? Waarom?
- Lijk je op je vader of moeder? Hoezo?

**► Zelfvertrouwen
en weerbaarheid**

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Lessuggesties groep 5-6

Maak gebruik van opdrachten waarin leerlingen de volgende vragen beantwoorden:

Hoe ben je veranderd sinds je een baby en peuter was? Waardoor ontstaan die veranderingen? Wat kun je nu wel, wat je eerder niet kon? Hoe voelt het als je iets gedaan hebt wat nieuw voor je was of heel moeilijk? Hoe kun je gevoelens van verlegenheid en onzekerheid steeds meer de baas worden? Kun je op een zelfbewuste manier verzoeken doen en weigeren, complimenten geven en aannemen, kritiek geven en ontvangen?

Situatiespelen

Laat de kinderen verschillende herkenbare situatie naspelen, waarmee kinderen die weinig zelfvertrouwen hebben, vaak niet goed raad weten. Het gaat om situaties waarin complimenten gegeven en ontvangen worden, situaties waarin verzoeken gedaan en geweigerd worden en situaties waarin kritiek gegeven en ontvangen wordt. Neem situaties die voor de kinderen herkenbaar zijn. Bijvoorbeeld:

Verzoeken weigeren

Je bent volgende week jarig en je hebt al verschillende vriendjes en vriendinnetjes uitgenodigd voor je feestje. Nu vraagt Monique, een meisje uit je klas, of zij ook op je verjaardagsfeest mag komen. Je hebt daar eigenlijk niet zoveel zin in, omdat je Monique nogal een opschepper vindt. Wat zeg je tegen haar?

Verzoeken doen

Je loopt met twee kinderen uit je klas naar huis. Het zijn geen echte vrienden van je. Als je hoort dat ze straks thuis met de Playstation gaan spelen, krijg je er ook zin in. Je hebt nog nooit met zo'n Playstation gespeeld. Het lijkt je erg leuk, maar je weet niet zeker of de twee kinderen het goed zullen vinden, dat je met hen mee gaat. Wat doe je?

Complimenten geven

Galid houdt een spreekbeurt over de Formule 1. Je vindt dat hij het erg goed doet. Zeg je er na de tijd iets over tegen Galid?

**► Zelfvertrouwen
en weerbaarheid**

Lessuggesties groep 5-6

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen**Lessuggesties****Complimenten aannemen**

Je hebt in een winkel iets gekocht. Bij het afrekenen zie je dat je teveel geld terug krijgt. Je zegt dat tegen het meisje achter de kassa. Zij zegt: 'Bedankt dat je zo eerlijk bent.' Wat is jouw reactie op dit compliment?

Kritiek geven/ontvangen

Je vriend is aan het tekenen. Je staat er bij te kijken. Je vindt er eigenlijk niet zoveel aan: je vindt de kleuren veel te donker. Je vriend kijkt op en zegt: 'Hoe vind je mijn tekening?' Probeer eens eerlijk te zijn, zonder je vriend te kwetsen. En wat zeg je als je de vriend bent?

**► Zelfvertrouwen
en weerbaarheid**

Lessuggesties groep 7-8

Aanpak

Ontwikkeling
en tussendoelen

Lessuggesties

Maak gebruik van opdrachten waarin leerlingen de volgende vragen beantwoorden:

Wat vind je van de veranderingen die er in en aan jouw lichaam en dat van anderen optreden? Verlopen die veranderingen bij jou hetzelfde of anders dan bij je vrienden? Wie en wat is belangrijk voor je? Waar ben je goed in? Waar maak je je zorgen over? Wat zijn toekomstverwachtingen? Maak je je zorgen over je toekomst? Wat kun je daaraan veranderen?

Kun je op een zelfbewuste manier verzoeken doen en weigeren, complimenten geven en aannemen, kritiek geven en ontvangen? Waar ben je al verantwoordelijk voor? Wat vind je daarvan?

Een boekje open

Laat de kinderen zelf een boekje maken waarin ze zelf de hoofdrol spelen. De kinderen kunnen hier elke week een bepaalde tijd aan werken. Het boekje kan de volgende hoofdstukindeling hebben:

- Zo zie ik eruit (een foto en/of tekening van jezelf met een beschrijving van hoe je eruit ziet)
- Dit is mijn leven (bijvoorbeeld een verhaal over het eerste wat je je kunt herinneren of de buurt waarin je leeft of je hobby's)
- Zo zie ik mezelf
- Ik heb ook gevoel
- Kijk eens wat ik kan
- Ik en de anderen
- Dit is mijn mening
- Wat ik graag zou willen (zou je jezelf willen veranderen?)
- Vroeger en later (hoe je er vroeger uitzag, wat je vroeger leuk vond en nu niet meer, wat je later wilt worden)
- Tenslotte (alles wat je in de vorige hoofdstukken niet kwijt kon).

► Algemeen

Problematieken algemeen

Vragenlijst
'Eigen voorbeeld'

Iedereen stopt tijd en vooral energie in het stimuleren van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. Iedereen kent wisselende successen én teleurstellingen. Iedereen weet dat het de laatste jaren niet gemakkelijker wordt op school. Daar komt nog bij dat de resultaten van deze schoolinvloeden soms pas op langere termijn zichtbaar worden (zie Situatieschets: Reünie)

Om toenemende gevoelens van onmacht en teleurstelling te vermijden of om te buigen, is het zinvol eens na te gaan of we onze aandacht en energie professioneler kunnen inzetten. Natuurlijk met open oog voor de smalle marges. Als school ben je nu eenmaal sterk afhankelijk van maatschappelijke ontwikkelingen en thuissituaties. En ook in het kind gelegen beperkingen kunnen onze marges danig verkleinen. Toch moeten we de toevallige of bewuste invloed van situaties op school niet onderschatten (zie: Situatieschets: Marjolein).

Van die situaties leren we. Als de ervaringen bruikbaar zijn, nemen we ze op in ons repertoire. Maar als we professioneler willen werken, kunnen we het natuurlijk niet van het toeval af laten hangen. We moeten dan op een meer systematische wijze gebruik maken van ervaringen van onszelf en anderen. Niet alleen maar gefocust op probleemgedrag en probleemsituaties, want daar kleven grote beperkingen aan. Vaak zijn probleemsituaties te geladen om er met enige afstand en objectiviteit naar te kijken. Bovendien blijken oorzaken heel vaak terug te wijzen naar een gebrekkig zelfbeeld en gebrekkige sociale vaardigheden.

Natuurlijk is soms specifieke aandacht nodig voor sociaal-emotionele problemen die duidelijk afwijkend gedrag te zien geven. Maar op termijn kan het wel eens besparing van tijd en vooral van energie opleveren als we meer 'preventief' bezig zijn met een positieve ondersteuning van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. En dan niet alleen van probleemkinderen, maar van alle kinderen.

► Algemeen

Vragenlijst 'Eigen voorbeeld'

Vragenlijst
'Eigen voorbeeld'

Benader ik elk kind met respect?

1. Neem ik kinderen doorgaans serieus? Probeer ik bijvoorbeeld achter de vragen, wensen, interesses en gevoelens van de kinderen te komen?
Geef hier een voorbeeld waaruit duidelijk blijkt dat je een kind serieus nam en een voorbeeld waarbij je een kind niet serieus nam.
2. Is mijn gedrag sociaal omkeerbaar, dat wil zeggen: kan een kind datgene wat ik tegen hem/haar zeg in principe ook tegen mij zeggen, zonder dat ik dat als brutaal of kwetsend ervaar?
Geef hier weer een positief en negatief voorbeeld.

Leef ik met de kinderen mee?

1. Neem ik doorgaans de tijd om belangstelling te tonen voor het wel en wee van de kinderen?
Geef drie voorbeelden waaruit dit volgens jou blijkt.
2. Luister ik vaak actief? Met andere woorden: probeer ik de gevoelens van de kinderen onder woorden te brengen, zodat ze zich begrepen voelen?
Wat zou je doen/zeggen in de volgende situatie?
Sander uit groep 2 huilt. Hij is met zijn knie tegen de rand van de zandbak gevallen. Je loopt naar hem toe, en ...

Ben ik in de klas zoveel mogelijk mezelf?

1. Vertel ik zo nu en dan iets over mezelf?
Geef drie voorbeelden.
2. Gebruik ik doorgaans ik-zinnen om mijn eigen mening, gedachten of gevoelens onder woorden te brengen?
Bijvoorbeeld: 'ik vind dat gemeen' in plaats van 'dat is gemeen'.
Schrijf de gevonden positieve (uitspraken met ik-zinnen) en negatieve uitspraken (uitspraken zonder ik-zinnen) op.

► Agressie en geweld

Agressie en geweld

Oorzaken

Elk kind heeft een gezonde vorm van agressie en opstandigheid nodig om zijn leefwereld te ontdekken. Hij leert zijn grenzen kennen en zijn territorium af te bakenen.

Aanpak

De begrippen agressie, agressief gedrag en geweld worden vaak door elkaar gebruikt. Het begrip 'agressie' is een instinct dat (bij iedereen) in potentie aanwezig is (zie eerste zin). Het begrip 'agressief gedrag' is instinctief gedrag dat wordt omgezet in aanvallend gedrag dat schade tot gevolg heeft. Het begrip 'geweld' is een uiting van agressief gedrag en leidt tot fysiek en/of mentale beschadiging. Agressief gedrag wordt bepaald door aanleg en omgeving en vaak gemodelleerd door voorbeelden van thuis, straat, tv en school. Als het kind agressie en geweld gebruikt om iets gedaan te krijgen en of met de intentie om schade toe te brengen aan mensen, dieren of dingen spreken we van probleemgedrag.

Agressie kan ook voorkomen als gevolg van gevoelens van onzekerheid of onveiligheid vanwege een nieuwe situatie. Dit agressieve gedrag heeft echter meestal een tijdelijk karakter.

Agressief gedrag is een van de lastigste problemen die je als leerkracht kunt tegenkomen. Kinderen lijden eronder en leerkrachten moeten vaak vervelende maatregelen nemen. De sfeer in de klas en op school kan erdoor verziekt worden.

Wie betrek ik erbij?

De activiteiten die je op school doet om de kinderen te leren minder agressief en gewelddadig te zijn, hebben weinig zin als ze thuis niet ondersteund worden. Het is daarom belangrijk om de ouders/verzorgers van jou bevindingen en activiteiten op de hoogte te stellen. Belangrijke punten daarbij zijn:

- praat de ouders/verzorgers geen schuldgevoel aan;
- wees begripvol naar de ouders/verzorgers;
- praat ook over positieve eigenschappen die het kind heeft;
- zoek samen naar een oplossing.

► Agressie en geweld

Agressie en geweld

Oorzaken

Ouders/verzorgers kunnen zelf ook een bijdrage leveren aan het leren minder agressief en gewelddadig te worden. Ouders/verzorgers kunnen bijvoorbeeld proberen hun kinderen duidelijke opdrachten te geven en hen positief te benaderen en te waarderen.

Aanpak

Als er een gezamenlijk traject is opgezet, houd de ouders/verzorgers dan ook regelmatig op de hoogte van jou bevindingen en het resultaat van de activiteiten op school. Vraag de ouders/verzorgers ook naar hun bevindingen. Speciale aandacht dien je hier te hebben voor kinderen met een multiculturele achtergrond. Het contact met ouders/verzorgers verloopt in die gevallen soms anders dan bij 'gewone' Nederlandse kinderen.

Hoe verantwoord ik mijn aanpak?

Maak vanaf het begin een rapportage van jou bevindingen en van de activiteiten die je instelt om te leren omgaan met het agressieve en of gewelddadige gedrag van het kind. Dat kan bijvoorbeeld door een logboek bij te houden, waarin je jou aanpak beschrijft en de mogelijke positieve en negatieve gevolgen van die aanpak. Op die manier kun je na een bepaalde tijd ook constateren of er daadwerkelijk verbetering in de situatie is.

Zorg ervoor dat deze rapportage ook voor de ouders/verzorgers beschikbaar is.

► Agressie en geweld

Oorzaken

Aanpak

Oorzaken

De onderstaande tips kunnen in willekeurige volgorde gebruikt worden.

Observeer het kind gedurende een periode aandachtig

In de normale ontwikkeling van het kind zien we bij drie- tot vier- en vijfjarigen een toename van agressief gedrag; bij jongens is dat duidelijker dan bij meisjes. Dit is de leeftijd waarop een versnelling van de sociale ontwikkeling plaatsvindt. Het kind ziet nog niet even duidelijk de grens tussen eigen wensen en behoeften en die van anderen. Normaal gesproken neemt daarna het agressieve gedrag af. De agressie wordt gerichter gebruikt en verbale uitingen nemen toe.

Agressieve kinderen kunnen de volgende gedragingen vertonen:

- sterk competitiegericht
- vaak ruzie
- agressief
- weinig rekening houden met elkaar
- eigen zin doordrijven
- alleen spelen, alleen werken
- veel (vooral negatieve) aandacht vragen
- storend gedrag
- niet aan de groepsregels houden
- weinig belangstelling voor anderen
- gebrek aan respect
- vijandig

Het is verstandig om het kind te observeren in allerlei verschillende situaties op school. Bijvoorbeeld tijdens de lessen, op de speelplaats, tijdens de gymles, bij momenten van vrij werken. Bepaal in welke situatie het gedrag het meest naar voren komt.

Loop vervolgens je bevindingen na en ga na of er een oorzaak aan te wijzen is voor het agressieve gedrag van het kind. Als je geen oorzaak kunt aangeven, is het verstandig om hulp van deskundigen in te roepen.

► Agressie en geweld

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Analyseer het pedagogisch klimaat en je eigen rol daarbij

Niet alleen het kind, maar ook de omgeving speelt een rol bij agressief en gewelddadig gedrag van kinderen. De sfeer in de klas en is daarbij erg belangrijk. Je dient je daarom de vraag te stellen of het pedagogisch klimaat in de groep veilig is. Kinderen kunnen gesloten of angstig gedrag vertonen als ze zich niet veilig voelen in de klassituatie. Zie ook de informatie onder het thema Algemeen > Sociaal-emotioneel klimaat.

Je maakt als leerkracht echter ook deel uit van het pedagogisch klimaat. Je bent immers de spil in de klas. Stel jezelf daarom de volgende vragen:

- Ben ik autoritair?
- Ben ik zelf agressief naar de kinderen toe?
- Tolereer ik agressief gedrag in de klas?
- Zorg ik voor duidelijke regels?
- Onduidelijke regels kunnen leiden tot agressief gedrag bij kinderen.
- Hanteer ik de regels consequent?
- Het niet consequent toepassen van regels kan leiden tot agressief gedrag bij kinderen.

► Agressie en geweld

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Analyseer de onderwijsleersituatie

De onderwijsleersituatie kan voor kinderen niet uitdagend genoeg zijn en daardoor agressief gedrag bij kinderen bevorderen.

Bij het analyseren van de kenmerken van de onderwijsleersituatie zijn de volgende aspecten belangrijk:

- Stel ik te hoge/lage eisen aan het kind?
- Zijn de taken die het kind doet te moeilijk of te makkelijk?
- Zijn de taken duidelijk genoeg?
- Is er een duidelijke structuur bij de verschillende activiteiten?
- Hebben de kinderen genoeg bewegingsruimte in de klas en op school?
- Is de omgeving gevarieerd genoeg voor de kinderen?
- Is er sprake van een veilige omgeving?

► Agressie en geweld

Oorzaken

Oorzaken

Praat met ouders/verzorgers van het kind

Schenk aandacht aan bijvoorbeeld de volgende aspecten:

Aanpak

- **Hoe is de thuissituatie van het kind?**

Het kan zijn dat emotionele problemen thuis bijdragen aan de het agressieve en of gewelddadige gedrag van het kind. Bijvoorbeeld als de ouders of verzorgers in een scheiding verwickeld zijn, als er een broertje of zusje gestorven is of als er sprake is van werkeloosheid in het gezin.

- **Hoe is het opvoedingsgedrag thuis?**

Wordt er thuis bijvoorbeeld lijfelijk gestraft? Worden agressieve uitlatingen getolereerd? Wordt er consequent gehandeld en gestraft?

Agressief gedrag komt veel vaker voor bij kinderen waarvan de ouders, dikwijls uit onmacht, zelf agressief straffen of koel afwijzend zijn. Het kind leert dan hoe het zijn agressie kan kwijtraken. Het imiteert het gedrag van de ouders. Daarbij is het belangrijk te weten dat wat in onze cultuur als fout wordt beschouwd, in andere culturen normaal kan zijn.

Ook kan het niet consequent hanteren van de regels door ouders agressief gedrag bij kinderen bevorderen.

- **Hoe zijn de woonomstandigheden?**

Heeft het kind genoeg ruimte om te bewegen?

► Agressie en geweld

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Bepaal de oorzaak van het agressieve en gewelddadige gedrag

Om inzicht te krijgen in het agressieve gedrag, dient het gedrag in kaart gebracht te worden. Belangrijke vragen die je hierbij kunt stellen zijn:

- Welk soort agressief gedrag is het (motorisch, verbaal, mimisch)?
- Wat is de achtergrond van het agressieve gedrag? Is het bijvoorbeeld zonder aanleiding, verdedigend of verkrijgen van bezit, aandacht trekken, afstraffen van de agressie van een ander of onzekerheid?
- Hoe ernstig is het agressieve gedrag?
- Hoe vaak komt het gedrag voor?
- Is agressief gedrag gekoppeld aan een bepaalde situatie?

Loop jou bevindingen na en ga na of er een oorzaak aan te wijzen is voor het agressieve gedrag van het kind. Als je geen oorzaak kunt aangeven, is het verstandig om hulp van deskundigen in te roepen.

► **Agressie en geweld**

Aanpak

Oorzaken

Aanpak

Het is belangrijk om agressief gedrag van kinderen in de kiem te smoren. Kinderen hebben namelijk snel door dat agressief gedrag hen voordeel oplevert (aanzien, macht of vervulling van eigen behoeften). Ze kunnen dan de smaak te pakken krijgen.

Bevorder het pedagogisch klimaat in de klas

Kinderen kunnen agressief gedrag vertonen als ze zich niet veilig voelen in de klassituatie. Het pedagogisch of sociaal-emotioneel klimaat in de klas is daarom erg belangrijk. Zie thema Algemeen > Sociaal-emotioneel klimaat. Dat betekent overigens niet dat we moeten streven naar een volledig rimpelloos schoolleven. Hoe zou een kind anders kunnen leren op een acceptabele manier met eigen agressie om te gaan. We kunnen echter wel erop letten dat kinderen niet met onnodige agressie-oproepende situaties worden opgezadeld.

Stimuleer sociale vaardigheden en sociale relaties

Een verklaring voor agressief gedrag kan zijn dat het kind gefrustreerd is doordat iets niet gelukt is of dat het gedwarsboomd of onrechtvaardig behandeld is. Het kind is niet in staat om op een 'normale' manier te reageren en uit zich door middel van het tonen van agressief gedrag.

Ook kan het zijn dat een kind bepaalde persoonlijkheidskenmerken heeft die ervoor zorgen dat hij of zij in een bepaalde situatie niets anders kan dan agressief gedrag vertonen.

Lessuggesties om de sociale vaardigheden en sociale relaties van kinderen te stimuleren vind je in het onderdeel Thema's.

► Agressie en geweld

Aanpak

Oorzaken

Aanpak

Hanteer een consequente afwijzende houding ten opzichte van agressief gedrag

Er is een theorie die stelt dat agressief gedrag is aangeleerd. Kinderen leren agressief gedrag doordat ze er bijvoorbeeld van volwassenen of van andere kinderen (groepsdruk!) de nodige aandacht voor krijgen. Ook leren kinderen veel gedrag door het imiteren van anderen, kinderen of volwassenen. Als volwassenen in hun omgeving agressie in de omgeving of bijvoorbeeld op televisie relativeren of afkeuren is de invloed op het kind minder. Uit ervaring is gebleken dat een niet consequente houding juist agressieverhogend werkt omdat het kind niet weet waar het aan toe is.

Bekommer je ook om het slachtoffer

Sommige kinderen laten (soms letterlijk!) over zich heen lopen. Ze lokken als het ware agressief gedrag bij klasgenoten uit. Onderzoek heeft aangetoond dat kinderen die zich de kaas van het brood laten eten, er ongewild voor zorgen dat bij klasgenoten meer agressie naar buiten komt. Door dergelijke kwetsbare kinderen te leren en aan te moedigen voor zichzelf op te komen, snijdt het mes dus aan twee kanten. Laat slachtoffers dus niet aan hun lot over, maar praat met ze over manieren waarop ze zichzelf beter kunnen verdedigen en verweren. Daarnaast kan een gesprek met de dader, waarin het slachtoffer zijn ongenoegen uit, ook verrassende uitkomsten bieden.

► Concentratieproblemen

Concentratieproblemen

Oorzaken

Elk kind heeft wel eens moeite met zich te concentreren. Bijvoorbeeld omdat het morgen jarig is of omdat het buiten sneeuwt. Het kind kan zijn aandacht dan niet bij de leertaak houden. Een groot deel van dit soort concentratieproblemen op school zijn dan ook vaak motivatieproblemen. Het kind zal, als het zelf een taak kiest - bijvoorbeeld het maken van een tekening van de verjaardag en de cadeautjes - wel concentratie kunnen opbrengen.

Aanpak

Er is echter pas sprake van een concentratieprobleem als het kind voortdurend niet in staat is gedurende langere tijd zijn aandacht bij hetzelfde te houden. Het kind kan de aandacht niet goed bundelen, niet goed richten en niet of niet lang vasthouden.

Dit kan verschillende oorzaken hebben. Deze oorzaken kunnen in het kind liggen, maar ook bij de leerkracht, de omgeving van het kind of de onderwijsleersituatie.

Een concentratieprobleem dat niet opgemerkt wordt, kan grote gevolgen hebben. Het meest voor de hand ligt dat het kind een leerachterstand op zal lopen omdat de onderwijstijd niet ten volle benut wordt. Andere gevolgen van concentratieproblemen kunnen zijn:

- leerfrustraties met als gevolg motivatieverlies en gedragsproblemen
- een minderwaardigheidsgevoel: negatief zelfbeeld
- problemen in de omgang met anderen en problemen in sociale situaties
- buitenbeentje in de klas of groep

► Concentratieproblemen

Concentratieproblemen

Oorzaken

Wie betrek ik erbij?

Het kind bevindt zich een groot deel van de dag op school, maar ook een groot deel van de dag thuis. De activiteiten die je op school doet om de kinderen te leren geconcentreerd te werken hebben weinig zin als ze thuis niet ondersteund worden. Het is daarom belangrijk om de ouders/verzorgers van jou bevindingen en activiteiten op de hoogte te stellen. Daarnaast kunnen de ouders/verzorgers zelf ook een bijdrage leveren aan het verhogen van de concentratiespan van hun kinderen. Bijvoorbeeld door ervoor te zorgen dat het kind thuis ook een duidelijk 'rooster' heeft. Denk hierbij aan vaste tijden voor bijvoorbeeld huiswerk maken, eten en naar bed gaan.

Aanpak

Als er een gezamenlijk traject is opgezet, houd de ouders/verzorgers dan ook regelmatig op de hoogte van jou bevindingen en het resultaat van de activiteiten op school. Vraag de ouders ook naar hun bevindingen. Speciale aandacht dien je hier te hebben voor kinderen met een multiculturele achtergrond. Het contact met ouders verloopt in die gevallen soms anders dan bij 'gewone' Nederlandse kinderen.

Hoe verantwoord ik mijn aanpak?

Maak vanaf het begin een rapportage van je bevindingen en van de activiteiten die jij en de ouders/verzorgers in hebben gesteld om de concentratiespan van het kind te verhogen. Dat kan bijvoorbeeld door een logboek bij te houden, waarin je jou aanpak beschrijft en de mogelijke positieve en negatieve gevolgen van die aanpak. Op die manier kun je na een bepaalde tijd ook constateren of er daadwerkelijk verbetering in de situatie is. Zorg ervoor dat deze rapportage ook voor de ouders beschikbaar is.

► Concentratieproblemen

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Concentratieproblemen zijn 'lastige' problemen. Ze kunnen heel verschillende oorzaken hebben. Ze kunnen het gevolg zijn van leerlingkenmerken, leerkrachtkenmerken, kenmerken van de onderwijssituatie of omgevingskenmerken. Het is daarom belangrijk om je goed te oriënteren op mogelijke oorzaken van het concentratieprobleem.

De onderstaande tips kunnen hierbij in willekeurige volgorde gebruikt worden. Loop vervolgens jou bevindingen na en ga na of er een oorzaak aan te wijzen is voor de concentratieproblemen van het kind.

Als de concentratieproblemen voortvloeien uit de omstandigheden (leerkrachtgedrag, onderwijsleersituatie) maak dan een plan van aanpak en schakel collega's in bij het veranderen van deze omstandigheden. Als je vermoedt dat de oorzaak ligt in het kind, is het verstandig om hulp van deskundigen in te roepen.

Observeer het kind gedurende een periode aandachtig op basis van een voorlopige hypothese

Een kind met een concentratieprobleem kan veel verschillende symptomen vertonen, die meestal in combinatie voorkomen. Bijvoorbeeld:

- niet willen presteren, niet gemotiveerd zijn
- snel afgeleid zijn
- niet luisteren naar instructie
- niet volledig opnemen van instructie
- op alle prikkels reageren
- met wat anders dan de opgedragen taak bezig zijn overbeweeglijk zijn
- snelle stemmingswisselingen
- stoornissen in het slaapritme
- motorische onhandigheid

Het is verstandig om het kind te observeren in allerlei verschillende situaties op school. Bekijk hoe lang het kind bezig kan zijn met iets. Bijvoorbeeld tijdens de lessen, op de speelplaats, tijdens de gymles, bij momenten van vrij werken. Bepaal in welke situatie het probleem het duidelijkst naar voren komt.

► Concentratieproblemen

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Analyseer je eigen gedrag

Niet alleen het kind, maar ook de omgeving speelt een rol bij concentratieproblemen. Als leerkracht maak je daar ook deel van uit. Je bent immers de spil in de klas. Stel jezelf de volgende vragen:

- **Laat ik door mijn gedrag zien dat er rust is?**

Het is belangrijk dat je zelf rust uitstraalt in aanwezigheid van de kinderen. Het is daarom aan te raden dat je jou bewegingspatroon aanpast, door niet teveel door de klas te lopen. Maar ook je stemgebruik dient rustig te zijn. Praat niet te hard, niet te snel en niet te veel.

Als je er niet zeker van bent of jou stemgebruik en bewegingspatroon bijdragen aan rust in de klas, kun je een collega vragen een uurtje te observeren of een video-opname van je eigen gedrag maken.

- **Hoe is mijn relatie tot het kind?**

De relatie met het betreffende kind kan negatief, neutraal of positief zijn. Een negatieve relatie met het kind kan een van de redenen zijn van het concentratieprobleem. Gebruik voor het analyseren van je eigen gedrag

[Vragenlijst 'eigen voorbeeld'](#).

- **Hoe heb ik de orde geregeld?**

Vooraf voor kinderen met concentratieproblemen is het belangrijk dat er duidelijke regels in de klas zijn. Die regels gelden ook altijd. Verder is er een duidelijk straf- en/of beloningssysteem, dat voor elk kind duidelijk is.

- **Is mijn instructie helder en begrijpelijk geweest?**

Vraag direct na de instructie aan het kind wat de opdracht is. Daarnaast kun je kinderen met concentratieproblemen de opdracht, zo mogelijk, ook schriftelijk geven.

Gebruik heldere taal. Maak geen onnodig lange zinnen en gebruik niet teveel abstracte schooltaalwoorden.

- **Gebruik ik korte opdrachten?**

Kinderen met een concentratieprobleem zijn gebaat bij korte opdrachten, het liefst met opgesplitste instructie. Zorg ervoor dat er regelmatig concentratiemomenten zijn voor de kinderen en dat er een regelmatig en terugkerend rooster en dagindeling is.

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Analyseer de onderwijsleersituatie

Bij het analyseren van de kenmerken van de onderwijsleersituatie zijn de volgende aspecten belangrijk:

- **Is er voldoende afwisseling in leer- en ontspanningssituaties?**
Om de tijd tussen pauzes op school wat op te breken, kun je bijvoorbeeld gymnastiek- of bewegingsoefeningen tussendoor (of even naar buiten) doen. Dat werkt voor alle kinderen en zeker voor het kind dat er toch al moeite mee heeft, concentratiebevorderend.
- **Zijn de werkvormen en instructiewijzen voldoende gevarieerd?**
Maak gebruik van verschillende wijzen van instructie en verschillende werkvormen. Op die manier kan een kind steeds weer geboeid raken.
- **Wordt de aandacht van het kind voldoende getrokken voordat de instructie wordt gegeven?**
Door de voorkennis van de kinderen te actualiseren, wordt de aandacht van de kinderen al gericht op het onderwerp.
- **Is in de les voldoende structuur aangebracht?**
Maak gebruik van korte opdrachten waarbij het precies duidelijk is voor het kind wat het moet doen, hoe het beoordeeld wordt en hoeveel tijd er voor de opdracht staat. Een duidelijke structuur in de les zorgt ervoor dat kinderen weten wat ze kunnen verwachten en zorgt voor zo min mogelijk afleiding. Gebruik hiervoor een strak, duidelijk, steeds terugkerend rooster. Zet dat rooster bijvoorbeeld op het bord.
- **Zijn de opdrachten toegespitst op het kind?**
Voor kinderen met een concentratieprobleem dat veroorzaakt wordt door bijvoorbeeld onvoldoende kennis en begrip van de instructietaal, is het belangrijk dat de opdracht heel helder en bondig is. Voor kinderen die zelf moeilijk structuur aan kunnen brengen en moeilijk zelfstandig kunnen werken, is het belangrijk dat ze weten wat ze moeten doen, hoe het beoordeeld wordt en wanneer het af moet zijn.
- **Zijn de gebruikte materialen wel aantrekkelijk genoeg?**
- **Is er voldoende rust in de school?**
Met rust in de school wordt bijvoorbeeld bedoeld dat er geen kinderen of andere mensen over de gang rennen en praten tijdens de normale lessen.

► Concentratieproblemen

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Praat met ouders/verzorgers van het kind

Schenk aandacht aan bijvoorbeeld de volgende aspecten:

- **Hoe is de thuissituatie van het kind?**

Kinderen die thuis in een situatie wonen die veel onrust met zich meebrengt, zullen in de klas die onrust ook tentoonspreiden. Een onrustige situatie thuis kan bijvoorbeeld ontstaan door problemen met ouders, broertjes of zusjes of andere familieleden. Bijvoorbeeld als de ouders of verzorgers in een scheiding verwickeld zijn, als er sprake is van een eenoudergezin, als de ouders/verzorgers regelmatig verkeren in het criminele circuit, of als een broertje of zusje gehandicapt is.

- **Spelen lichamelijke factoren een rol?**

Bijvoorbeeld vermoeidheid, medicijngebruik, verminderd gehoor- of gezichtsvermogen of andere stoornissen.

- **Hoe gedraagt het kind zich thuis?**

Wijkt het gedrag van het kind thuis af van het gedrag op school? Wat doet het kind zoal thuis? Speelt het veel met vriendjes? Welke vriendjes?

Als het kind thuis geen concentratieproblemen vertoont, ligt de oorzaak duidelijk in de onderwijsleersituatie. Als het kind thuis hetzelfde gedrag vertoont als op school, ligt de oorzaak ergens anders.

- **Welke verwachtingen hebben de ouders van het kind?**

Hooggespannen verwachtingen van ouders kunnen ervoor zorgen dat kinderen de lat voor henzelf zo hoog leggen, dat ze faalangstig worden. Het kan ook zijn dat een kind door de ouders helemaal niet wordt gestimuleerd om te leren.

► Concentratieproblemen

Aanpak

Oorzaken

Als je meer zicht hebt gekregen op de oorzaak van het concentratieprobleem van het kind is het belangrijk om er wat aan te gaan doen.

Aanpak

Zoek veel contact met het kind

Door voortdurend contact te zoeken en te houden met concentratiezwakke kinderen probeer je ze te helpen zich te houden aan geldende regels. Als de kinderen de klas binnenkomen bijvoorbeeld, kun je in de buurt gaan staan van waar het kind zijn jas neerhangt. Jouw aanwezigheid kan al preventief werken. Zorg er overigens voor dat duidelijk is waar de kinderen hun jas op kunnen hangen.

Bij een kringgesprek is de plek waar een kind met een concentratieprobleem gaat zitten belangrijk. Je kunt het kind recht tegenover jou plaatsen en proberen door middel van oogcontact het kind zich te laten houden aan de regels. Een andere plek is naast je. Een lichte vorm van lichamelijk contact kan vaak al heel sturend zijn.

Geef kinderen ook gelegenheid zich minder geconcentreerd bezig te houden

Voor concentratiezwakke kinderen kan de boog niet zo lang gespannen staan. Wissel daarom geconcentreerde periodes af met periodes waarin het kind minder geconcentreerd hoeft te zijn. Het moet echter wel duidelijk zijn wanneer een geconcentreerde periode begint en ophoudt. Dat kan bijvoorbeeld met bordjes. Het kind heeft bijvoorbeeld een bordje tot zijn beschikking met de tekst: Ssst, ik ben aan het werk. Als het bordje niet meer staat, mag het kind even iets anders gaan doen.

Verbeter de kwaliteit van de taak

Geef concentratiezwakke kinderen een gerichte opdracht. Zorg voor weinig afleidende prikkels in de klas. Zorg echter wel voor sfeer en veiligheid in de klas.

Om kinderen met een concentratieprobleem niet te lang aan één opdracht te laten werken, kun je een opdracht opdelen in kleinere opdrachten. Controleer de deelopdrachten en geef de kinderen direct feedback. Let ook op de duidelijkheid van de randvoorwaarden waarbinnen de taak moet worden uitgevoerd.

► Concentratieproblemen

Aanpak

Oorzaken

Aanpak

Geef veel feedback op werk en de werkhouding

Voor kinderen met een concentratieprobleem, is het belangrijk dat ze regelmatig feedback krijgen op hun werk. Vergeet daarbij niet ook feedback te geven op de werkhouding. Daarnaast zijn ze vaak snel de instructie kwijt. Daarom is het van belang regelmatig te controleren of de kinderen nog weten wat ze moeten doen.

Gebruik een vrij strak rooster

Concentratiezwakke kinderen hebben behoefte aan regelmaat en weinig afleiding. Een duidelijk rooster dat steeds opnieuw terugkeert, kan daarbij behulpzaam zijn. Dat kan een dag of weekrooster zijn, afhankelijk van wat de kinderen kunnen overzien. Zet dit rooster bijvoorbeeld op het bord of maak er een speciale poster van (kunnen kinderen ook zelf doen).

Geef in dit rooster ook duidelijk momenten van rust (concentratie) aan, bijvoorbeeld door middel van een vlag of ander teken.

Bevorder het zelfvertrouwen van kinderen

Versterk het gevoel van competent zijn van kinderen door te werken met haalbare taken. Als kinderen merken dat ze geconcentreerd de taken binnen de tijd af krijgen, zullen ze vaker gemotiveerd zijn om geconcentreerd te werken. Als het een keertje niet lukt om een taak goed af te ronden, praat dan met het kind over de reden waarom het dit keer niet gelukt is. Hoe kun je zelfvertrouwen en de weerbaarheid van kinderen bevorderen kijken op "Werken aan": Zelfvertrouwen en weerbaarheid.

► Depressiviteit

Depressiviteit

Oorzaken

Bijna alle kinderen voelen zich wel eens droevig of triest. Meestal doen we dat af met te zeggen dat ze gewoon hun dag niet hebben.

Aanpak

Kinderen met een depressie hebben die gevoelens echter lange tijd en heel sterk. Dat kan grote gevolgen hebben voor de gezondheid van het kind. Het tijdig signaleren van een depressie kan die problemen echter voorkomen (zie [Situatieschets: Tante Jos](#)).

Omdat depressieve kinderen vaak gedrag vertonen dat niet direct aan een depressie doet denken, is het herkennen van een depressie niet eenvoudig. Veel problematisch gedrag (agressie, concentratieproblemen, hyperactiviteit) kan een gevolg zijn van een depressie.

Wie betrek ik erbij?

Het kind bevindt zich een groot deel van de dag op school, maar ook een groot deel van de dag thuis. De activiteiten op school, die gericht zijn op het omgaan met de depressiviteit van het kind, hebben weinig zin als ze thuis niet ondersteund worden. Het is daarom belangrijk om de ouders/verzorgers van jou bevindingen en activiteiten op de hoogte te stellen. Belangrijke punten daarbij zijn:

- praat de ouders/verzorgers geen schuldgevoel aan;
- wees begripvol naar de ouders/verzorgers;
- praat ook over positieve eigenschappen die het kind heeft;
- zoek samen naar een oplossing.

Daarnaast kunnen de ouders/verzorgers zelf ook een bijdrage leveren aan het verminderen van het depressieve gedrag door thuis bijvoorbeeld duidelijke regels en afspraken te hanteren of door het goede in het kind te benadrukken en te stimuleren. Daarmee krijgt het kind het gevoel gewaardeerd te worden zoals het is en zal zijn zelfvertrouwen groeien.

► Depressiviteit

Depressiviteit

Oorzaken

De ouders kunnen het kind ook laten merken dat ze naar hem luisteren en dat ze geïnteresseerd zijn in wat het kind bezig houdt. Dat betekent ook dat het kind gestimuleerd moet worden te praten over wat hem dwars zit.

Aanpak

Als er een gezamenlijk traject is opgezet, houd de ouders/verzorgers dan ook regelmatig op de hoogte van jou bevindingen en het resultaat van de activiteiten op school. Vraag de ouders/verzorgers ook naar hun bevindingen. Speciale aandacht dien je hier te hebben voor kinderen met een multiculturele achtergrond. Het contact met ouders/verzorgers verloopt in die gevallen soms anders dan bij 'gewone' Nederlandse kinderen. Vooral bij het praten over ziekte kunnen er grote verschillen tussen culturen zijn (zie [Situatieschets: Praten over ziekte](#)).

Hoe verantwoord ik mijn aanpak?

Maak vanaf het begin een rapportage van je bevindingen en van de activiteiten die jij en de ouders/verzorgers in hebben gesteld om te leren omgaan met het depressieve gedrag van het kind. Dat kan bijvoorbeeld door een logboek bij te houden, waarin je jou aanpak beschrijft en de mogelijke positieve en negatieve gevolgen van die aanpak. Op die manier kun je na een bepaalde tijd ook constateren of er daadwerkelijk verbetering in de situatie is. Als het depressieve gedrag aanhoudt en er geen verbetering in de situatie zichtbaar is, is het raadzaam om deskundige hulp in te schakelen.

Zorg ervoor dat de rapportage ook voor de ouders/verzorgers en eventuele hulpverleners beschikbaar is.

► Depressiviteit

Situatieschets: Tante Jos

Oorzaken

De tante van Jantien (tante Jos) is een half jaar geleden gestorven. Tante Jos was niet zomaar een tante. Tante Jos was voor Jantien heel speciaal. Toen de moeder van Jantien een jaar in het ziekenhuis heeft gelegen, is tante Jos bij Jantien in huis komen wonen en heeft Jantien en haar vader opgevangen en verzorgd. Tante Jos is niet lang ziek geweest, ze moest opeens naar het ziekenhuis en twee dagen later was ze al dood. Ze heeft een hersenbloeding gehad. Jantien heeft het er erg moeilijk mee.

Aanpak

In de klas merken we dat Jantien er niet echt bij is. Ze is bleek, lacht bijna niet, is stil, haalt slechte cijfers en is snel geïrriteerd.

De moeder van Jantien weet ook niet zo goed wat ze er mee moet. Ze geeft aan dat Jantien slecht slaapt sinds de begrafenis. Ze heeft nachtmerries en om het minste of geringste valt ze uit. Lachen doet ze al helemaal niet meer. Terwijl ze voor de tijd toch een vrolijk kind was.

In overleg met de leerkracht besluit de moeder van Jantien met haar naar de huisarts te gaan. Achteraf blijkt dat Jantien een depressie had.

► Depressiviteit

Situatieschets: Praten over ziekte

Oorzaken

Nadia kijkt afwezig uit het raam. Ze houden een kringgesprek, maar ze is er niet bij met haar hoofd. "Hé Nadia, zeg ook eens wat", giechelt Esmá. Nadia begint te lachen en doet weer mee. Nadia is een leuke meid. Veel vriendinnetjes zijn jaloers op haar. "Maar ze moesten eens weten hoe bang ik ben", denkt ze vaak, "en hoe rot ik me voel. En nu krijgen we volgende week ook nog die Cito-toets!"

Aanpak

De bel gaat, het is half vier. De school is uit en iedereen stormt naar buiten. "Nadia kun je mij even helpen de plantjes water te geven?", vraagt juf Myriam. "Ik wil eigenlijk naar huis want ik moet van mijn vader vier uur huiswerk maken per dag", denkt Nadia, "maar vooruit dan maar." Ze kijkt naar buiten en ziet Esmá en de anderen wegfietsen. Net als ze de gieter vult, komt de juf naar haar toe. "Nadia, ik wil even met je praten. Je bent de laatste tijd zo stil. Hoe gaat het met je?" Nadia friemelt nerveus aan haar trui. Eigenlijk wil ze het al heel lang tegen iemand zeggen. Zou ze het nu aan juf Myriam kunnen vertellen? Dan begint Nadia ineens te praten. "Ik doe altijd heel erg mijn best: op school, met sporten en thuis. Maar het is nooit goed wat ik doe. Als we bij handbal gelijk spelen, durf ik haast niet naar huis. Mijn vader wordt dan woedend en scheldt me uit. Hij roept: 'Je bent lui en je benut je talenten niet.' Maar echt juf, geloof me, ik doe altijd m'n best." Juf Myriam heeft inmiddels twee stoelen gepakt en Nadia vertelt verder: "Hij zegt dat hij altijd alles voor me over heeft, maar dat ik er met m'n pet naar gooi. Een tijdje geleden had ik een zes voor een proefwerk. Hij ging helemaal uit zijn dak en ik mocht niet mee naar de dierentuin. Hij wil dat ik na deze school het vwo ga doen, maar dat haal ik nooit. Hoe moet dat nou straks met die Cito-toets? Als het mavo wordt, mag ik vast niet mee op kamp."

Nadia heeft heel lang met de juf gepraat over haar vader, die haar zo bang en onzeker maakt. Juf Myriam heeft Nadia gerustgesteld. Ze vertelde dat het wel vaker voorkomt, dat ouders zo doen tegen hun kinderen, maar dat daar wat aan gedaan kan worden. En Nadia maar denken dat ze de enige is met dit probleem! Op school heeft ze nu gelukkig iemand met wie ze erover kan praten.

► Depressiviteit

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Een depressie leidt tot een verandering in het gedrag van het kind. Niet alleen thuis, maar ook op school. Het kind is bijvoorbeeld vaak aan het dagdromen, is onoplettend, kan zich slecht concentreren en de schoolresultaten worden slechter.

Kinderen van verschillende leeftijden uiten hun depressie op verschillende manieren. Depressieve peuters en kleuters zijn vaak zeurderig en willen niet wat de ouder wil. Ze kunnen huilbuien hebben en woedeaanvallen. Vaak hebben ze scheidingsangst en willen ze niet met andere kinderen spelen. Soms zijn ze juist erg agressief en wild en daardoor niet in staat tot normaal spel met leeftijdsgenootjes.

Kinderen die in bijzondere omstandigheden opgroeien, zoals asielzoekerskinderen, kunnen ten gevolge van vlucht en oorlogshandeling depressief gedrag vertonen. Afhankelijk van hun leeftijd komt dat op verschillende wijze tot uiting. Soms is het ook lastig om te achterhalen of er sprake is van depressiviteit of dat het gedrag voortkomt uit onwennigheid met de nieuwe leef- en schoolsituatie.

Onderstaande tips kunnen in willekeurige volgorde gebruikt worden. Loop vervolgens jou bevindingen na en ga na of er een oorzaak aan te wijzen is voor de depressiviteit van het kind. Als je geen oorzaak kunt aangeven, is het verstandig om - na overleg met de ouders - hulp van deskundigen in te roepen.

Houdt in je contacten met ouders rekening met eventuele cultuurverschillen die op kunnen treden bij het praten over ziekte (zie [Situatieschets: Praten over ziekte](#)).

► Depressiviteit

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Observeer het kind gedurende een periode aandachtig op basis van een voorlopige hypothese

Signalen die kunnen wijzen op depressieve kinderen in de basisschoolleeftijd kunnen heel divers zijn. Een sombere stemming, snelle geïrriteerdheid, een lage zelfwaardering en nergens plezier in hebben zijn enkele signalen. Verder kunnen kinderen allerlei angsten hebben, het gezelschap van andere vermijden, geen zin hebben om te spelen met vriendjes of vriendinnetjes. Ook willen ze vaak niet naar school en hebben ze allerlei lichamelijke klachten.

Signalen die kunnen wijzen op een depressie zijn:

- Huilerig/somber
- Boos, prikkelbaar, opvliegend
- Weinig plezier hebben
- Zich verwaarloosd voelen
- Gebrek aan vrolijkheid
- Zelfmedelijden
- Besluiteloosheid
- Doodsgedachten
- Negatieve zelfbeoordeling
- Zichzelf de schuld geven
- Hopeloosheid
- Aandachts- /concentratieproblemen
- Zich terugtrekken
- Vertraagd gedrag
- Geagiteerd, opgewonden, rusteloos
- Weinig gemotiveerd op school
- Regressief gedrag
- Angsten
- Lichamelijke pijnen
- Verandering in eetlust/gewicht
- Slaapstoornissen
- Omgangsproblemen
- Leerproblemen
- Agressief gedrag
- Vermoeidheid

Het is verstandig om het kind te observeren in allerlei verschillende situaties op school. Bijvoorbeeld tijdens de lessen, op de speelplaats, tijdens de gymles, bij momenten van vrij werken. Bepaal in welke situatie het gedrag het meest naar voren komt.

► Depressiviteit

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Analyseer het pedagogisch klimaat en je eigen rol daarbij

Niet alleen het kind, maar ook het pedagogisch klimaat speelt een rol bij depressiviteit van kinderen. Je maakt daar als leerkracht ook deel van uit. Je bent immers de spil in de klas. Stel jezelf de volgende vragen:

Op schoolniveau:	Zijn er op schoolniveau duidelijke regels en afspraken?
Op groepsniveau:	Zijn er op groepsniveau duidelijke regels en afspraken? Hoe is de sfeer in de groep? Hoe is de relatie tussen het depressieve kind en de andere kinderen?
Op leerkrachtniveau:	Hoe reageer ik op het kind? Hoe verlopen de interacties tussen mij en het kind? Weet ik wat er in het kind omgaat? Hoe ga ik ermee om als depressieve kinderen afgewezen of genegeerd worden door klasgenoten?

Je kunt hierbij ook gebruik maken van de informatie onder het thema [Algemeen > Sociaal-emotioneel klimaat](#).

Analyseer de onderwijsleersituatie

Bij het analyseren van de kenmerken van de onderwijsleersituatie is het belangrijk na te gaan of het kind misschien een ontwikkelingsvoorsprong of -achterstand heeft die ervoor zorgt dat het kind zich niet prettig voelt in de klas. Je kunt hiervoor ook gebruik maken van gegevens uit voorgaande schooljaren en of het onderwijskundig rapport van een voorgaande school.

Als het kind met zijn ouders als vluchteling of asielzoeker naar Nederland is gekomen, is het van belang contact op te nemen met de opvangschool uit het eerste opvangjaar.

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Praat met ouders/verzorgers van het kind

Breng de ouders/verzorgers in een gesprek op de hoogte van je bezorgdheid over het kind en probeer te achterhalen of de oorzaak van het depressieve gedrag wellicht in de thuissituatie is gesitueerd. Houdt tijdens dit gesprek de volgende aspecten in de gaten:

- **Hoe is de thuissituatie van het kind?**

Het kan zijn dat emotionele problemen thuis bijdragen aan de depressiviteit van het kind. Bijvoorbeeld bij ingrijpende gebeurtenissen: ouders/verzorgers die in een scheiding verwickeld zijn, een broertje of zusje dat gestorven is of bij seksueel misbruik.

- **Keuren de ouders/verzorgers het kind qua gedrag en prestaties af?**

Het kind kan te hoge eisen aan zichzelf gaan stellen en daardoor faalangstig worden. Daarnaast kan het kind het idee krijgen dat het alleen maar gewaardeerd wordt voor zijn prestaties.

- **Zijn de ouders/verzorgers consequent in het hanteren van regels en afspraken?**

Als ouders/verzorgers niet consequent zijn, weet een kind niet waar het aan toe is. Het zal dan ook steeds opnieuw proberen de afspraken en regels niet na te komen of te overtreden. Dit kan tot gevolg hebben dat het kind niet weet wat het van anderen, maar ook van zichzelf kan verwachten. Dat leidt tot onzekerheid.

- **Hebben de ouders/verzorgers oog voor het depressieve gedrag van het kind?**

Acceptatie van het kind met al zijn (eigen)aardigheden is belangrijk voor het kind. Als de ouders/verzorgers de gevoelens van het kind negeren, ontkennen of tegenhouden, zal het kind zich afgewezen en ontmoedigd gaan voelen, met alle gevolgen van dien.

NB De teksten die horen bij dit onderwerp zijn voor een groot deel gebaseerd op het boek *Kinderen en jongeren met een depressie*.

► Depressiviteit

Aanpak

Oorzaken

Aanpak

Confronteer het kind niet altijd met zijn falen, maar benadruk de dingen die het kind goed doet

Niets is zo frustrerend als je ondanks alle inspanningen niet de resultaten haalt die door jezelf of door anderen worden verwacht. Wees daarom opbouwend bij het maken van opmerkingen over de prestaties van het kind. Benadruk bijvoorbeeld vooral de dingen die wel lukken. Hierdoor ontstaat ook bij de andere kinderen niet het beeld dat het kind apart of uitzonderlijk is. Dit bevordert het zelfvertrouwen en het zelfbeeld. Maak hierbij ook gebruik van het onderdeel "Zelfvertrouwen en weerbaarheid" bij "Werken aan". Door niet alleen de nadruk te leggen op de cognitieve capaciteiten van het kind, laat je het kind merken dat er ook andere dingen belangrijk zijn.

Wees consequent

Het is voor kinderen belangrijk dat ze weten waar ze aan toe zijn. Dat geldt zeker ook voor een kind dat depressief is. Gevoelens van veiligheid en zekerheid kunnen ervoor zorgen dat de depressie van een kind minder toeneemt of zelfs afneemt. Stel daarom duidelijke regels in de klas (en op school) en wees consequent in het hanteren ervan.

Stimuleer de sociale vaardigheden van het kind

Door de sociale interacties van het kind te bevorderen, krijgt het een beter gevoel van eigenwaarde en leert het beter omgaan met andere kinderen. Zie ook Zelfvertrouwen en weerbaarheid en Relaties en seksualiteit.

Praat met het kind over zijn gevoelens en laat het zijn gevoelens delen

Als je vermoedt dat een kind depressief is, probeer dan met het kind over zijn gevoelens te praten en de gevoelens daardoor met iemand te delen. Daarvoor is het belangrijk dat je een goede relatie hebt met het kind en dat het kind het gevoel heeft dat het jou kan vertrouwen. Je kunt daarmee de gevoelens van het kind niet wegnemen. Het kan voor het kind wel een hele geruststelling zijn dat het met iemand over die gevoelens kan praten. Vooral als degene hem kan verzekeren dat zijn reacties niet vreemd zijn, maar normaal. Zie ook [Gevoelens van zichzelf en anderen](#).

► Faalangst

Faalangst

Oorzaken

Faalangst kennen we allemaal. Vooral in situaties waarin anderen onze prestaties beoordelen.

Aanpak

Het wordt pas een probleem als we er niet goed mee om kunnen gaan. Faalangst zorgt er dan voor dat kinderen op school lager presteren, dan waartoe ze werkelijk in staat zijn.

Wie betrek ik erbij?

Het kind bevindt zich een groot deel van de dag op school, maar ook een groot deel van de dag thuis. De activiteiten die je op school doet om de kinderen te leren omgaan met faalangst hebben weinig zin als ze thuis niet ondersteund worden. Het is daarom belangrijk om de ouders/verzorgers van jou bevindingen en activiteiten op de hoogte te stellen. Ouders kunnen hun kind ook helpen door bijvoorbeeld:

- nieuwe onbekende situaties waarin hun kind terecht komt zo overzichtelijk mogelijk maken;
- hun kind regelmatig in situaties brengen waarin het veilig kan experimenteren;
- zelf het goede voorbeeld geven in onverwachte en onduidelijke situaties (zowel hoe je zo'n situatie aanpakt als hoe je reageert op zo'n situatie);
- als het kind thuis bepaalde taken heeft, zorgen voor een duidelijke structuur.

Het is belangrijk dat zowel ouders als leerkracht elkaar op de hoogte houden van hun bevindingen. Speciale aandacht dien je hier te hebben voor kinderen met een multiculturele achtergrond. Het contact met ouders verloopt in die gevallen soms anders dan bij 'gewone' Nederlandse kinderen.

De tips die je als leerkracht aan ouders meegeeft, dienen herkenbaar en uitvoerbaar te zijn. Onze oplossingen als gedragsverandering, worden door ouders niet altijd begrepen. Het kan in sommige gevallen beter zijn om de ouders concreet te laten zien hoe de aanpak in de klas uitpakt.

► Faalangst

Faalangst

Oorzaken

Hoe verantwoord ik mijn aanpak?

Aanpak

Maak vanaf het begin een rapportage van je bevindingen en van de activiteiten die jij en de ouders/verzorgers in hebben gesteld om de faalangstproblemen te verhelpen. Dat kan bijvoorbeeld door een logboek bij te houden, waarin je jou aanpak beschrijft en de mogelijke positieve en negatieve gevolgen van die aanpak. Op die manier kun je na een bepaalde tijd ook constateren of er daadwerkelijk verbetering in de situatie is. Zorg ervoor dat deze rapportage ook voor de ouders beschikbaar is.

► Faalangst

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Faalangst is lastig te diagnosticeren. Faalangst kan zich namelijk op verschillende manieren uiten. Het is daarom belangrijk om je goed te oriënteren op signalen die op faalangstproblemen kunnen duiden.

De onderstaande tips kunnen in willekeurige volgorde gebruikt worden. Loop vervolgens jou bevindingen na en ga na of er een oorzaak aan te wijzen is voor de faalangst van het kind.

Observeer het kind gedurende een periode aandachtig op basis van een voorlopige hypothese

Let bij het observeren op de onderstaande signalen (Nieuwenbroek, Ruigrok & De Vries, 1996). Ga ook na in welke situaties of bij welke activiteiten het kind vooral faalangstig lijkt. Algemene kenmerken:

- Faalangstige kinderen willen regelmatig feedback hebben op door hen geleverd werk. Soms vragen ze er om.
- Ze zijn snel uit balans wanneer de sfeer in de klas minder goed is.
- Ze hebben een sterke behoefte aan positieve verwachtingen over hun functioneren.
- Bij nieuwe opdrachten zijn ze vaak onzeker en weten ze niet wat te doen. Vaak kijken ze eerst hoe anderen het doen, en tijdens het luisteren naar nieuwe uitleg horen ze vaak niet of nauwelijks wat er gezegd wordt. Uiterlijke reacties kunnen zijn: stotteren, zweten, zenuwachtig wiebelen met de benen, oppervlakkig hoog ademhalen, schouders samentrekken, met handen friemelen of rode vlekken in de nek.
- Verschijnselen die het kind kan hebben zijn: hartkloppingen, droge mond, naar de wc moeten en maagpijn.

Maar omdat iedereen in angstige situaties anders reageert, kan ook uitgesproken agressief of clownesk gedrag op faalangst duiden.

Tijdens uitleg

- De kinderen duiken weg achter anderen als de leerkracht een vraag aan de klas stelt.
- Ze doen druk als de leerkracht hun kant uitkijkt.
- Ze kijken de leerkracht niet aan tijdens de uitleg.
- Ze durven geen vragen te stellen over de nieuwe stof of ze stellen juist extreem veel vragen over de nieuwe stof.
- Ze hebben moeite met het vasthouden van de grote lijn tijdens de uitleg.

► Faalangst

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

In contact met andere kinderen

- Ze maken veel negatieve opmerkingen tegen anderen en zichzelf.
- Ze voelen zich onbehaaglijk in een situatie met 'hogergeplaatsten' of ze vermijden de andere kinderen. Ook kunnen ze grote groepen opzoeken waarin ze zich kunnen verbergen.
- Ze zijn zeer gevoelig voor kritiek, sommige kinderen zijn zelfs bang voor complimenten.
- Ze zoeken voortdurend steun bij andere kinderen.
- Ze durven niet te weigeren als iemand wat van hen gedaan wil hebben.

Tijdens proefwerken en overhoringen

- Ze beginnen later dan andere kinderen met de eerste opgave of ze beginnen heel gehaast zonder eerst de opgaven goed te lezen.
- Ze bewegen onrustig en zien er opgewonden uit. Ze stellen veel vragen over de procedure of de opgave.
- Ze beginnen vaak met de moeilijkste opgave.
- Ze raken in de war wanneer ze aan het eind de opgaven controleren.
- Ze reageren sterk op prikkels uit de omgeving.
- Ze hebben na afloop geen zicht op de kwaliteit van het geleverde werk.

Belangrijk aspect hierbij is dat de observatie begint met het opstellen van een voorlopige hypothese of vraagstelling. Deze hypothese bepaalt namelijk al voor een groot deel de observatiepunten, de observatiesituaties en momenten. Deze hypothese moet echter niet vastliggen (moet voorlopig zijn). Zo gauw je merkt dat bepaalde interventies die je pleegt niet het gevolg hebben dat je zou verwachten, moet je de hypothese kunnen bijstellen.

► Faalangst

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Analyseer je eigen gedrag

Niet alleen het kind, maar ook de omgeving speelt een rol bij faalangstproblemen. Jij als leerkracht maakt daar ook deel van uit. Je bent immers de spil in de klas. Stel jezelf de volgende vragen:

- Hoe is de relatie tussen jou en het kind? Is er sprake van wederzijds vertrouwen?
- Hoe reageer je op uitingen van faalangst? Welke uitspraken doe je? Welke acties onderneem je?
- Hoe informeert je het kind over zijn prestaties?
- Welke verwachtingen heb je met betrekking tot het leerresultaat van het kind?

Analyseer de onderwijsleersituatie

Omgevingsfactoren kunnen een belangrijke rol spelen bij het ontstaan van faalangst. Daarom is het belangrijk om ook de onderwijsleersituatie te analyseren. De volgende aspecten zijn daarbij belangrijk:

- Welke instructiemethode hanteer je?
- Welke leerstof wordt aangeboden? Is die herkenbaar voor het kind?
- Hoe wordt de leerstof aangeboden?
- Welke uitleg/hulp krijgt het kind?
- Wordt het kind geaccepteerd door de andere kinderen uit de groep?
- Hoe reageren de andere kinderen als het faalangstige kind 'faalt'?
- Wordt het kind overschaduwd door de andere kinderen?
- Hoe is de sfeer in de groep (samenwerking/competitie)?

► Faalangst

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Praat met ouders/verzorgers van het kind

Hooggespannen verwachtingen van ouders kunnen ervoor zorgen dat kinderen de lat voor henzelf zo hoog leggen dat ze faalangstig worden.

Schenk aandacht aan de volgende aspecten:

- Welke eisen stellen de ouders aan het kind?
- Keuren de ouders het kind qua gedrag/prestaties af?
- Hebben de ouders oog voor de onzekerheid van hun kind?
- Zien de ouders het verband tussen prestaties en sociaal welbevinden van hun kind?

Opmerkingen

- Speciale aandacht dien je hier te hebben voor kinderen met een multiculturele achtergrond. Het contact met ouders verloopt in die gevallen soms anders dan bij 'gewone' Nederlandse kinderen.
- De tips die je als leerkracht aan ouders meegeeft, dienen herkenbaar en uitvoerbaar te zijn. Het kan in sommige gevallen beter zijn om de ouders concreet te laten zien hoe de aanpak in de klas uitpakt.
- 'Vuile was buiten hangen' leidt tot versterking van het gevoel van aantasting eer/schaamte.
- Praten over problemen en oplossingen zal vanuit verschillende kaders gebeuren (vanuit gedrag of vanuit religie).

► Faalangst

Aanpak

Oorzaken

Aanpak

Maak gebruik van technieken uit de gedragstheorie

De volgende technieken kunnen bij het verminderen van faalangst behulpzaam zijn:

- **Reinforcement**
Beloon het kind voor gedrag dat niet faalangstig is.
- **Shaping**
Stapje voor stapje het kind leren omgaan met faalangstsituaties. Als een kind bijvoorbeeld moeilijk contacten legt, kan het al een hele stap zijn om te kijken naar andere kinderen. Beloon dit gedrag dan ook. Daarna wordt het kind pas beloond als het steeds dichterbij een groep kinderen gaat staan, etc.
- **Het principe van de geleidelijkheid**
Dit lijkt op shaping, maar bij shaping gaat het er om dat het kind beloond wordt voor niet faalangstig gedrag. Bij het principe van de geleidelijkheid is dat niet het geval. Bij het principe van de geleidelijkheid moet naast de verandering in situaties ook een verandering in het kind plaatsvinden. Het gaat er dus om dat het kind de omgeving waarin het is terecht gekomen, leert hanteren. Hiervoor is een zekere mate van zelfvertrouwen en zelfstandigheid vereist. Daarnaast mag de situatie niet teveel onzekere momenten voor het kind bevatten. Het kind moet de kans krijgen na te gaan in hoeverre het in staat is zich te handhaven in die nieuwe situatie (zie [Situatieschets: Kringgesprek](#)).
- **Rationeel leren denken**
Faalangst kan een gevolg zijn van gedachten en gevoelens van een kind die meestal irrationeel zijn. Een kind dat denkt dat het slecht is als het een minder goed cijfer heeft, denkt irrationeel. Je kunt het kind stimuleren de irrationele gedachten te vervangen door rationele gedachten (zie [Situatieschets: Mitchel](#)).

► Faalangst

Aanpak

Oorzaken

Aanpak

Geef faalangstige kinderen veel informatie over hun werk

Faalangstige kinderen hebben veel behoefte aan informatie en feedback op hun werk. Probeer faalangstige kinderen daarom te stimuleren als ze aan het werk moeten. Vraag of ze begrijpen wat ze moeten doen en of ze weten hoe ze gaan beginnen. Loop, als de kinderen bezig zijn, even bij ze langs om even te kijken hoe het gaat. Geef ook na afloop van het werk direct en duidelijke feedback.

Denk hierbij ook aan de procesmatige kant van het leren. Hoe heeft het kind het aangepakt en waarom op die manier? Denkt het kind dat het de juiste oplossing heeft gevonden? Waarom wel of niet? Op die manier kun je het kind bewust maken van het feit dat het de stof best aankan. Uiteindelijk doel is dan het vergroten van het zelfvertrouwen.

Heb positieve verwachtingen ten aanzien van het kind

Als een kind merkt dat je vertrouwen in het kind hebt, zal het kind zich zekerder gaan voelen. Zijn zelfbeeld wordt gunstiger en het zelfvertrouwen neemt toe. Hierdoor kunnen de schoolprestaties ook verbeteren.

Vertrouwen stellen in een kind doe je bijvoorbeeld door:

- het kind voldoende tijd te geven om een antwoord op een vraag te geven of om werk af te maken;
- accent te leggen op de vorderingen en successen i.p.v. op de tegenslagen;
- het aantal verantwoordelijkheden langzaam te laten toenemen;
- positieve verwachtingen uit te spreken ten aanzien van het kind;
- steun te geven ter voorkoming van fouten, zodat het kind zich begrepen voelt.

► Faalangst

Aanpak

Oorzaken

Aanpak

Zorg voor helderheid en structuur

Faalangst is een cultuurbepaald fenomeen. De eisen van onze samenleving kunnen zeer hoog zijn en zijn vaak, zeker voor allochtone kinderen niet transparant. Maak daarom duidelijk wat je van de kinderen verwacht.

Door een duidelijke structuur te geven aan een bepaalde situatie, worden faalangstige kinderen minder onzeker. Het kind krijgt daardoor het gevoel dat het meer grip heeft op de situatie. Een duidelijke structuur kun je als volgt aangeven:

- vertel aan het begin van de les wat kinderen kunnen verwachten en wat ze kunnen leren;
- geef veel concrete voorbeelden en gebruik veel materialen (foto's, platen, schema's en voorwerpen);
- grijp terug en leg verbanden met bekende leerstof;
- stimuleer het vragen stellen;
- stel ook makkelijke vragen;
- vertel hoe je gaat overhoren;
- probeer nieuwe situaties zo overzichtelijk mogelijk te maken;
- bouw veel herhalingen in;
- bij een te moeilijke taak terugschakelen naar een meer eenvoudige taak en maak duidelijk dat dit jou fout is;
- splits de leerstof in kleine overzichtelijke eenheden;
- laat de kinderen zelfinstructie toepassen;
- controleer of de opdrachten goed begrepen zijn.

► Faalangst

Aanpak

Oorzaken

Aanpak

Zorg voor een veilige omgeving

Kinderen met faalangst hebben behoefte aan een veilige omgeving. Een veilige omgeving is een omgeving waarin het kind zich geaccepteerd voelt en zichzelf kan zijn met al zijn gevoelens van onzekerheid. Dat betekent dat de omgeving begrip moet kunnen opbrengen voor het feit dat het kind faalangstig is en het kind niet moet veroordelen. Als leerkracht kun je daar aan bijdragen door bijvoorbeeld:

- te laten merken dat je goed luistert en het kind probeert te begrijpen;
- de onderlinge samenwerking tussen kinderen te bevorderen. Leer ze elkaar helpen;
- een ontspannen, veilige sfeer in de klas te creëren;
- het kind voldoende tijd te geven om een vraag te beantwoorden, ook al is dat wat langer dan gemiddeld;
- te laten merken dat er ook dingen zijn die je niet goed doet en dat fouten heel normaal zijn;
- te zorgen voor een klaslokaal waarin elk kind zich veilig en op zijn gemak voelt
- de omgeving waarin het kind verkeert, transparant te maken. Dit kan door het te laten zien en ontdekken hoe dingen in elkaar steken, welke taal daarbij hoort en hoe je daar grip op kunt krijgen. Vooral bij een cultuurovergang of migratie is 'inscholing' in de samenleving belangrijk.

► **Faalangst**

Situatieschets: Kringgesprek

Oorzaken

Aanpak

Aan het begin van de week praten we altijd even over wat we gedaan hebben in het weekend. De meeste kinderen praten er op los, maar Yasmine niet. Ze zegt nooit veel en als je haar vraagt wat ze heeft gedaan, praat ze heel zacht en vaak maar een of twee zinnen. De rest van de klas begint dan rumoerig te worden, omdat ze Yasmine niet verstaan.

Ik heb aan Yasmine gevraagd waarom ze het moeilijk vindt om iets te vertellen in het kringgesprek. Ze vertelt dat ze denkt dat het niet interessant is wat ze vertelt, omdat de andere kinderen erdoorheen beginnen te praten. Ik probeer haar duidelijk te maken dat het best kan zijn dat ze haar gewoon niet goed verstaan en dat ze daarom door elkaar gaan praten. We spreken het volgende af: in het volgende kringgesprek geef ik Yasmine een beurt om te vertellen wat ze in het weekend heeft gedaan. Ik zal haar wat vragen stellen, maar dan moet zij erop letten dat ze verstaanbaar is voor de hele groep. Ik zal er ook voor zorgen dat de andere kinderen heel stil zijn.

Na het tweede kringgesprek merk ik dat de kinderen het verhaal van Yasmine wel degelijk interessant vinden. Ze stellen haar ook vragen over de dingen die ze heeft gedaan. Ik moet haar er nog wel eens op wijzen dat ze iets harder moet praten, maar ik merk dat ze langzaam zekerder wordt in haar manier van spreken.

► **Faalangst**

Situatieschets: Mitchel

Oorzaken

Aanpak

Het is weer spreekbeurtentijd. Ik maak met elk kind een afspraak voor het houden van de spreekbeurt. Nadat ik alle kinderen heb gehad, komt Mitchel naar me toe. Hij houdt niet van spreekbeurten, weet ik uit ervaring. Hij vertelt me dat hij denkt dat het hem niet lukt om voor de klas te praten. Hij vindt het vreselijk als alle aandacht op hem gericht is. Het verrast me niet. Van de juf uit groep 7 weet ik dat Mitchel vorig jaar zijn spreekbeurt heel goed had voorbereid, maar op het moment zelf, kon hij niet of nauwelijks uit zijn woorden komen.

Ik neem Mitchel even apart. Ik vraag hem waarom hij denkt dat het niet zal lukken. Hij vertelt dat het vorig jaar ook niet gelukt is en dat iedereen toen moest lachen omdat hij niet uit zijn woorden kon komen. Ik vraag aan Mitchel wie iedereen was. 'Nou ja, Thomas, Maartje en Coco.' 'Dat is dus niet de hele klas!' zeg ik. 'Wat deed de rest van de klas?' Mitchel kijkt me aan. 'Die lachten niet.' Het blijft even stil. 'Het leek eerder alsof ze het niet leuk voor me vonden. Bart en Jorg zeiden later nog dat ze een spreekbeurt doen ook zo moeilijk vinden!' zegt Mitchel. 'Vind je nu nog steeds dat de hele klas je uitlacht, omdat jij niet uit je woorden kunt komen?' vraag ik. Mitchel kijkt me aan. 'Nee' zegt hij.

► Hyperactiviteit

Hyperactiviteit

Oorzaken

Kinderen zijn speels en bewegen over het algemeen graag en veel. Een hyperactief of overbeweeglijk kind beweegt ook veel, maar meestal anders dan de andere kinderen. De handelingen zijn vaak doelloos en het lijkt alsof het kind weinig of geen beheersing heeft over het gedrag.

Aanpak

Ze lopen bijvoorbeeld vaak van hun plaats, friemelen met hun handen en wippen op hun stoel. Dit kan tot gevolg hebben dat het werk van het kind er nadelig door wordt beïnvloed, maar ook dat andere kinderen in de klas gestoord worden door het gedrag. We spreken dan van hyperactiviteit of overbeweeglijkheid. Vaak is dit gedrag een gevolg van omgevingsfactoren: te denken valt bijvoorbeeld aan een veelheid aan prikkels.

Als het gedrag niet te verklaren is door omgevingsinvloeden of andere stoornissen en niet gebonden is aan bepaalde situaties kan er sprake zijn van ADHD en PDD-NOS. Kinderen kunnen ook hyperactief gedrag vertonen als gevolg van gevoelens van onzekerheid of onveiligheid vanwege een nieuwe situatie. Dit hyperactieve gedrag heeft echter meestal een tijdelijk karakter.

Wie betrek ik erbij?

Het kind bevindt zich een groot deel van de dag op school, maar ook een groot deel van de dag thuis. De activiteiten die je op school doet om de kinderen te leren omgaan met hyperactiviteit hebben weinig zin als ze thuis niet ondersteund worden. Het is daarom belangrijk om de ouders/verzorgers van jou bevindingen en activiteiten op de hoogte te stellen. Belangrijke punten daarbij zijn:

- praat de ouders/verzorgers geen schuldgevoel aan
- wees begripvol naar de ouders
- praat ook over positieve eigenschappen die het kind heeft
- geef de ouders ook informatie over hyperactiviteit, zoek samen naar een oplossing

► Hyperactiviteit

Hyperactiviteit

Oorzaken

Daarnaast kunnen de ouders/verzorgers zelf ook een bijdrage leveren aan de hyperactiviteit van hun kinderen. Bijvoorbeeld door ervoor te zorgen dat het kind thuis ook een duidelijk 'rooster' heeft. Denk hierbij aan vaste tijden voor bijvoorbeeld huiswerk maken, eten en naar bed gaan. Of dat het kind een sport gaat beoefenen, waarbij het vaak actief kan zijn.

Aanpak

Als er een gezamenlijk traject is opgezet, houd de ouders/verzorgers dan ook regelmatig op de hoogte van jou bevindingen en het resultaat van de activiteiten op school. Vraag de ouders ook naar hun bevindingen. Speciale aandacht dien je hier te hebben voor kinderen met een multiculturele achtergrond. Het contact met ouders verloopt in die gevallen soms anders dan bij 'gewone' Nederlandse kinderen.

Hoe verantwoord ik mijn aanpak?

Maak vanaf het begin een rapportage van je bevindingen en van de activiteiten die jij en de ouders/verzorgers in hebben gesteld om te leren omgaan met de hyperactiviteit van het kind. Dat kan bijvoorbeeld door een logboek bij te houden, waarin je jou aanpak beschrijft en de mogelijke positieve en negatieve gevolgen van die aanpak. Op die manier kun je na een bepaalde tijd ook constateren of er daadwerkelijk verbetering in de situatie is. Zorg ervoor dat deze rapportage ook voor de ouders beschikbaar is.

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

De onderstaande tips kunnen in willekeurige volgorde gebruikt worden. Loop vervolgens jou bevindingen na en ga na of er een oorzaak aan te wijzen is voor de hyperactiviteit van het kind. Als de hyperactiviteit voortvloeit uit de omstandigheden (leerkrachtgedrag, onderwijsleersituatie) maak dan een plan van aanpak en schakel collega's in bij het veranderen van deze omstandigheden. Als je vermoedt dat de oorzaak ligt in het kind, is het verstandig om hulp van deskundigen in te roepen.

Observeer het kind gedurende een periode aandachtig op basis van een voorlopige hypothese

Overbeweeglijkheid of hyperactiviteit wordt nogal eens (onterecht) aangeduid met ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder). ADHD bestaat echter uit drie gedragskenmerken, waarvan hyperactiviteit er een is. De overige gedragskenmerken zijn aandachts- of concentratieproblemen en impulsiviteit. Deze drie gedragskenmerken samen kunnen in verschillende gradaties voorkomen. Als het gedrag niet te verklaren is door omgevingsinvloeden of andere stoornissen en de verschijnselen zich voordoen in alle omstandigheden kan er sprake zijn van ADHD. De diagnose ADHD is echter lastig te stellen omdat de verschijnselen ook bij andere ziektes of stoornissen kunnen voorkomen. De diagnose mag dan ook alleen gesteld worden door een kinderarts of kinderpsychiater, maar ook een GZ-psycholoog mag dit vaststellen.

► Hyperactiviteit

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Een kind dat hyperactief of overbeweeglijk is kan veel verschillende symptomen vertonen die meestal in combinatie voorkomen, bijvoorbeeld:

- beweegt veel met handen en voeten, kan niet rustig op een stoel blijven zitten
- grillige prestaties
- veelal lees-, schrijf- en rekenproblemen
- ongeremde emotionele ontladingen en daardoor isolatieproblemen
- geringe aanspreekbaarheid
- anti-sociaal gedrag
- dwingend gedrag
- onhandigheid bij de eenvoudigste verrichtingen
- zindelijkheidsproblemen
- moeite om sociale situaties in te schatten
- stoornissen in het slaapritme
- zeer vluchtige belangstelling
- veel moeite om de aandacht bij instructie of taak te houden
- lijkt vaak niet te luisteren
- gaat vaak van de ene onafgewerkte bezigheid over naar de andere bezigheid
- kan niet op zijn beurt wachten

Het is verstandig om het kind te observeren in allerlei verschillende situaties op school. Bijvoorbeeld tijdens de lessen, op de speelplaats, tijdens de gymles, bij momenten van vrij werken. Bepaal in welke situatie de symptomen het meest naar voren komen.

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Analyseer het pedagogisch klimaat en je eigen rol daarbij

Niet alleen het kind, maar ook de omgeving speelt een rol bij overbeweeglijkheid. Kijk eens goed naar de inrichting van het klaslokaal. Vaak kunt je met enkele eenvoudige aanpassingen al rust creëren. Bijvoorbeeld door verschillende hoeken te maken waar kinderen kunnen spelen of werken of door spullen op te bergen in gesloten kasten in plaats van open kasten.

Ook de sfeer in de klas is belangrijk. Gebruik hiervoor ook de aanwijzingen "Wat is het belang van een goed sociaal-emotioneel klimaat en hoe kan ik dat verbeteren?" kijk op "Werken aan": Algemeen, paragraaf 6.

Als leerkracht maak je ook deel uit van de omgeving. Je bent immers de spil in de klas. Stel jezelf de volgende vragen:

- **Laat ik door mijn gedrag zien dat er rust is?**

Het is belangrijk dat je zelf rust uitstraalt in aanwezigheid van de kinderen. Het is daarom aan te raden dat je jou bewegingspatroon aanpast, door niet teveel door de klas te lopen. Maar ook je stemgebruik dient rustig te zijn. Praat niet te hard, niet te snel en niet te veel.

Als je er niet zeker van bent of je stemgebruik en bewegingspatroon bijdragen aan rust in de klas, kun je een collega vragen een uurtje te observeren of een video-opname van je eigen gedrag maken.

- **Hoe reageer ik zelf op de hyperactiviteit van het kind?**

Het is belangrijk dat je accepteert dat het kind hyperactief is. Met dreigen, zeuren of vleien bereik je niets. Het kind kan daar zelfs faalangstig van worden, omdat het het gevoel krijgt dat het nooit iets goed doet. Het is beter om het kind positief te benaderen, te belonen en te stimuleren.

Het is belangrijk dat je het gedrag van het kind niet gaat negeren. Dat zou er toe kunnen leiden dat andere kinderen dit gedrag als voorbeeld gaan nemen.

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Analyseer de onderwijsleersituatie

Bij het analyseren van de kenmerken van de onderwijsleersituatie zijn de volgende aspecten belangrijk:

- **Is er voldoende afwisseling tussen zit- en bewegingsactiviteiten?**
Hyperactieve kinderen hebben weinig tot geen controle over hun gedrag. Ze hebben het af en toe nodig om even uit het raam te kijken of even te bewegen. Je kunt daar rekening mee houden door in het programma op bepaalde momenten activiteiten in te passen waarbij kinderen vrijelijk mogen bewegen.
- **Is in de les voldoende structuur aangebracht?**
Een duidelijke structuur in de les zorgt ervoor dat kinderen weten wat ze kunnen verwachten en zorgt voor zo min mogelijk afleiding. Gebruik hiervoor bijvoorbeeld dag- of weektaken. Je kunt deze taken ook op het bord schrijven.
- **Zijn de opdrachten toegespitst op het kind?**
Voor hyperactieve kinderen is het belangrijk dat ze kleine en eenvoudige opdrachten krijgen. Omdat ze zelf moeilijk structuur aan kunnen brengen is het belangrijk dat ze weten wat ze moeten doen, hoe het beoordeeld wordt en wanneer het af moet zijn.
- **Is er voldoende rust in de klas en de school?**
Hiermee wordt bijvoorbeeld bedoeld dat er weinig prikkels in de klas aanwezig zijn (rustige wand/raamversiering, gesloten kasten) of dat er geen kinderen of andere mensen over de gang rennen en praten tijdens de normale lessen. Ook duidelijke afspraken over wc-bezoek en het afschermen (door bijvoorbeeld gordijnen of kasten) van drukke straten of het speelplein dragen bij aan de rust.

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Praat met ouders/verzorgers van het kind

Schenk aandacht aan bijvoorbeeld de volgende aspecten:

- **Hoe is de thuissituatie van het kind?**

Kinderen die thuis in een situatie wonen die veel onrust met zich meebrengt, zullen in de klas die onrust ook tentoonspreiden. Een onrustige situatie thuis kan bijvoorbeeld ontstaan door problemen met ouders, broertjes of zusjes of andere familieleden. Bijvoorbeeld als de ouders of verzorgers in een scheiding verwickeld zijn, als er sprake is van een eenoudergezin, als de ouders/verzorgers regelmatig verkeren in het criminele circuit, of als een broertje of zusje gehandicapt is.

- **Hoe gedraagt het kind zich thuis?**

Wijkt het gedrag van het kind thuis af van het gedrag op school? Wat doet het kind zoal thuis? Wat vinden de ouders van het gedrag van het kind?

Als het kind thuis niet hyperactief of overbeweeglijk is, ligt de oorzaak duidelijk in de onderwijsleersituatie. Als het kind thuis hetzelfde gedrag vertoont als op school, ligt de oorzaak ergens anders.

- **Heeft het kind lichamelijke problemen die een rol kunnen spelen?**

Bijvoorbeeld medicijngebruik of bepaalde stoornissen.

Als de hyperactiviteit voortkomt uit gevoelens van onzekerheid of onveiligheid op school, zijn de ouders belangrijke spelers in het informeren van het kind over wat naar school gaan daadwerkelijk betekent. Een fotoboekje over de school kan dan behulpzaam zijn om het kind duidelijk te maken wat hem of haar te wachten staat.

► Hyperactiviteit

Aanpak

Oorzaken

Je kunt op verschillende niveaus maatregelen nemen voor hyperactieve kinderen.

Aanpak

Regels

- Maak een overzicht met daarop heldere duidelijke regels (niet teveel regels) en hanteer deze regels consequent.
- Maak afspraken over wat er gebeurt bij overtreding van de regels.
- Als er veranderingen in de dagelijkse routine plaats gaan vinden, kondig die dan tijdig aan.

Onderwijsleersituatie

- Zorg dat het materiaal goed functioneert en volledig is.
- Geef één opdracht per bladzijde. Zorg voor korte opdrachten.
- Pas ook lichamelijke activiteiten in het lesrooster in.
- Zorg voor aansprekend materiaal met contrasterende kleuren.
- Gebruik verschillende werkvormen om de aandacht vast te houden.

Omgeving

- Zorg voor voldoende bewegingsruimte tussen tafels of groepjes.
- Plaats het kind niet bij een raam of deur, maar plaats het bij jou in de buurt. Op die manier wordt het kind niet afgeleid door wat er buiten gebeurt of wie er binnenkomt. Bovendien kunt je het kind snel even aanspreken, zonder dat de hele klas dat doorheeft.
- Beperk de hoeveelheid werkjes en posters in de klas en beperk het tot bepaalde ruimtes of delen van de klas. Eventueel kan dat ook buiten de klas zijn.

Een hyperactief of overbeweeglijk kind in de klas kan voor de leerkracht behoorlijk inspannend zijn. Het kan een idee zijn om met een collega af te spreken dat het kind af en toe even in zijn of haar groep mee mag draaien.

► Mishandeling/ seksueel misbruik

Mishandeling/seksueel misbruik

Signalen

Mishandeling komt in veel vormen en in alle lagen van de bevolking voor. De mishandeling gebeurt vaak binnen het gezin, maar soms ook op school.

Aanpak

Belangrijk aspect bij mishandeling is de machtsverhouding tussen de pleger en het kind. Deze verhouding is zodanig dat het kind niet zo makkelijk 'Blijf van me af' of 'Hou daarmee op' zegt. Het kind is bang voor de mogelijke gevolgen daarvan. Bijvoorbeeld om afgestoten, buitengesloten, uitgelachen of benadeeld te worden. Meestal zijn de ouders bekenden van het kind en daarom zal het kind ook niet zelf over de mishandeling beginnen. Het signaleren van mishandeling komt daarom voor een groot deel neer op de leerkracht.

Vormen van mishandeling zijn:

- **Lichamelijke mishandeling**
Het toebrengen van verwondingen zoals kneuzingen, snij-, brand- of schaafwonden, botbreuken, hersenletsel. Deze verwondingen kunnen ontstaan door slaan, stompen, schoppen en dergelijke
- **Psychische mishandeling**
Het stelselmatig vernederen, kleineren, pesten, bang maken, onredelijk hoge eisen stellen, etc.
- **Seksueel misbruik**
Alle seksuele contacten van kinderen onder de 16 jaar met ouderen of volwassenen, die plaatsvinden tegen de zin van het kind of waaraan het kind zich niet kan onttrekken. Je kunt hierin onderscheid maken in seksuele intimidatie (verbaal of non-verbaal) en gedwongen seksuele contacten (handtastelijkheden, aanranding en verkrachting).
- **Lichamelijke verwaarlozing**
Het kind onthouden van wat het voor zijn of haar lichamelijke gezondheid en ontwikkeling nodig heeft, zoals voeding, slaap, benodigde medicijnen of kleding.
- **Psychische verwaarlozing**
Het kind onthouden van wat het voor zijn geestelijke gezondheid en ontwikkeling nodig heeft.

► Mishandeling/ seksueel misbruik

Mishandeling/seksueel misbruik

Signalen

Naast zelf slachtoffer te zijn van genoemde vormen van mishandeling zijn kinderen ook vaak getuige van geweld dat zich thuis afspeelt, tussen ouders, of tussen andere gezinsleden. Voor een deel van de kinderen heeft dit ernstige nadelige gevolgen met problemen die vergelijkbaar zijn met de gevolgen van mishandeling.

Aanpak

(Bewerkt naar de website van het inmiddels opgeheven NIZW en naar Relaties en seksualiteit. K. Houterman. SLO, 1996)

Hoe verantwoord ik mijn aanpak?

Maak vanaf het begin een rapportage van je bevindingen en van de activiteiten die jij (en de ouders/verzorgers) in hebben gesteld om het kind (en de ouders/verzorgers) te helpen. Dat kan bijvoorbeeld door een logboek bij te houden, waarin je jou aanpak beschrijft en de mogelijke positieve en negatieve gevolgen van die aanpak. Op die manier kun je na een bepaalde tijd ook constateren of er daadwerkelijk verbetering in de situatie is. Zorg ervoor dat deze rapportage ook voor de ouders/verzorgers en hulpverlening beschikbaar is.

Links: [Kennisinstituten Zorg en Welzijn](#)

Signalen

Signalen

Aanpak

Er zijn tientallen signalen die kunnen wijzen op kindermishandeling. Deze signalen komen vaak in combinatie voor. Het is dus niet zo dat een of enkele van deze signalen automatisch verwijzen naar het feit dat het kind mishandeld wordt.

Je dient zeker verder onderzoek te (laten) doen. Doe dit nooit alleen. Vraag een collega om advies voordat je met het kind gaat praten. Schrijf voor jezelf op waarom je denkt dat het kind mishandeld wordt. Vraag eventueel informatie aan bij het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling.

Observeer het kind gedurende een periode aandachtig

Algemene gedragskenmerken kunnen zijn:

- angst voor aanraken
- angst voor mannen/vrouwen
- benen en billen stijf tegen elkaar
- niet durven genieten van beweging of lichamelijkeheid
- negatieve houding ten opzichte van het eigen lichaam.

Lichamelijke signalen kunnen zijn:

• regelmatig blauwe plekken, snijwonden, botbreuken op plaatsen waar ze niet door stoten of vallen kunnen ontstaan • vreemde verklaringen van kinderen of ouders/verzorgers over de herkomst van de verwondingen • pijn in de onderbuik • veelvuldig blaasontstekingen, urineweginfecties of plasproblemen	• hoofdpijn • misselijkheid • eczeem • eetproblemen • bedplassen, angst voor plassen • verkramping van het lichaam bij aanraking.

Signalen

Signalen

Aanpak

Gedrag en houding in de klas

- een plotselinge verandering in het gedrag van het kind: bijvoorbeeld agressief of juist teruggetrokken, hyperactief of zenuwachtig, de clown uithangen of juist heel somber zijn
- leer- en concentratieproblemen
- plotselinge terugval in schoolprestaties
- weinig of geen vriendjes
- vroeg op school komen en laat naar huis gaan
- misbruiken of mishandelen van jonge kinderen en dieren
- negatief zelfbeeld
- zeer meegaand
- ontwijken van direct oogcontact
- neiging zich af te zonderen
- agressief gedrag
- ouwelijk, zorgend gedrag
- bovenmatige interesse voor seksualiteit
- niet durven uitkleden bij gym- of zwemles (steeds wordt gym- en zwemkleding vergeten)

Ook de ouders kunnen vaak op bedekte wijze aangeven dat er moeilijkheden zijn:

- ze vragen voortdurend aandacht voor hun eigen problemen
- ze klagen veel over hun kinderen
- ze reageren agressief als je over hun kind wilt praten
- ze verhuizen vaak of laten hun kind dikwijls van school veranderen
- ze vermijden dat hun kind nader wordt onderzocht

Als je het vermoeden hebt dat een kind mishandeld wordt, leg je bevindingen dan voor aan collega's, de directie en de vertrouwenspersoon op school. Houd wel rekening met de privacy van het kind en het gezin. Treed vervolgens als het nodig is, in contact met externe hulpverleners. Blijf de ontwikkeling van het kind in de tussentijd gewoon volgen en steunen.

(Bewerkt naar de website van Klasse: www.klasse.be)

Signalen

Signalen

Aanpak

Probeer het kind aan de praat te krijgen

Praten over seksualiteit wordt sterk beïnvloed door de waarden en normen die kinderen van huis uit meekrijgen. Kinderen die het slachtoffer zijn van mishandeling en misbruik zullen dat zelden zelf aan jou vertellen. Ze durven dat niet uit angst voor represailles van degenen die hen dat aandoen. Ze zwijgen uit schaamte of omdat ze zichzelf schuldig voelen. Soms speelt solidariteit een rol: de vrees dat de dader in de gevangenis zal belanden. Het is daarom belangrijk zo omzichtig mogelijk te werk te gaan.

Tips die je daarbij kunt gebruiken:

- Luister naar het kind op een rustige plaats. Maak duidelijk dat het kind jou kan vertrouwen en dat je open staat voor een gesprek. Neem hiervoor de tijd.
- Zorg voor een vertrouwelijke en gemoedelijke sfeer als basis voor het gesprek. Begin over koetjes en kalfjes en breng geleidelijk het gesprek op het beoogde onderwerp. Toon daarbij je eigen ongerustheid.
- Neem het verhaal van het kind serieus. Vertel het kind dat je het verhaal gelooft en dat het niet de schuld van het kind is. Laat het kind merken dat je het moedig vindt dat het jou in vertrouwen neemt.
- Neem een neutrale houding aan. De dingen die het kind jou vertelt kunnen grote emoties bij jou teweegbrengen. Blijf rustig, beschuldig niemand en maak het kind duidelijk dat het niet zijn/haar schuld is.
- Overleg met het kind wat de volgende stappen zullen zijn. Vertel het kind dat je geen stappen zult ondernemen zonder het kind daarin te betrekken. Beloof geen geheimhouding. Dat kun je niet waarmaken.
- Blijf het kind steunen. Geef aan dat er meer kinderen zijn die dit meemaken en dat hulp mogelijk is. Het is belangrijk dat de omgeving van het kind hulp blijft bieden.

Signalen

Signalen

Aanpak

Probeer met meer directe vragen de situatie duidelijk te krijgen

Pas als de sfeer veilig is, kun je meer directe vragen stellen: 'Raakt iemand je wel eens aan op een manier die je niet prettig vindt?'. Bij kinderen met een andere culturele achtergrond dan de Nederlandse, dien je er op bedacht te zijn dat het in die culturen taboe kan zijn om over seksualiteit te praten. Bovendien kan het in opspraak raken door seksueel gedrag, het ergste zijn dat jou en je familie kan overkomen.

Als je vermoeden door het kind bevestigd wordt, kun je niet met één gesprek volstaan:

- vraag door over de aard van de mishandeling: waar gebeurt het, wanneer, hoe vaak;
- informeer omzichtig naar de dader, doe zelf geen suggesties;
- vraag in hoeverre gezinsleden op de hoogte zijn.

Als je zeker bent van je zaak meld dat dan bij het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK) bij jou in de regio en vraag daar om advies.

Probeer het al wat oudere kind ervan te overtuigen dat het hulp nodig heeft. Het zou bijvoorbeeld contact kunnen zoeken met de Kindertelefoon. Verder zijn er op internet speciale sites waar kinderen hun verhaal kwijt kunnen (www.kindermishandeling.nl of www.kindertelefoon.nl).

Praat eventueel met ouders/verzorgers van het kind

Bij een vermoeden van mishandeling of seksueel misbruik kan een gesprek met de ouders/verzorgers plaatsvinden. Zo'n gesprek is lastig, maar vaak wel noodzakelijk om voldoende gegevens te verzamelen. Het is misschien verstandig dit gesprek eventueel op school te laten plaatsvinden samen met een collega.

- Ga in dat gesprek niet in op je vermoedens van mishandeling, maar maak duidelijk dat je je zorgen maakt om het gedrag dat het kind vertoont.
- Probeer in dat gesprek vooral informatie te krijgen over de thuissituatie van het kind.

Aanpak

Signalen

Hieronder staat een overzicht van de stappen die je kunt ondernemen als er (mogelijk) sprake is van mishandeling of seksueel misbruik van een kind.

Aanpak

Er is sprake van mishandeling buiten de school

1. Melden bij het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK).
2. Schoolarts of schoolverpleegkundige op de hoogte stellen. Elke regio heeft een Advies- en Meldpunt Kindermishandeling. Voor adressen van deze AMK's kun je terecht op de site van NJI: www.nji.nl/nl/Kennis/Dossier/Kindermishandeling

Er is een vermoeden van mishandeling buiten de school

1. Gedrag observeren en logboek bijhouden.
2. Overleggen met collega's en/of vertrouwenspersoon.
3. Gesprek met het kind.
4. Gesprek met ouders/verzorgers waarin beargumenteerd de zorgen over de ontwikkeling van het kind worden overgebracht (niet meedelen dat het vermoeden van mishandeling bestaat).
5. Melden binnen de school.
6. Als vermoeden blijft bestaan: melden bij het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK).
7. Formeel overleg met hulpverleners buiten de school (jeugdgezondheidszorg, RIAGG, schooladviesdienst, Raad van de Kinderbescherming).

Elke regio heeft een Advies- en Meldpunt Kindermishandeling. Voor adressen van deze AMK's kun je terecht op de site www.nji.nl/nl/Kennis/Dossier/Kindermishandeling.

Je kunt de AMK's ook bereiken via het landelijke telefoonnummer 0900-1231230.

► Mishandeling/
seksueel misbruik

Aanpak

Signalen

Aanpak

Er is sprake van of een vermoeden van mishandeling in de school.

1. Kind of ouder/verzorger meldt aan de leerkracht mishandeling door iemand op school.
2. Leerkracht meldt dit aan vertrouwenspersoon.
3. Vertrouwenspersoon zorgt voor eerste opvang en hulp.
4. Vertrouwenspersoon neemt contact op met de klachtencommissie.
5. Klachtencommissie onderzoekt de klacht.
6. Bevoegd gezag neemt maatregelen.

Bij het vermoeden van een zedenmisdrijf in de school ten opzichte van een leerling is het bevoegd gezag van de school wettelijk verplicht onmiddellijk te overleggen met de vertrouwensinspecteur. Dit overleg heeft tot doel te bepalen of het nodig is aangifte te doen bij de politie of justitie of om te kiezen voor een andere afhandeling. De vertrouwensinspecteur fungeert als aanspreekpunt en adviseur om te bewerkstelligen dat met de grootst mogelijke zorgvuldigheid wordt gehandeld.

De namen en adressen van de vertrouwensinspecteurs staan op de website van de inspectie van het onderwijs: www.onderwijsinspectie.nl.

Aanpak

Signalen

Aanpak

Hoe vergroot ik de weerbaarheid van kinderen?

Je kunt de kinderen bewust maken van de problematiek door bijvoorbeeld te praten over kinderrechten en mishandeling. Belangrijk daarbij is dat de kinderen leren waar de grenzen in gedrag liggen en hoe ze respect voor elkaar kunnen opbrengen. De volgende grondregels kun je hierbij gebruiken:

- Je lichaam is van jou. Als iemand je aanraakt op een manier die jij niet prettig vindt, dan mag je nee zeggen en weggaan.
- Als er iets gebeurt dat je raar of vervelend vindt, ga het dan vertellen aan iemand die je vertrouwt en je ook helpt.

Moedig het kind aan voor zijn/haar belangen op te komen. Leer het grenzen te trekken. Het mag in bepaalde omstandigheden ongehoorzaam aan volwassenen zijn.

Stimuleer de weerbaarheid van kinderen ook door gebruik te maken van de lessuggesties onder het thema [Zelfvertrouwen en weerbaarheid](#).

[Lessuggesties groep 4-5](#) ►

[Lessuggesties groep 7](#) ►

Lessuggesties groep 4-5

Signalen

Over seksueel misbruik

Aanpak

Materiaal

- [Kopieerblad 10](#) (voor ieder groepje één)
- Schoenendoos met brievengleuf in het deksel

Wat zou je doen als?

Op kopieerblad 10 staan een aantal voorbeelden van meer of minder bedreigende situaties. Zoals 'wat zou je doen als een mevrouw je van school haalt die zegt dat zij een vriendin van je moeder is'. Laat de situaties eerst in groepjes bespreken en beantwoorden. Kom na afloop terug op de gevonden antwoorden. Meerdere oplossingen kunnen mogelijk zijn.

Vragen in de hoed

Zet vanaf het begin van de les een doos (met een brievengleuf in het deksel) in de klas. Nodig de kinderen uit daar (anoniem of niet) vragen of opmerkingen over dit onderwerp in te stoppen. Laat de doos een aantal dagen (of nog langer) staan. Maak duidelijk dat de vragen in dit geval niet altijd hardop worden voorgelezen. Ook individuele beantwoording is mogelijk (maar dan moet er wel een naam op).

Anonieme vragen zijn vaak de moeilijkste vragen. Sommige kinderen gaan nieuwsgierig op zoek naar 'wie' die vraag gesteld heeft. Het is daarom aan te bevelen de kinderen (eerst) in groepjes anoniem vragen te laten formuleren.

Kinderboeken

- Het is niet leuk. Martine Delfos, Pereboom, 2001.
- Blijf van me af! Martine Delfos, Pereboom, 1995.

(Uit: Relaties & seksualiteit)

Wat zou je doen als...?

- 1 Wat zou je doen als je je vader of moeder kwijtraakt in een druk warenhuis in een vreemde stad?

Antwoord:

- 2 Wat zou je doen als een mevrouw je vraagt of je even mee wil kijken bij haar thuis naar de jonge poesjes?

Antwoord:

- 3 Wat zou je doen als een aardige man in het zwembad je vraagt samen met hem van die enge glijbaan af te glijden?

Antwoord:

- 4 Wat zou je doen als iemand die je goed kent en heel aardig vindt, aan je vraagt zijn/haar lichaam aan te raken op plekken die je niet wilt?

Antwoord:

► Mishandeling/
seksueel misbruik

Lessuggesties groep 7

Signalen

Aanpak

Over seksueel misbruik

De kinderen krijgen bij deze activiteit informatie over wat seksueel misbruik is, wat de gevolgen voor het slachtoffer kunnen zijn en op welke manier mensen en kinderen om hulp kunnen vragen.

Materiaal: [Kopieerblad 11](#) voor ieder kind

Leesopdracht: Wat zou jij doen als....?

Op kopieerblad 11 staan enkele voorbeeldsituaties van dreigende seksuele intimidatie. De kinderen lezen en beantwoorden deze situaties individueel, zodat zij ook hun eigen persoonlijke oplossing, hun eigen vertrouwenspersoon kunnen bedenken.

Doe-activiteit: Een folder maken

Laat de kinderen in groepjes een folder maken voor kinderen van hun eigen leeftijd over seksueel misbruik en ongewenste intimiteiten:

- Wat kan er gebeuren?
- Wie kan het overkomen?
- Wie kan het doen?
- Wat kun je als kind doen?

Let er op dat in de folder rekening wordt gehouden met allerlei verschillende mogelijke afweerreacties. Bijvoorbeeld verlegen kinderen moet je iets anders aanraden dan stoere of sterke kinderen.

Lessuggesties groep 7

Signalen

Aanpak

Vragen in de hoed

Zet bij dit onderwerp vanaf het begin, tot enkele weken na de uitvoering van de activiteiten, een doos met een gleuf in het deksel op een vaste plek in de klas. Hierin kunnen de kinderen, anoniem of niet anoniem, vragen over dit onderwerp deponeren. Maak de kinderen duidelijk dat het niet de bedoeling is dat elke vraag in de hoed klassikaal behandeld wordt.

NB: Als op deze manier (of in de klas zelf) tot uiting komt dat een kind in de klas ervaring heeft met seksueel misbruik kun je een aantal dingen doen, zoals contact opnemen met de vertrouwenspersoon van de school of met het AMK (Advies- en Meldpunt Kindermishandeling, tel 0900-1231230). Kijk voor meer suggesties in het schoolkatern.

Kinderboeken

- Blijf van me af! Martin Delfos, Pereboom, 1995.

(Uit: Relaties & seksualiteit)

Wat zou jij doen als...

Wat zou jij doen, als je al een paar dagen wordt opgebeld door een man die meteen vieze praatjes tegen je vertelt als je de hoorn opneemt? Ook al hang je onmiddellijk op, hij heeft toch al wat tegen je kunnen zeggen.

Mijn oplossing(en):

.....

Wat zou jij doen, als de grote broer van je allerbeste vriendin steeds maar met je wil stoeien? Eerst is het wel lollig, maar op een gegeven moment merk je dat zijn handen op plekken komen op jouw lichaam, waar je ze niet wil. Maar verder is hij een ontzettend toffe broer van je vriendin.

Mijn oplossing(en):

.....

Wat zou jij doen, als je een keer kleddernat van de regen bij je vriend(in) thuiskomt en de vader van die vriend(in) zegt je dat je je maar even moet uitkleden, zodat hij je dan kan afdrogen? Wat zou je doen als hij vraagt om alleen maar je trui uit te doen en wat als hij vraagt om je helemaal uit te kleden?

Mijn oplossing(en)

.....

Wat zou je doen, als iemand je zegt dat hij je beroemd gaat maken? Hij wil dan nog even wat foto's en wat video-opnamen van je maken. Dat kan nu wel, want hij woont hier vlakbij.

Mijn antwoord:

.....

Wat zou je doen, als je vriend of vriendin op internet heeft gechat en met een hele aardige, lieve jongen/meisje heeft gesproken. Ze willen een afspraakje maken? Wat zou je je vriend/vriendin aanraden?

Mijn advies:

.....

► Pesten

Pesten

Signalen

Veel kinderen op de basisschool worden wel eens geplaagd. Pesten heeft als intentie de ander schade te berokkenen in tegenstelling tot plagen. Kinderen met een goed invoelend vermogen weten haarscherp om welke intentie het gaat.

Aanpak

Kinderen met een achterstand op sociaal- emotioneel gebied weten vaak niet het onderscheid tussen plagen en pesten.

Plagen leert je voor je zelf opkomen. Je wordt er sterker van. Bij plagen is er ook meestal sprake van 'gelijkwaardige' kinderen. Er is echter ook een groot aantal kinderen dat gepest wordt. Deze kinderen wordt systematisch psychisch, fysiek of seksueel geweld aangedaan. Deze kinderen hebben vaak moeite om zichzelf te verdedigen. Ze voelen zich machteloos tegenover de pestende kinderen en voelen zich vaak eenzaam.

Kinderen die pesten worden daarentegen als de sterkste kinderen uit de groep gezien, maar zijn dit niet! Ze kunnen op verschillende manieren pesten:

- met woorden
- lichamelijk
- door achtervolging
- door uitsluiting
- door stelen of vernietigen van spullen
- door afpersing

Ze zijn soms agressief en reageren eerder met geweld dan andere kinderen. Meestal vertonen ze dit gedrag ook naar volwassenen. Een pestend kind dat zijn gang kan gaan, leert dat pesten de enige manier is om je in een groep te handhaven. Het leert niet om zijn agressie op een andere manier te uiten.

Naast kinderen die gepest worden en kinderen die pesten zijn er ook kinderen die geen actieve rol in het pesten hebben, maar die wel bepalend zijn voor het voortduren van het pesten. De pestende kinderen voelen zich gesterkt door de zwijgende instemming van de toeschouwers. Dit laatste geldt overigens ook voor de kinderen die gepest worden. Doordat zij zich niet goed kunnen verdedigen, voelt het kind dat pest zich gesterkt.

► Pesten

Pesten

Signalen

Digitaal pesten

Met de komst van internet, mobieltjes en e-mail is een nieuwe vorm van pesten ontstaan: digitaal pesten. Een zeer ingrijpende vorm van pesten, doordat de pester anoniem te werk gaat en het pesten niet aan tijd en plaats gebonden is.

Aanpak

De barrière om te pesten is lager, omdat je de ander niet ziet en misschien niet kent. "Het is maar een grapje", zo verschuilt de pester zich dan. Digitaal pesten heeft een grote impact, omdat je zelfs thuis niet meer veilig bent. En het is niet zo dat het er niet meer is als je de computer en je mobiele telefoon maar uitzet. Dat gaat tegenwoordig erg moeilijk. Bovendien raak je als jongere gemakkelijk sociaal uitgesloten als je geen computer en mobiele telefoon gebruikt.

Wie betrek ik erbij?

Kinderen gaan een groot deel van de dag naar school. De overige tijd brengen ze vooral thuis door. Naast de activiteiten op school, is het belangrijk dat pesten ook in de thuissituatie besproken wordt. De ouders/verzorgers dienen zoveel mogelijk deel uit te maken van het plan om pesten op school aan te pakken. Het gaat dan zowel om de ouders van kinderen die gepest worden als ouders van kinderen die pesten.

Ouders van kinderen die pesten, kunnen bijvoorbeeld een bijdrage leveren aan het vergroten van het inlevingsvermogen van het kind.

Ouders van kinderen die gepest worden, kunnen een bijdrage leveren aan het vergroten van de weerbaarheid van het kind.

Je dient alert te zijn op het raakvlak pesten-vooroordelen. Pesten wordt, soms terecht, gelabeld als discriminatie. In beide gevallen is het een gegeven dat er sprake is van een dominant kind tegenover een minoriteit. Die afhankelijkheidsrelatie, maakt pestproblemen extra complex.

► Pesten

Pesten

Signalen

Hoe verantwoord ik mijn aanpak?

Aanpak

Maak vanaf het begin een rapportage van jou bevindingen en van de activiteiten die jij en de ouders/verzorgers in hebben gesteld om de pestproblemen te verhelpen. Dat kan bijvoorbeeld door een logboek bij te houden, waarin je jou aanpak beschrijft en de mogelijke positieve en negatieve gevolgen van die aanpak. Op die manier kun je na een bepaalde tijd ook constateren of er daadwerkelijk verbetering in de situatie is.

Zorg ervoor dat deze rapportage ook voor de ouders beschikbaar is.

► Pesten

Signalen

Signalen

Aanpak

Een kind dat gepest wordt, zal dit niet snel aan ouders of aan de leerkracht vertellen. Het voelt zich beschaamd. Een kind dat gepest wordt, is niet populair en het kind voelt dat als een tekortkoming naar de ouders toe.

Soms kan het ook zo zijn dat een kind niets zegt, omdat het denkt dat het probleem dan alleen maar groter wordt. Ouders die naar school gaan bijvoorbeeld.

Het is daarom belangrijk dat pesten en pestgedrag snel wordt gesignaleerd. Neem daarbij ook de aanwijzingen van ouders serieus. Opvallende signalen zijn bijvoorbeeld dat het kind:

- niet meer naar school wil
- niets meer over school vertelt
- nooit andere kinderen mee naar huis neemt en nooit bij anderen wordt gevraagd
- op school slechtere resultaten haalt dan vroeger
- vaak dingen kwijt is of met kapotte spullen thuis komt
- vaak hoofdpijn of buikpijn heeft
- blauwe plekken heeft op ongewone plaatsen
- niet wil gaan slapen, veel wakker wordt of nachtmerries heeft
- de verjaardag niet wil vieren
- niet alleen een boodschap durft te doen
- niet meer naar de speeltuin of andere club wil gaan
- bepaalde kleren absoluut niet meer aan wil
- thuis prikkelbaar, boos of verdrietig is.

Naast je eigen waarneming en die van de ouders is het ook belangrijk te letten op de andere kinderen in de klas. In hoeverre is er sprake van echte tolerantie, bijvoorbeeld voor verschillen? Een lage tolerantie kan de basis vormen voor onderlinge irritaties, die uitmonden in pestgedrag.

► Pesten

Signalen

Signalen

Aanpak

Pesttest

De Vereniging voor Openbaar Onderwijs (VVO) heeft een digitale test gemaakt om pesten op het spoor te komen: De PestTest. Het is een instrument voor scholen om het pestgedrag van leerlingen in kaart te brengen. In de PestTest zijn niet alleen vragen opgenomen over verbale en fysieke vormen van pesten, maar ook vragen over digitaal pesten. Kinderen maken de test in de klas en docenten kunnen vervolgens aan de resultaten zien waar, wanneer en hoe pesten op school plaatsvindt. Ook kunnen leerlingen zelf aangeven wat zij daarvan vinden en of het anti-pestbeleid op school goed werkt. De test is ontwikkeld voor leerlingen in groep zes, zeven en acht van de basisschool en voor de eerste drie klassen van het voortgezet onderwijs.

► Pesten

Signalen

Aanpak

Aanpak

Elk kind dient zich op school veilig te kunnen voelen. Het aanpakken van een pestprobleem is daarom belangrijk, maar niet eenvoudig. Het is echter belangrijk eerst de ernst van de situatie te bepalen. Zeker als je nog niet precies weet wat er precies aan de hand is en wie er bij betrokken zijn.

Bepaal de ernst van de situatie

Twee meerkeuzevragen:

Hoe vaak hebben kinderen jou dit jaar gepest?

1. Ik ben dit jaar niet gepest.
2. Ik ben dit jaar maar een paar keer gepest.
3. Ik word elke week wel een keer gepest.
4. Ik wordt bijna elke dag wel gepest.

Hoe vaak heb je zelf meegedaan aan het pesten van andere kinderen op school?

1. Ik heb dit jaar niemand gepest.
2. Ik heb dit jaar maar een paar keer gepest.
3. Ik pest elke week wel een keer.
4. Ik pest bijna elke dag wel een kind.

► Pesten

Aanpak

Signalen

Neem maatregelen op school-, klas- en individueel niveau

Aanpak

Maatregelen op schoolniveau

Als het onderzoek schoolbreed wordt uitgevoerd, kan een werkgroepje van leerkrachten de resultaten van de diverse klassen met elkaar vergelijken en nagaan of de situatie verontrustend is. Als dat inderdaad het geval is, kan naar mogelijke oorzaken worden gezocht en op basis daarvan een plan van aanpak aan het team worden voorgelegd. Zo'n plan kan uit bijvoorbeeld de volgende onderdelen bestaan:

- Maatregelen gericht op het aanscherpen en/of weer strikt handhaven van reeds bestaande omgangsregels op school; elke klas stelt bijvoorbeeld een pestprotocol op. Dit protocol hangt in elke klas en ook in de school op een zichtbare plaats. De kinderen spreken met elkaar af, dat ze zich aan dit protocol houden en dat ze andere kinderen erop zullen aanspreken als zij zich niet aan het protocol houden.
- Het organiseren van een anti-pest-week (themagesprekken, dagtrofee voor het kind dat zich het meest sociaal heeft gedragen, rollenspelen, voorlezen van kinderboeken over het thema) met vervolgvacaties in de weken erna (zie preventieve aanpak).
- Het instellen van een werkgroep van ouders met wie een ouderbijeenkomst over pesten op school wordt voorbereid.
- Het jaarlijks uitvoeren van een onderzoekje waarmee pestkoppen en (potentiële) zondebokken kunnen worden opgespoord (zie boven).
- Afspraken over het uitwisselen van gegevens tussen leerkrachten over groepsdynamische aspecten (aan het einde of het begin van een cursus).

► Pesten

Aanpak

Signalen

Aanpak

Maatregelen op klasniveau

Als pesten in hoofdzaak binnen een klas plaatsvindt, kunnen onder meer de volgende maatregelen effect sorteren:

- elk signaal dat op pesten kan duiden, serieus nemen en aandacht geven;
- kinderen straffen die zich aan pesten schuldig maken of die dat laten gebeuren (passieve pestkoppen);
- kinderen belonen, die zich tegen pesten te weer stellen;
- de positie van slachtoffers versterken door hen meer aandacht in de klas te geven: extra beurten, taken en verantwoordelijkheden;
- het invoeren van een klasseberaad om voorvallen te bespreken en daarvoor alternatieven te bedenken;
- het doen van huisbezoek aan de ouders/verzorgers van pestkoppen en hun slachtoffers om hen deelgenoot te maken van de situatie en te overleggen wat er aan te doen is (soms is het mogelijk de ouders van beide partijen bij elkaar te brengen);
- het uitvoeren van een project waarin eerst in algemene zin wordt ingegaan op ruzie, conflicten en intimidatie in de samenleving (vooroordelen, discriminatie, etc.) en waarin daarna geleidelijk aan de klassituatie centraal komt te staan;
- in het geval er erg veel gepest wordt, kan een ouderavond over pesten worden georganiseerd, waarin:
 - » de leerkracht de feitelijke situatie beschrijft aan de hand van concrete voorvallen, zonder daarbij overigens de namen van kinderen vrij te geven;
 - » de interne begeleider of een externe deskundige van het RIAGG of de schoolbegeleidingsdienst de ouders informeert over vormen, oorzaken en gevolgen van pesten;
 - » alle aanwezigen met elkaar overleggen hoe ouders en leerkracht gezamenlijk het pesten zouden kunnen tegen gaan;
 - » afspraken worden gemaakt over de te volgen strategie en aanpak zowel thuis als op school. En over de wijze waarop ouders van de resultaten op de hoogte gehouden zullen worden.

► Pesten

Aanpak

Signalen

Aanpak

Maatregelen op individueel niveau

Soms is het voldoende op individueel niveau maatregelen te nemen, bijvoorbeeld:

- het voeren van enkele gesprekken onder vier ogen met pestkop en slachtoffer;
- iedere betrokken partij laten opschrijven wat er gebeurde en dat van commentaar laten voorzien;
- het inschakelen van neutrale kinderen die door hun status in de groep invloed op een pestkop kunnen uitoefenen of een slachtoffer in bescherming kunnen nemen (mobiliseren van tegenkrachten, proberen een omslag te bereiken in het gedooggedrag van de zwijgende, misschien wel geamuseerde meerderheid);
- het voeren van overleg met de betrokken ouders/verzorgers;
- het in extreme gevallen overplaatsen van een kind naar een andere groep of school.

► Pesten

Aanpak

Signalen

Neem preventieve maatregelen

Aanpak

Preventieve maatregelen op schoolniveau

Op schoolniveau kunnen de volgende maatregelen en activiteiten bijdragen aan het realiseren van een schoolklimaat waarin voor pesten geen plaats is (natuurlijk komt het incidenteel wel voor, maar het schoolsysteem is zo ingericht dat direct tegenmaatregelen genomen worden):

- Er zijn concrete afspraken over wat het team wel en niet tolereert inzake de onderlinge omgang tussen kinderen; alle teamleden houden zich daar aan en spreken elkaar daar - indien nodig - ook op aan.
- Er is een gedragscode voor leerkrachten hoe te handelen als kinderen structureel worden gepest, bijvoorbeeld:
 - » Pesten nooit negeren: wie zwijgt stemt toe!
 - » Onverkort de kant van het slachtoffer kiezen: ook als deze mogelijk aanleiding geeft, kan dat nooit een vrijbrief zijn voor treiteren.
 - » Gevallen van structureel pesten worden gemeld in de bouw- of de teamvergadering en met elkaar besproken (oorzaken, aanpak).
- Een groepje leerkrachten fungeert als platform dat op vaste tijdstippen - bijvoorbeeld tweemaal per jaar - aspecten van het schoolklimaat bespreekt en voorstellen doet aan de teamvergadering gericht op verbetering van de sfeer in klassen, op het plein, tussen leerkrachten.
- Er is steeds voldoende toezicht op het plein om snel en consequent ingrijpen mogelijk te maken onder het motto: 'wij accepteren geen pesterijen' (elk geval direct rapporteren aan de groepsleerkracht).
- Het aantrekkelijk inrichten van het plein, waardoor alle kinderen zich goed kunnen vermaken.

► Pesten

Aanpak

Signalen

Aanpak

Preventieve maatregelen op klasniveau

Te denken valt aan de volgende maatregelen:

- Het invoeren van lesprogramma's gericht op het bevorderen van zelfvertrouwen en weerbaarheid, het leren omgaan met gevoelens en opvattingen en het ontwikkelen van sociale vaardigheden.
- Het met de kinderen samen vaststellen van groepsregels waaraan strikt de hand wordt gehouden:
 - » Wij treiteren zelf niemand.
 - » Kinderen die getreiterd worden, proberen we te helpen.
 - » We zorgen er voor dat elk kind het naar de zin heeft in de groep en dat niemand buitengesloten wordt (Olweus, 1992).
- Elke schooldag afsluiten met een dagevaluatie van vijf à tien minuten, waarin kinderen elkaar een compliment kunnen geven, laten weten wat ze heel naar of vervelend vonden en voorstellen voor de volgende dag doen.
- Het toepassen van vormen van coöperatief leren, waarbij de kinderen die een groepje vormen gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor het eindresultaat en ieder dat resultaat namens de groep moet kunnen presenteren.
- Het prijzen van kinderen die zich aan de groepsregels houden. De groep belonen als er op dat gebied uitzonderlijke prestaties of extra inspanningen zijn geleverd.
- Het organiseren van collectieve activiteiten die de saamhorigheid en het gemeenschapsgevoel bevorderen: klassefeest, pakjesavond, supportersactiviteiten bij een schooltoernooi.

Preventieve maatregelen op individueel niveau

Individuele kinderen kunnen we helpen door bijvoorbeeld:

- kinderen die nieuw in de groep komen de eerste maand speciale aandacht te schenken (andere kinderen inschakelen bij het wegwijs maken);
- kinderen met gedragsproblemen en kinderen die het risico lopen geïsoleerd te raken, sociale vaardigheidstraining/gedragstraining geven;
- kinderen die sociaal onhandig opereren te coachen.

► Sociale angst/ sociaal isolement

Sociale angst / sociaal isolement

Oorzaken

Een gesloten of sociaal angstig kind is in de regel een makkelijk kind in de klas. Daarom zijn we geneigd om er minder aandacht aan te besteden.

Aanpak

Een gesloten of sociaal angstig kind is echter niet goed in staat om zijn eigen behoeften, wensen en belangen door middel van persoonlijke en sociale contacten kenbaar te maken. Daardoor heeft het kind weinig sociale contacten met als gevolg dat het kan vervreemden van zijn omgeving en in een sociaal isolement terecht komt. De sociale ontwikkeling van het kind is in gevaar.

Geslotenheid komt echter ook vaak voor als gevolg van gevoelens van onzekerheid of onveiligheid vanwege een nieuwe situatie. Bijvoorbeeld bij kinderen die uit een andere cultuur komen. Dit 'gesloten' gedrag heeft echter meestal een tijdelijk karakter.

Wie betrek ik erbij?

De activiteiten die je op school doet om de kinderen te leren minder gesloten of sociaal angstig te zijn, hebben weinig zin als ze thuis niet ondersteund worden. Het is daarom belangrijk om de ouders/verzorgers van jou bevindingen en activiteiten op de hoogte te stellen. Belangrijke punten zijn:

- praat de ouders/verzorgers geen schuldgevoel aan;
- wees begripvol naar de ouders/verzorgers;
- praat ook over positieve eigenschappen die het kind heeft;
- zoek samen naar een oplossing.

Daarnaast kunnen de ouders/verzorgers zelf ook een bijdrage leveren aan het leren minder gesloten of sociaal angstig te worden. Bijvoorbeeld door ervoor te zorgen dat er een veilig en zeker klimaat thuis is en dat het kind thuis ook positief gestimuleerd wordt om contacten met andere kinderen aan te gaan.

► Sociale angst/ sociaal isolement

Sociale angst / sociaal isolement

Oorzaken

Als er een gezamenlijk traject is opgezet, houd de ouders/verzorgers dan ook regelmatig op de hoogte van je bevindingen en het resultaat van de activiteiten op school. Vraag de ouders/verzorgers ook naar hun bevindingen.

Aanpak

Speciale aandacht dien je hier te hebben voor kinderen met een multiculturele achtergrond. Het contact met ouders/verzorgers verloopt in die gevallen soms anders dan bij 'gewone' Nederlandse kinderen.

Hoe verantwoord ik mijn aanpak?

Maak vanaf het begin een rapportage van jou bevindingen en van de activiteiten die je doet om te leren omgaan met het gesloten en angstige gedrag van het kind. Dat kan bijvoorbeeld door een logboek bij te houden, waarin je jou aanpak beschrijft en de mogelijke positieve en negatieve gevolgen van die aanpak. Op die manier kun je na een bepaalde tijd ook constateren of er daadwerkelijk verbetering in de situatie is.

Zorg ervoor dat deze rapportage ook voor de ouders/verzorgers beschikbaar is.

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Je observeert altijd eerst voor je andere stappen onderneemt. Loop vervolgens je bevindingen na en ga na of er een oorzaak aan te wijzen is voor de geslotenheid, sociale angst of het sociaal isolement van het kind. Als je geen oorzaak kunt aangeven, is het verstandig om hulp van deskundigen in te roepen.

Observeer het kind gedurende een periode aandachtig op basis van een voorlopige hypothese

Kinderen die gesloten of sociaal angstig zijn, vermijden situaties waarin omgegaan moet worden met andere kinderen. Veel gedragssymptomen van deze kinderen lijken op de symptomen van faalangst. Symptomen kunnen zowel lichamelijk als psychisch zijn en komen meestal in combinatie voor.

Lichamelijk

- snel blozen
- onrustig zijn
- vaak naar de wc gaan
- in elkaar gedoken lopen
- transpireren
- droge mond
- sneller ademen
- hartkloppingen
- pijn in de buik
- trillen van handen en benen

Psychisch

- stil zijn
- weinig vriendjes hebben
- onzeker zijn
- snel ontmoedigd zijn
- reageren met angst, paniek en dichtklappen
- last van depressiviteit
- minderwaardigheidsgevoelens
- gebrek aan sociale vaardigheden
- niet uit woorden kunnen komen
- niet voor zichzelf opkomen
- geen eigen mening geven
- geen gevoelens durven uiten

Het is verstandig om het kind te observeren in allerlei verschillende situaties op school. Bijvoorbeeld tijdens de lessen, op de speelplaats, tijdens de gymles, bij momenten van vrij werken. Bepaal in welke situatie het gedrag het meest naar voren komt. Van allochtone kinderen is bijvoorbeeld bekend dat hun sociale angst vaak gebonden is aan de taalgroep waar men in verkeert; in hun eigen taalgroep kennen ze geen angst, maar daarbuiten wel.

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Analyseer het pedagogisch klimaat en je eigen rol daarbij

Niet alleen het kind, maar ook de omgeving speelt een rol bij geslotenheid van kinderen. Als leerkracht maak jij daar ook deel van uit. Je bent immers de spil in de klas.

Stel jezelf de volgende vragen:

- Besteed ik regelmatig aandacht aan de begeleiding en sociale ontwikkeling van de hele groep?
- Hoe reageer ik zelf op kinderen die hun mening geven of die juist gesloten zijn? Stimuleer ik die of rem ik die af?
- Is het pedagogisch klimaat in de groep veilig?
- Kinderen kunnen gesloten of angstig gedrag vertonen als ze zich niet veilig voelen in de klassituatie. Gebruik hiervoor ook de aanwijzingen onder het thema [Algemeen > Sociaal-emotioneel klimaat](#).
- Hoe is mijn relatie met het kind?
- De leerkracht is in de positie om bij een kind gevoelens van onzekerheid en onveiligheid weg te nemen. Een kind kan dat niet zelf.

Analyseer de onderwijsleersituatie

De onderwijsleersituatie kan zodanig zijn dat kinderen zich onveilig en eenzaam voelen. We hebben het dan zowel over de situatie in de klas en de situatie op school. Bij het analyseren van de kenmerken van de onderwijsleersituatie zijn de volgende aspecten belangrijk:

- Kan het kind meekomen in de klas?
- Heeft het kind een leer- en/of ontwikkelingsprobleem dat zorgt voor een leerachterstand heeft of juist voorsprong?
- Weet de school wat de ontwikkelingsbehoeften zijn van het kind en wordt daar ook op ingespeeld?
- Wordt het kind geaccepteerd door de andere kinderen?
- Is de inrichting van het lokaal zo dat sociaal verkeer wordt gestimuleerd?
- Is de groep een eenheid of is er sprake van subgroepjes?
- Wordt het kind overschaduwed door groepsgenootjes?
- Is de groepssfeer samenwerkend of juist competitief?

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Praat met ouders/verzorgers van het kind

Schenk aandacht aan bijvoorbeeld de volgende aspecten:

- Hoe is de thuissituatie van het kind?
- Het kan zijn dat emotionele problemen thuis bijdragen aan de geslotenheid van het kind. Bijvoorbeeld als de ouders of verzorgers in een scheiding verwickeld zijn, als er een broertje of zusje gestorven is, als er sprake is van incest of seksueel misbruik, als het gezin vaak verhuist of als de geloofsovertuiging van de ouders of verzorgers ervoor zorgt dat kinderen bijvoorbeeld nooit naar feestjes of schoolreisjes mogen.
- Keuren de ouders of verzorgers het kind qua gedrag en/of prestaties af?
- Hebben de ouders of verzorgers oog voor het gesloten en sociaal angstige gedrag van hun kind?
- Geven de ouders of verzorgers het kind de ruimte om zelfstandig te worden?
- Hoe is het zelfvertrouwen van de ouders of verzorgers?
- Heeft het kind naast de thuissituatie ook mogelijkheden voor sociale contacten met andere kinderen?
- Hoe is het sociale gedrag van eventuele broers of zussen: hebben ze voldoende contacten met het kind of overschaduwden ze het?

Als de geslotenheid voortkomt uit gevoelens van onzekerheid of onveiligheid op school, zijn de ouders belangrijke spelers in het informeren over wat naar school gaan daadwerkelijk betekent. Een fotoboekje over de school kan dan behulpzaam zijn om het kind duidelijk te maken wat hem of haar te wachten staat.

Geslotenheid door gebrekkige taalvaardigheid is uiteraard gebaat bij beter of meer taalonderwijs.

Oorzaken

Oorzaken

Aanpak

Bepaal de oorzaak van de geslotenheid, sociale angst of sociaal isolement

Loop je bevindingen na en ga na of er een oorzaak aan te wijzen is voor de geslotenheid, sociale angst of het sociaal isolement van het kind. Als je geen oorzaak kunt aangeven, is het verstandig om hulp van deskundigen in te roepen.

De oorzaak kan bijvoorbeeld liggen in:

- De thuissituatie
- Een negatief zelfbeeld
- Een gebrek aan sociale vaardigheden
- Emotionele problemen
- Leer- en/of ontwikkelingsproblemen

► Sociale angst/ sociaal isolement

Aanpak

Oorzaken

Bij het omgaan met gesloten of sociaal angstige kinderen vragen kinderen uit andere culturen speciale aandacht.

Aanpak

Bekend is dat in veel andere culturen andere normen gelden ten aanzien van het omgaan met gezag en mondigheid. Dat heeft gevolgen voor het gedrag van deze kinderen in een Nederlandse klas. Voor de leerkracht betekent dat, dat juist deze kinderen extra aandacht nodig hebben, omdat zij zich een plaats moeten veroveren in de Nederlandse samenleving.

Praten over gevoelens met kinderen uit verschillende etnische culturen

Het vragen naar gevoelens en het uiten van gevoelens is geen universeel gegeven. In Nederland wordt het direct uiten van gevoelens gewaardeerd. Voor ons betekent het, dat iemand sociaal competent is. In collectivistische culturen wordt sociale competentie anders ervaren. Sociaal competent zijn betekent daar juist het beheersen en indirect uiten van gevoelens, het begrijpen van de context van de boodschappen en eerlijkheid naar de groep. Vragen stel je indirect. Een kind dat teveel vragen stelt is nieuwsgierig. De mening van je vader of moeder niet overnemen is brutaal. Dit in tegenstelling tot de Nederlandse situatie waar vragen stellen juist wordt gewaardeerd.

Uit: Kayser, D. (1996). Interculturele sociale vaardigheden op de basisschool Basisboek voor leerkrachten en hulpverleners. Utrecht: De Tijdstroom.

Aanpak

Oorzaken

Aanpak

Win het vertrouwen van een kind

Hulp aan gesloten of sociaal angstige kinderen begint met het winnen van hun vertrouwen. Ze moeten jou aanwezigheid en belangstelling als waardevol, natuurlijk en niet te opdringerig ervaren. Dat proces kost tijd en vraagt veel van je inlevingsvermogen.

- Creëer in de groep regelmatig situaties waarin je direct contact hebt met het kind.
- Stel vragen waarvan je weet dat het kind het antwoord weet.
- Vraag nog niet naar de mening van een kind. Hierdoor kan het kind dichtklappen. Sommige kinderen zijn zo gesloten dat zij alleen maar ja en nee durven te zeggen. Zie de aanwijzingen onder het thema [Zelfvertrouwen en weerbaarheid > Aanpak](#).
- Laat in kringgesprekken het kind niet als laatste of als eerste aan bod komen. Sla het niet over.
- Laat merken dat je blij bent met kleine vorderingen.

Stimuleer contacten met andere kinderen

Gebruik hiervoor ook de aanwijzingen onder het thema [Gevoelens > Aanpak](#).

- Laat het kind samen met een ander, door jou gekozen, kind opdrachten maken. Als het kind door taalbekendheid gesloten is, kun je een kind uit de taalgroep van het kind kiezen.
- Geef het kind aandacht wanneer het, al is het maar even, met een ander kind speelt of praat.
- Laat het kind iets aan een ander kind vragen en maak duidelijk dat het kind het niet gekregen zou hebben, als hij het niet gevraagd zou hebben. Je kunt hier ook een rollenspel van maken.
- Stimuleer verkleedactiviteiten, zangspelletjes en spreekspelletjes en vooral in samenwerking met andere kinderen.
- Laat stille kinderen wennen aan hun stemgeluid in de klas, door hen in de klas gesloten vragen te stellen waarop ze alleen met ja of nee kunnen antwoorden. Open vragen waarbij het kind zelf een antwoord moet formuleren, kunnen leiden tot spreekangst.
- Laat merken dat je blij bent met kleine vorderingen.

► Sociale angst/
sociaal isolement

Aanpak

Oorzaken

Aanpak

Praktijksituatie: Het uitspelen van gevoelens

In een teambespreking van het project 'De vreedzame school' (een samenwerkingsproject van het SAC te Utrecht en SLO te Enschede) deed zich het volgende voor:

In het kader van het project is aan leraren uit de onderbouw gevraagd om activiteiten uit te voeren met de kinderen rondom 'gevoelens'. Het gaat daarbij om herkenning, benoeming, inschatten van gevoelens bij andere kinderen en het omgaan met eigen en andermans gevoelens. Een van de voorgestelde werkvormen is het uitspelen van gevoelens.

Een leraar vertelt dat een meisje aangaf verdrietig te zijn als haar moeder haar slaat. Er ontstond discussie in de groep: hoe schat je in of iets méér is dan 'de pedagogische tik', of je als leraar wel of niet hierover met de moeder in kwestie moet praten, maar ook 'hoe reageer ik als leraar op dat moment'.

Toch verder gaan met uitspelen? Kinderen slaan elkaar en binnen dat spel vinden ze dit slaan in ieder geval vrij normaal. Maar zo'n spel kun je toch niet organiseren?

We stellen het volgende voor:

- voorkom dat je het kind in loyaliteitsconflicten brengt door het gedrag van de moeder te veroordelen;
- volg het protocol 'kindermishandeling op school' bij serieuze aarzeling omtrent mishandeling.

Aanpak

Oorzaken

Aanpak

Wat de interactie met het kind betreft:

Vraag het kind om het hele verhaal te vertellen. Dus: wat gebeurde er toen, en toen, wat deed jij, wat deed mamma, wat gebeurde er daarna? De bedoeling van zo'n gesprekje is om 'de klap' uit het isolement te halen, om het één moment in een serie van handelingen te laten zijn. Door over de hele context te praten kan het kind zichzelf een plaats in het geheel geven, het kan over dat geheel denken en over dat geheel voelen. Misschien kan duidelijk worden dat het zelf ook een aandeel had in de escalatie (gooide bijvoorbeeld keihard iets door de kamer, of schopte broertje of zusje). Door de hele sequentie van handelen in de gaten te krijgen wordt het kind weer een beetje meester over die vervelende, verdrietige en ook pijnlijke situatie. Belangrijk is ook het moment na de klap. Was er een mogelijkheid om het weer goed te maken? Hoe zou je het kunnen goedmaken?

Slaan komt dus niet uit de lucht vallen, er is een begin en een einde. Krijgt een kind vat op dit hele verhaal, dan zal het emotioneel weerbaarder zijn.

Als leraar bevestig je de pijngevoelens, maar je helpt het kind ook om de hele situatie (opnieuw) te structureren en het kind gedragspatronen aan te reiken.

Wil je daarvoor of daarna de situatie uitspelen dan kan dat prima. Maar je speelt dan het hele verhaal. Op het moment dat de klap gaat vallen 'bevries' je het spel en verwoord je wat er gebeurde. Dan vervolg je het verhaal: wat gebeurde er of, wat zou je nu kunnen doen. Dat gedrag en die emoties worden dan weer uitgespeeld.

Dit betekent voor het kind:

- op slaan en geslagen worden kun je grip krijgen;
- je kunt eventueel je eigen rol daarin leren kennen;
- door inzichtverlenende en gevoelsondersteunende technieken wordt zijn zelfvertrouwen in dergelijke situaties vergroot;
- een sluipend schuldgevoel wordt voorkomen;
- door co-regulering van het gedrag door de leraar wordt zijn gedragsrepertoire uitgebreid.

► Verdriet en rouw

Verdriet en rouw

Signalen

Echtscheiding, scheiding door dood, ziekte ernstig of langdurig, verhuizing of een flinke ruzie zijn situaties uit de privésfeer die zonder twijfel gevolgen hebben voor het schoolleven van een kind. Zeker als het in deze situaties gaat om onvrijwillig vertrek uit de vertrouwde omgeving, zoals bij migranten- of asielzoekerskinderen.

Aanpak

Dat kan positief zijn (de school fungeert als afleiding), maar ook negatief (het kind kan zich niet concentreren of zelfstandig werken).

Aandachtspunten

Echtscheiding, scheiding door dood, verhuizing of een flinke ruzie zetten alle zekerheden die een kind heeft onder druk. Een gevolg hiervan kan zijn dat een kind moeilijk afscheid kan nemen van situaties die eigenlijk heel ongunstig zijn.

Een ander gevolg kan zijn dat het kind aan zichzelf gaat twijfelen: in hoeverre was het mijn schuld?

Belangrijk is dat het kind zich bewust wordt van de zekerheden die er nog wel zijn, en welke nieuwe zekerheden kunnen ontstaan.

► Verdriet en rouw

Signalen

Signalen

Aanpak

Aandachtspunten

Als er in de naaste omgeving van een kind een geval van echtscheiding, scheiding door dood, verhuizing of een flinke ruzie heeft plaatsgevonden maakt dat diepe indruk op het kind.

Kinderen kunnen echter heel verschillend op dergelijke situaties reageren. Het kind kan zijn verdriet heel direct tonen, waardoor het gelijk duidelijk is voor de leerkracht. Maar het kind kan zijn verdriet ook verbergen. Het verdriet uit zich dan bijvoorbeeld in bepaalde gedragsveranderingen en/of lichamelijke symptomen. Dit kan zelfs gedurende een lange tijd voortduren.

Het is dus belangrijk om alert te zijn op alle gedragsveranderingen en/of lichamelijke symptomen die kinderen tonen, zowel in als buiten de klas.

Kinderen kunnen de volgende reacties vertonen na een ervaring van scheiding (bijvoorbeeld scheiding door dood, verhuizing of echtscheiding):

- ongewoon stil en teruggetrokken zijn
- heel druk of uitbundig doen
- verminderde interesse
- onrustige slaap, nachtmerries, slapeloosheid
- angstig gedrag, niet alleen durven zijn
- om kleinigheden huilen of boos worden
- verminderde schoolprestaties
- verlies aan vaardigheden, zoals eten, praten en zindelijkheid
- lichamelijke klachten, hangerig zijn
- prikkelbaar zijn
- zich (mede) verantwoordelijk of schuldig voelen over het gebeurde
- stemverandering
- duimzuigen
- hulpeloos gedrag vertonen, verdrietige uitstraling hebben
- agressief gedrag vertonen
- verhoogde kwetsbaarheid en gevoeligheid bij het thema 'dood en verdriet'

Deze reacties zijn echter niet alleen voorbehouden aan het doormaken van een ervaring van scheiding. Er kunnen ook andere oorzaken zijn voor dit gedrag.

► Verdriet en rouw

Aanpak

Signalen

Een kunstmatige introductie, bijvoorbeeld aan de hand van een verhaaltje, past niet zo bij dit onderwerp. Ook heeft het geen zin dit onderwerp een tijdlang centraal te stellen.

Aanpak

Het is beter in te schieten op momenten die zich voordoen. Verhalen en vragen van kinderen over een scheiding, de dood van een huisdier of van een familielid. Het gaat eigenlijk niet om het onderwerp op zich, maar om het ruimte geven aan gevoelens en vragen, het samen delen van gevoelens en manieren vinden om op verdriet te reageren. Behulpzaam hierbij kunnen zijn de aandachtspunten genoemd onder het thema [Gevoelens > Aanpak](#). Je kunt ook altijd de regionale GGD inschakelen.

Aandachtspunten

► Verdriet en rouw

Signalen

Aanpak

Aandachtspunten

Aanpak

Specifieke tips voor het omgaan met een scheiding

- **Speel niet voor vervangende ouder**

Sommige kinderen gaan op zoek naar geborgenheid en veiligheid die ze thuis missen. Soms gaan ze de leerkracht zelfs als vader- of moederfiguur zien. Bewaak hierin je grenzen. Je kunt niet voor vervangende ouder spelen.

- **Veroordeel niemand**

Respecteer beide ouders en veroordeel niemand, ook al lijkt het dat het kind partij trekt voor een van beiden en ook al verloopt de scheiding in een sfeer van ruzie en veroordeling. Blijf begrip tonen voor de moeilijke situatie waarin de ouders zitten en praat met ze vanuit hun en jou zorg voor het kind. Op de lange termijn is het voor het kind belangrijk dat de relatie met beide ouders positief blijft.

- **Zorg voor een open cultuur**

Maak de kinderen duidelijk dat er verschillende samenlevingsvormen zijn en toon hier respect en begrip voor. Vaak wordt in de klas het traditionele gezin als norm gezien en herkennen kinderen die in een andere gezinssamenstelling leven, zich hier niet in terug. Ze kunnen zich dan af gaan vragen of ze wel 'normaal' zijn. Een kringgesprek naar aanleiding van een geschikt voorval kan voor veel kinderen herkenning opleveren.

- Ook is het belangrijk de kinderen niet met (goedbedoelde) hulp te bombarderen. Ze kunnen zichzelf als 'probleemgevallen' gaan beschouwen. Het is beter de krachten van het kind te zoeken en die te stimuleren, zodat het zelf naar een oplossing kan zoeken.

Bewerkt naar de website van Klasse www.klasse.be.

► Verdriet en rouw

Aanpak

Signalen

Aanpak

Aandachtspunten

Specifieke tips voor omgaan met langdurige ziekte of overlijden van een kind in de klas

Het komt gelukkig niet vaak voor dat kinderen uit de groep langdurig ziek zijn of overlijden. Als je echter met de situatie geconfronteerd wordt, komen er veel vragen op je af: Hoe stel je de klas op de hoogte van het feit dat een klasgenoot ernstig ziek is? Wat kun je doen als een kind niet meer naar school kan komen? Hoe kun je dat kind en de ouders steunen? Wat moet je doen als het kind overlijdt? Hoe bereid je het afscheid voor?

Het boek *Afscheid voor Altijd. Omgaan met verdriet en rouw in het primair onderwijs* van R. Fiddelaers-Jaspers (1996) is een concreet en praktisch boek dat tips en suggesties heeft bij ziekte of overlijden van een klasgenoot. Het geeft antwoorden op de bovengenoemde vragen, suggesties voor bruikbare kinderboeken en een uitvoerige checklist voor een draaiboek bij ziekte en overlijden. Ter illustratie een fragment.

Fragment uit *Afscheid voor altijd. Omgaan met verdriet en rouw in het primair onderwijs* van R. Fiddelaers-Jaspers (1996)

Contacten met ouders van de overleden leerling - het eerste bezoek

- Neem nog dezelfde dag contact op.
- Maak dezelfde dag een afspraak voor een huisbezoek.
- Ga bij voorkeur samen met iemand van de schoolleiding.
- Houd er rekening mee dat het eerste bezoek meestal alleen een uitwisseling van gevoelens is.
- Vraag of je een tweede bezoek mag brengen om wat verdere afspraken te maken.

► Verdriet en rouw

Signalen

Aanpak

Aandachtspunten

Aanpak

Begeleiding tussen overlijden en uitvaart

- Creëer een herinneringsplek. Haal de lege stoel niet meteen weg. Bedenk met de klas hoe je de overledene het best kunt gedenken: foto/kaars, bloemen, attributen van het kind, geliefd speelgoed en dergelijke.
- Creëer veel ruimte voor de vragen die kinderen hebben. Sommige kinderen die niet zo verbaal zijn, uiten zich beter creatief, bijvoorbeeld door te tekenen. Voor de kleuters kan spelen, bijvoorbeeld in de poppenhoek (begrafenisje spelen), verwerking bevorderen.
- Maak zo nodig gebruik van speciale lessen om met de kinderen te praten over hun gevoelens en te werken aan het afscheid nemen.
- Spreek af wie het contact met de ouders onderhoudt. Stimuleer klasgenootjes op bezoek te gaan (als de ouders dat op prijs stellen).
- Ga, na overleg met de ouders van het overleden kind, met de kinderen aan het werk om bijdragen te leveren voor de dienst(en): teksten, tekstboekjes maken, muziek maken, bloemen dragen, enzovoort.
- Controleer zo nodig of het overleden kind toonbaar is alvorens met de kinderen op rouwbezoek te gaan.
- Bereid het bijwonen van de uitvaart goed voor. Vertel aan de kinderen wat ze kunnen verwachten. Houd hierbij rekening met cultuurverschillen: een Molukse begrafenis is compleet anders dan een rooms-katholieke.
- Organiseer, eventueel in overleg met de ouders, een afscheidsdienst op school om zoveel mogelijk kinderen de kans te geven afscheid te nemen.
- Vang de kinderen na de uitvaart op om nog even na te praten.

Nazorg

- Creëer een blijvende plek voor de overledene, maar laat de kinderen ook merken dat het leven weer doorgaat.
- Organiseer gerichte activiteiten om het rouwproces te bevorderen zoals schrijven, tekenen of het werken met gevoelens.
- Let op signalen van kinderen die het moeilijk hebben. Sommige kinderen stellen hun rouw uit en tonen pas na maanden verdriet.
- Let speciaal op risicokinderen, zoals kinderen die al eerder een verlies hebben geleden.

► Verdriet en rouw

Signalen

Aanpak

Aandachtspunten

Gevalen van echtscheiding, scheiding door dood, verhuizing of een flinke ruzie blijken kinderen soms erg bezig te kunnen houden. Het kind wil graag begrijpen wat er gebeurd is. Het probeert zijn gevoelens te ordenen. Vooral jonge kinderen of kinderen die veelvuldig met verlies te maken hebben gehad, kunnen hierdoor magisch gaan denken.

Magisch denken

Kinderen die magisch denken kunnen ervan overtuigd raken dat ze zelf tot het geleden verlies hebben bijgedragen. Vooral kinderen vragen zich af: 'Wat is er mis met mij?' of 'Wat heb ik gedaan, dat het zo gelopen is?'. De antwoorden die de kinderen op deze vragen bedenken zijn van grote invloed op het zelfbeeld en het zelfvertrouwen van het kind.

Een kind dat zijn verlies aan 'verkeerde' gedachten toeschrijft, gaat in veel gevallen twijfelen of hij wel in staat is op een 'goede' manier te denken. Deze kinderen kunnen zo onzeker worden dat bijvoorbeeld hun prestaties op school verminderen of dat ze geen beslissingen meer durven nemen. Er zijn ook kinderen die denken dat ze het verlies hadden kunnen voorkomen, als ze zich maar anders hadden gedragen of als ze maar andere gevoelens hadden gehad. Op grond van deze vooronderstelling voelen ze zich persoonlijk verantwoordelijk. Het is dan belangrijk het kind duidelijk te maken hoe de situatie daadwerkelijk in elkaar steekt.

Uit: A. Nieuwenbroek & J. Ruigrok. Scheiding in meervoud . KPC, 1997.

Aandachtspunten

► Verdriet en rouw

Signalen

Aanpak

Aandachtspunten

Globale ontwikkelingslijnen bij het beleven van de dood

De ontwikkeling die kinderen doormaken in hun beleving van dood hangt sterk af van wat er tot dan toe in hun leven is gebeurd, hoe er in de eigen cultuur met de dood wordt omgegaan en hoe de omgeving reageert op hun gedrag, vragen en opmerkingen. Dat zal heel sterk van kind tot kind verschillen.

Aandachtspunten

Aanvankelijk heeft een kind nog nauwelijks enig besef van de dood. Het heeft wel angst voor scheiding. Zo aan het begin van groep 1 begint dat te veranderen. Het kind gaat het woord 'dood' gebruiken en heeft daarbij een vage voorstelling van de betekenis daarvan. Met name krijgt het wat meer idee dat de dood te maken heeft met verdriet. Langzamerhand breekt het besef door, dat de dood te maken heeft met 'het einde', alhoewel net zo goed soms nog gedacht wordt, dat de dood niet definitief is. Het kind weet nu, dat doden zich niet meer bewegen. Het gaat ook de samenhang ontdekken tussen dood en ouderdom: het zijn meestal oude mensen die doodgaan. De instelling van het kind ten opzichte van de dood is nogal zakelijk van aard.

Zo aan het begin van groep 3 ontstaan er gevoelsmatige veranderingen. Op deze leeftijd kan het kind zich gaan indenken dat zijn of haar moeder misschien wel eens dood zou kunnen gaan. In een enkel geval ontstaat hieruit wel een tijdelijke angst om naar school te gaan. Hoewel het kind op deze leeftijd over het algemeen wel weet dat kinderen ook dood kunnen gaan, betreft hij of zij het nog niet zonder meer op zichzelf.

Gaandeweg gaat het iets gedetailleerder en realistischer denken. Er is nog steeds een zekere belangstelling voor dingen die met de dood samenhangen zoals het kerkhof, de kist en de begrafenis of crematie en alles wat daarbij komt kijken. Ook is het kind geïnteresseerd in doodsoorzaken als ziekte, gewelddadigheden en ouderdom. Het vermoeden begint door te breken dat het zelf ook eens dood zal gaan, maar tegelijkertijd ontkent het dat. Later verplaatst de belangstelling voor begraven en begrafenissen zich meer naar de vraag, wat er gebeurt na de dood. De dood wordt nu in de eerste plaats verbonden met mensen en minder met dieren. Het is nu voor het kind een vaststaand feit, dat alle mensen moeten sterven, hijzelf niet uitgezonderd.

► Verdriet en rouw

Signalen

Aanpak

Aandachtspunten

Het hiervoor geschetste beeld kan van kind tot kind verschillen en we moeten dus erg voorzichtig zijn met deze globale lijnen. Vooral ook omdat dit sterk afhankelijk is van de manier, waarop kinderen in aanraking komen met de dood. Belangrijk aspect hierbij is dat kinderen, door verschillen in cultuur en godsdienst, anders reageren op ervaringen met de dood.

Aandachtspunten

Praten over gevoelens met kinderen uit verschillende etnische culturen

Om de ontwikkeling van kinderen niet te belemmeren is het belangrijk het rouwproces niet langer te laten duren dan nodig is. Dat betekent dat je hun gevoelens en vragen over dood en scheiding dan ook niet moet vermijden of ontwijken.

Dat is best lastig, omdat we zelf ook niet altijd raad weten met deze situaties. Bovendien zullen dood en scheiding in andere culturen specifieke gebruiken kennen waar je als leerkracht minder vertrouwd mee bent.

Het vragen naar gevoelens en het uiten van gevoelens is geen universeel gegeven. In Nederland wordt het direct uiten van gevoelens gewaardeerd. Voor ons betekent het, dat iemand sociaal competent is. In collectivistische culturen wordt sociale competentie anders ervaren. Sociaal competent zijn betekent daar juist het beheersen en indirect uiten van gevoelens, het begrijpen van de context van de boodschappen en eerlijkheid naar de groep. Vragen stel je indirect. Een kind dat teveel vragen stelt is nieuwsgierig. De mening van je vader of moeder niet overnemen is brutaal. Dit in tegenstelling tot de Nederlandse situatie waar vragen stellen juist wordt gewaardeerd.

Uit: Kayser, D. (1996). Interculturele sociale vaardigheden op de basisschool Basisboek voor leerkrachten en hulpverleners. Utrecht: De Tijdstroom.

Bronnen

Bij het tot stand komen van deze website is onder meer gebruik gemaakt van de volgende bronnen:

- Braams, T., Talma, T. (2001). *Kinderen en jongeren met een depressie*. Amsterdam: Boom.
- Doef, S. van der, Houterman, K. (2004). *Relaties & seksualiteit*. Utrecht: Thieme-Meulenhoff.
- Fiddelaers-Jaspers, R. (1999). *Afscheid voor altijd*. Houten: EPN.
- Harten, A.M., van. (2003). Mét elkaar in plaats van tegen elkaar - Visie op coöperatief spel. *Educare, Over leven en leren met kinderen*, 2003, 4.
- Houterman, K., et.al. (1993). *Sociale redzaamheid en gezond gedrag: Ik, jij, wij: Sociaal-emotionele ontwikkeling*. Houten: de Ruiter.
- Kayser, D. (1996). *Interculturele sociale vaardigheden op de basisschool: basisboek voor leerkrachten en hulpverleners*. Utrecht: De Tijdstroom.
- Looy, F., Houterman, K. (1998). *Gezond gedrag in de basisschool*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Nieuwenbroek, A., Ruigrok, J., de Vries, J. (2002). *Faalangst op school*. Houten: EPN.
- Nieuwenbroek, A., Ruigrok, J. (1997). *Scheiding in meervoud*. Houten: EPN.
- Olweus, D., Hoeben, S., Roegholt, M. (1992). *Treiteren op school: omgaan met pestkoppen en zondebokken in de klas*. Amersfoort: College.
- Oomen, C., Walraven, M., & Hulsen, M. (2009). *Sociale competentie in beeld. Een begrippen- en analysekader voor de voorschoolse periode*. Utrecht: Oberon.
- Ploeg, J. van der (2010). *De sociale ontwikkeling van het schoolkind*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Website van Klasse: www.klasse.be
- Website van het NIZW (inmiddels opgeheven en overgegaan in drie nieuwe instituten, zie: www.zorgwijzer.nl/faq/nizw
- De PestTest van de Vereniging voor Openbaar Onderwijs (VOO) (zie: www.stoppestennu.nl/pesttest-nji
- Schooltv Liefdesplein www.schooltv.nl/programma/liefdesplein

Genoemde publicaties

In deze website wordt verwezen naar de volgende publicaties:

Zelfsturing

- Boom, W. de, Corstanje, P., Dijkstra, K., Dulk, H. den, Frouws, M., Hazes, R., Kamp, A. van der, Klabbers, W., Meijer, W., Otter, M. den, Otterdijk, R. van, Pauw, R. de, Peters, L. & Wilt, M. de (2005). *De leraar als coach*. Apeldoorn/Antwerpen: Garant.
- Leseman, P. (2010). Executieve functies als basis voor het leervermogen. *Sardes speciale Editie*, 9 (16-20). Utrecht: Sardes.
- Diamond, A., Barnett, W. S., Thomas, J., & Munro, S. (2007). Preschool program improves cognitive control. *Science*. November 30, 2007: 1387-1388. Utrecht: Sardes.
- Bolt, L. van der & Aarssen, J. (2010). Inleiding. *Sardes Speciale Editie*, 9 (7-8). Utrecht: Sardes.
- Aarssen, J. & Bolt, L. van der (2010). Zelfsturing van jonge kinderen stimuleren. *Sardes Speciale Editie*, 9 (9-15). Utrecht: Sardes.

Communiceren

- Pompert, B., Hagenaar, J. & Brouwer, L. (2009). *Zoeken naar woorden: gespreksactiviteiten in de onderbouw*. Assen: Van Gorcum.
- Watzlawick, P., Beavin, J. H. & Jackson, D. D. (2001). *De pragmatische aspecten van de menselijke communicatie*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Walraven, M., Oomen, C., Klein, T. & Appelhof, P. (2006). *Sociale competentie en participatie in beeld. Een begrippen- en analysekader*. Utrecht: Oberon.

- Ploeg, J. van der (2010). *De sociale ontwikkeling van het schoolkind*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Janssens-Vos, F. (1997). *Basisontwikkeling in de onderbouw*. Assen: Van Gorcum.
- Janssens-Vos, F. & Brandwijk, D., van (2006). *Spel en ontwikkeling: spelen en leren in de onderbouw*. Assen: Van Gorcum.
- Delfos, M. (2004). Werken is nep spelen. *De wereld van het jonge kind*, januari 2004.
- Bron, J., Langberg, M. & Bloemberg, F. (2010). *De basisschool als oefenplaats voor burgerschap*. Enschede: SLO.

Samenwerken

- Dekker, R. & Elshout-Mohr, M. (2007). *Niveauperhoging door samenwerkend leren*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kuiper, E. & Haan, D. de (2008). *Leerkracht in beeld: ontwikkelingsgericht onderwijs: theorie, onderzoek en praktijk*. Assen: van Gorcum.
- Walraven, M., Oomen, C., Klein, T. & Appelhof, P. (2006). *Sociale competentie en participatie in beeld. Een begrippen- en analysekader*. Utrecht: Oberon.
- Hans, A. (2003). *Kinderen maken het verschil*. Gent: Academia Press.
- Förrer, M., Damhuis, R., Tomesen, M., Blauw, A., de, Kleef, M., van, Kienstra, M. (2000). *Coöperatief leren binnen interactief taalonderwijs*. Amersfoort: CPS.
- Harten, A.M., van (2003). *Visie op coöperatief spel*.

Genoemde publicaties

In deze website wordt verwezen naar de volgende publicaties:

Prentenboeken

- Kleine bever en de echo - E. McDonald, S. Fox-Davies
- Trompet voor Olifant - Max Velthuijs (Leopold, Amsterdam, 1995)
- Mauwtje - Rascal & Sophie (Van Goor/de Boekerij BV, Amsterdam, 1994)
- Blootje spelen - Nannie Kuiper (Leopold, Den Haag, 1989)
- Ik vind jou lief - Sanderijn van der Doef (Ploegsma, 1999)
- Kunnen papa's ook kindjes krijgen? - Sylvia Schneider, Clara Suetens (Deltas, 2003)
- Een baby'tje op komst - William Sears e.a. (Deltas, 2003)
- Waar kom ik vandaan? - Peter Gayle (Tirion, 1987)
- De baby uit de bloemkool - Detty Verreydt (Lannoo, 2003)
- Geboren worden - Lennart Nillson (Ploegsma, 1991)
- Hallo baby - Carry Slee (Van Holkema & Warendorf, 1992)
- Ik vind jou lief - Sanderijn van der Doef (Ploegsma, 1997)
- Wat heb jij daar op je buik? - Jutta Langreuter, Andrea Hebrock (Cyclone, 2000)
- Aller-allerbeste vrienden - Doortje Hanning (Leopold, 2000)
- Argus - Detty Verheydt, Tine Vercruysse (De Eenhoorn, 2001)
- Kikker en pad zijn vrienden - Arnold Lobol (Ploegsma, 1997)
- Kikker is verliefd - Max Velthuijs (Leopold, 1990)
- Raad eens hoeveel ik van je hou? - Sam McBratney, Anita Jeram (Lemniscaat, 1998)
- Oh, oh, wat een vriend! - Vera de Backker (Zwijsen, 1993)
- Jip en Janneke - Annie M.G. Schmidt (Singel Uitgeverijen)
- Kleine mensen, grote gevoelens - Sanderijn van der Doef (Ploegsma)
- Over baby's en zo en waar ze vandaan komen - Robbie H. Harris (Gottmer, 1999)
- Haar op gekke plekken - Babette Cole (Lemniscaat, 1999)
- Ben jij ook op mij? - Sanderijn van der Doef (Ploegsma, 1995)
- Ik + jij = wij - Marja Baseler (House of Books B.V., 2002)
- De beste vrienden - Henk Hokke (Fontein, 2001)
- Seks en zo - Robbie H. Harris (Gottmer/H.J.W. Becht, 2003)
- Het puberboek - Sanderijn van der Doef (Ploegsma, 2004)
- Zoek de verschillen. Over verschillen tussen jongens en meisjes - Martine Delfos (Pereboom, 1998)
- Een vrolijke drukte. Over menstruatie - Martine Delfos (Pereboom, 1998)
- Zin in jezelf. Over masturbatie - Martine Delfos (Pereboom, 1998)
- Vrijen met jezelf - Jos Lammers (Van Goor, 1992)
- Kop en staart. Over zaadlozing - Martine Delfos (Pereboom, 1998)
- Hoe overleef ik mezelf? - Francine Oomen (Unieboek, 2002)
- Zoenen - Hays van der Heyden (Leopold, 2003)
- Kusjes - Hays van der Heyden (Leopold, 2003)
- Hoe overleef ik een gebroken hart? - Francine Oomen (Unieboek, 2003)
- Hoe overleef ik mijn eerste zoen? - Francine Oomen (Unieboek, 2001)
- De verboden vriend - Hays van der Heyden (Leopold, 2001)
- Het is niet leuk - Martine Delfos (Pereboom, 2001)
- Blijf van me af! - Martine Delfos (Pereboom, 1995)

